

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı

KAZAKÇA SIFAT-FİİLLERDE ZAMAN VE GÖRÜNÜŞ

Dilara DOLKUN

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2023

KAZAKÇA SIFAT-FİİLLERDE ZAMAN VE GÖRÜNÜŞ

Dilara DOLKUN

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2023

KABUL VE ONAY

Dilara DOLKUN tarafından hazırlanan “Kazakça Sıfat-fiillerde Zaman ve Görünüş” başlıklı bu çalışma, 06/01/2023 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Nurettin Demir (Başkan)

Dr. Öğr. Üyesi Hasan Güzel (Danışman)

Dr. Öğr. Üyesi Bilge Gökter Gençer (Üye)

Bu tez çalışmasında Sayın (Unvanı, Adı ve Soyadı) Ortak Danışman olarak görev almıştır.

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof.Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN
Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan “**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**” kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- o Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- o Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- o Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

...../...../.....

[İmza]

Dilara DOLKUN

¹“**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**”

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü tezle ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internette paylaşılmamış durumda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir * Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.
* Tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** tarafından karar verilir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, **Dr. Hasan GÜZEL** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

[İmza]

Dilara DOLKUN

TEŞEKKÜR

Bu çalışmayı gerçekleştirmem için bana yardım eden, desteğini hiç esirgemeyen danışmanım Dr. Hasan Güzel' e teşekkür ederim.

Yüksek lisans eğitimim bana çok şey katan değerli hocalarım Prof. Dr. İbrahim Ahmet Aydemir'e, Prof. Dr. Sema Aslan Demir'e ve Prof. Dr. Mevlüt Erdem'e, Prof. Dr. Nurettin Demir'e teşekkür ederim. Beni Türk dünyasının edebiyatıyla, değerli eserleriyle tanıştıran ve her sorunumda bana zaman ayıran kıymetli hocam Dr. Nurtaç Ergün Atbaşı'na teşekkür ederim.

Bu yoğun dönemde desteklerini benden esirgemeyen değerli arkadaşlarım Nihan Duman'a, Senem Özal'a, Ozan Bayram'a ve yol arkadaşım Temmuz Onur Sönmez'e sonsuz teşekkürler.

ÖZET

DOLKUN, Dilara. *Kazakça Sıfat-fiillerde Zaman ve Görünüş*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2023.

Kazakçadaki -GAn, -AtIn ve -Ar sıfat-fiil biçim birimleri zaman ve görünüş işlevlerine sahiptir. Birbiriyle bağlantılı olan bu iki kategori içinde zaman, konuşma noktası temelliyken görünüş, öznel bakış açısı temellidir. Yan tümce içinde gözlemlenen ve bağlama göre ele alınan bu yapıların üst tümce ile kurdukları ilişki karmaşıktır. Bu çalışmada Kazakça tümceler üzerinden sıfat-fiillerin zaman ve görünüş işlevleri incelenecektir.

Çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın giriş bölümünde çalışmanın konusu, amacı, araştırma yöntemleri, sınırlılıkları ile zaman, görünüş, kılınış kategorileri üzerinde durulacaktır. İkinci bölümde ise Kazakçadaki sıfat-fiil biçim birimlerin (-qan, -ken, -ğan, -gen; -ar/ -er/ -r; -atın/ -etin/ -ytin/ -ytın) zaman ve görünüş işlevleri örneklerle ele alınacaktır. Çalışma sonuç bölümü ile bitirilecektir.

Anahtar Sözcükler

Kazakça, Zaman, Görünüş, Sıfat-fiil

ABSTRACT

DOLKUN, Dilara. Tense and Aspect in Kazakh Participles. Master Thesis, Ankara, 2023.

Suffixes marking the participle category in Kazakh have tense and aspect functions. Although they are interrelated, the category of tense and aspect are different. Whilst speaking point of the action is taken as the basis in category of tense, it is suggested that the verb has a subjective point of view in the aspect category. Regarding this study, tense and aspect functions of participles will be discussed through Kazakh sentences. The study is consisting of two parts.

In the introduction, the subject, purpose, research methods and limitations of the study are given, these categories will be emphasized under the title of theoretical and conceptual framework. Therefore, the categories of aspects and appearance will be understandable. In the second part, the tense and aspect functions that mark the participle category in Kazakh will be discussed and considered with given examples. The study will be concluded with evaluation the data in the final conclusion section.

Keywords

Kazakh, Tense, Aspect, Participle

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	ii
ETİK BEYAN.....	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	ix
DİLBİLGİSEL NOTASYON İÇİN KULLANILAN KISALTMALAR.....	x
KISALTMALAR DİZİNİ	xi
TARANAN ESERLER.....	xii
TERİMLER VE KARŞILIKLARI LİSTESİ.....	xiv
TABLolar DİZİNİ	xvii
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: TEZ HAKKINDA GENEL BİLGİLER.....	2
1.1. AMAÇ	2
1.2. YÖNTEM.....	3
1.3. SINIRLILIKLAR.....	4
1.4. TEORİK VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE	5
1.4.1. Zaman	5
1.4.2. Görünüş.....	12
1.4.3. Kılınış.....	19
1.4.4. Dil Bilim Çalışmalarında Sıfat-fiil Kategorisi ve Sıfat-fiil Kategorisinin İşlevleri	24

2. BÖLÜM: KAZAKÇADA SIFAT-FİİL KATEGORİSİNİN ZAMAN VE GÖRÜNÜŞ AÇISINDAN İNCELENMESİ.....	32
2.1. Kazakçada Sıfat-fiil Kategorisi	32
2.2. Kazakçada Görünüş Kategorisi	36
2.2.1. -GAn Sıfat-fiil Biçim Biriminin Zaman ve Görünüş İşlevi.....	39
2.2.2. AtIn- Sıfat-fiil Biçim Biriminin Zaman ve Görünüş İşlevi	52
2. 2. 3. -Ar/ -r Sıfat-fiil Biçim Biriminin Zaman ve Görünüş İşlevi.....	59
SONUÇ.....	65
KAYNAKÇA	71

KISALTMALAR

bk. : bakınız

Rus. : Rusça

vb. : ve benzeri

vd. : ve diğerleri

DİLBİLGİSEL NOTASYON İÇİN KULLANILAN KISALTMALAR

E	eylem
ÇE	çatı eki
G	gerçekleşme noktası
İDE	isim durum eki
K	konuşma noktası
O	olay
SFBB	sıfat-fiil biçim birimi
Y	yönelim noktası

KISALTMALAR DİZİNİ

AH	Ay Haber
GE	Gizli Emir
H	Hikâyeler
İM	İnce Memed
KD9	Kazak Destanları
KTYC	Kazak Türkçesinde Yan Cümleler
KTG	Kazak Türkçesi Grameri
KDBY	Kazakistan Dünü, Bugünü, Yarını
KGAL	Kazakh Grammar With Affix List
KJBD	Kazak Janibek Batır Destanı
MSÇ	Makataev Seçme Şiirler
MCÖ	Mağcan Cumabayef Öleñderi
MG	Mukhatay Gülsezim
N	Nasihatler
ÖS	Ömir Sıqırışısı
S	Sarhoşlar
SK	Son Kuşlar
Ş	Şiirler
ÜAKO	Üç Aynalı Kırk Oda
QTG	Qazaq Tili Grammatikası

TARANAN ESERLER

Abasıyanık, F. S. (2012). *Son Kuşlar*. Yapı Kredi Yayınları: Ankara.

Anday, C. M. (1992). *Gizli Emir*. Adam Yayınları: İstanbul.

Avespayeva, P., Elbekov, T. (2013). *Kazak Destanları 9*. (Çev. H. E. Şirin). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları

Nurmakhamatulu, A. (2008). Üniversitemizde Mezuniyet Coşkusu “Yolunuz Açık Olsun”, *Ahmet Yesevi Üniversitesi Haber Bülteni* s, 35, ss, 20.

Budak, F. (1999). *Kazakistan Dünü, Bugünü, Yarını*. Ocak Yayınları: Ankara.

Demirci, Ü. Ö. , Hazar, M., Özkan, İ. & Kılıç, A. (2022). Kazak Janibek Batır Destanı. *Journal of Old Turkic Studies*, 6 (2) , 272-364

Doğan, O. Ve Koç, K. (2013). *Kazak Türkçesi Grameri*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık: İstanbul.

Güldaş, T. (2021). *Ömir Sığırsısı*. Macaron Yayınları: İstanbul.

Güntekin, N. R. (1981). *Yaprak Dökümü*. İnkılap ve Aka Yayınevi: İstanbul.

Hikmet, N. (1987). *Hikâyeler*. Adam Yayınları: İstanbul.

Kemal, O. (1994). *Sarhoşlar*. Tekin Yayınevi: İstanbul.

Kemal, Y. (2007). *İnce Memed*. Yapı Kredi Yayınları: Ankara.

Kibar, Z. (2014). *Mukağali Makataev Seçme Şiirler*. SFN Yayınları: Ankara

Kuzekova, Z., Masaqova, G. (2018). *Qazaq Tili*. Astana.

Kunanbayev, A. (2014). *Nasihatler*. (Çev. Z. Kibar.). Ankara: SFN

Kunanbayev, A. (2014). *Şiirler*. (Çev. Z. Kibar). Ankara: SFN

Mukhatay, G. (2022, Temmuz 1). *Tüs joru jäne juldız joramal*. STAN. KZ.

<https://stan.kz/2022-zhildin-shilde-ayina-arnalğan-zhyldiz-zhoramal-366841/>

Mungan, M. (1998). *Üç Aynalı Kırk Oda*. Metis Yayınları: İstanbul.

Oljabaykızı, G. S. (2012). *Qazirgi Qazaq Tili Morfologiyası*. Almatı.

Öner, M. (2013). *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*. Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.

Tamir, F. (1993). *Mağcan Cumabayef Öleñderi*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü: Ankara.

TERİMLER VE KARŞILIKLARI LİSTESİ

Accomplishments: Tamamlamalar

Achievement: Erişmeler

Activities: Faaliyetler

Adnominal: Tamlayıcı

Anteriority: Öncelik

Aspect: Görünüş

Aspectotempora: Zaman-görünüş

Atelic: Tamamlanmamış

Aorist: Geniş zaman

Continuous: Sürekli

Continuative aspect: Süreklilik görünüşü

Deictic: Göstermeye dayalı

Durative: Sürekli

Event: Olay

Focality: Odaksılık

Imperative: Zorunluluk

Imperfective: Bitmemişlik

Indicative: Haber

İterativity: Sıklık

Lexical aspect: Sözlüksel görünüş

Localization point: Konumlanma noktası

Modality: Kiplik

Modification: Niteleme

Mood: Kip

Narrative: Anlatı

Nominalization: Adlaştırma

Orientation point: Yönelim noktası

Participle: Sıfat-fiil

Perfective: Bitmişlik

Periphrastic: Dolaylı anlatım

Posteriority: Sonralık

Precedence: Öncelik

Progressive: İlerici

Progressive aspect: İlerici görünüş

Protracted: Uzun süreli

Relativization: Sıfatlaştırma

Telic: Tamamlanmış

Telicity aspect: Tamamlanmışlık görünüşü

Tentative: Geçici

Terminative: Varış durumu

Topic time: Olay zamanı

Semelfactive: Ani

Situational aspect: Durum görünüşü

Simultaneity: Eşzamanlılık

States: Durumlar

Viewpoint aspect: Bakış açısı görünüşü

TABLÖLAR DİZİNİ

TABLO 1. *Jespersen'in Yedili Zaman Gösterimi*

TABLO 2. *Jespersen'in Zaman Gösterimi*

TABLO 3. *Jespersen'in Evrensel Zaman Kategorileri Modeli*

TABLO 4. *Reichenbach'in Zaman Gösterimi*

TABLO 5. *Comrie'nin Zaman Gösterimi*

TABLO 6. *Zaman Çizelgesinde Konuşma Noktasına Göre Olayların Gösterimi*

GİRİŞ

Kazakça, Kazakistan'ın resmi devlet dilidir. Dünyada 10 milyondan fazla insan Kazakça konuşmaktadır. Türk dillerinden Karakalpakça ile aynı gruba ait olan Kazakça arasında oldukça yakın bir ilişki bulunmaktadır. Türk dillerinden Nogayca, Karaçay-Balkarca, Tatarca, Kırgızca, Başkurtça, Kumukça, Karaimce, Kırım-Tatarca ile de yakındır. Kazakça, Kazakistan'ın dışında Rusya, Özbekistan, Çin, Moğolistan gibi ülkelerde yaşayan Kazaklar tarafından konuşulmaktadır (Erdembekov, Şokım vd., 2019: 17).

Zaman kategorisi ile bağlantılı olan ve yeni bir terim olan görünüşün varlığı Türk dillerinde tam olarak netlik kazanmamış olsa da çalışmada Johanson'un Aspect kuramı ve terminolojisi doğrultusunda Türk dillerinde ve özellikle Kazakçada görünüş kategorisinin olduğu ifade edilmekte ve örneklerle verilmektedir. Kazakçada sıfat-fiil biçim birimlerinin bağlı olduğu yan tümcede hem zaman hem görünüş değerlerinin olduğu, bu yapıların bir üst tümceye bağımlı olduğundan salt biçim birim olarak ele alınamayacağı ifade edilecektir. Bağlamdan ve üst tümceden yola çıkarak biçim birimlerin zaman ve görünüş işlevleri ele alınacaktır.

1. BÖLÜM: TEZ HAKKINDA GENEL BİLGİLER

1.1. AMAÇ

Bu çalışmada Kazakçada sıfat-fiil kategorisini işaretleyen biçim birimlerin zaman ve görünüş işlevleri örnekler üzerinden ele alınacaktır. Bazı Kazak dil bilimciler (örneğin Sauranbayev) Kazakçada görünüş kategorisinin olmadığını savunsa da biz bu çalışmamızda Kazakçada ve diğer Türk dillerinde görünüş kategorisinin olduğunu savunacağız. Bunun yanı sıra çalışmadaki bir başka amacımız sıfat-fiil kategorisinin bir kelime grubundan ziyade daha derin işlevlere sahip olduğunu ve sıfat-fiil kategorisinin zaman, görünüş, kılınış kategorileri ile bağlantılı bir kategori olduğunu göstermektir. Yan tümce içinde varlığını gösteren sıfat-fiil biçim birimlerin tümcedeki diğer işlevleri de ele alınacaktır. Çalışmamızda genel olarak ele aldığımız sorular şunlardır:

1. Zaman nedir? Gramatikal olarak zaman nedir ve dil bilimciler gramatikal zamanı nasıl ele almışlardır?
2. Görünüş kavramı nedir? Dillerde görünüş kavramı nasıl ele alınmaktadır?
3. Kılınış kavramı nedir? Kılınış kategorisi, gramatikal zaman kategorisi ve görünüş kategorisi arasındaki farklar nelerdir?
4. Dil bilim çalışmalarında sıfat-fiil kategorisi nasıl ele alınmaktadır?
5. Sıfat-fiil kategorisinin bağımlı yan tümcelerdeki işlevleri nelerdir?
6. Sıfat-fiil kategorisinin işlevleri nelerdir?
7. Kazakçada sıfat-fiil kategorisi nasıl ele alınmaktadır?
8. Kazakçada sıfat-fiil kategorisinin işlevleri nelerdir?
9. Kazakçada sıfat-fiil kategorisinin zaman, görünüş ve kılınış işlevleri nelerdir?

1.2. YÖNTEM

Çalışmamızda Kazakçada sıfat-fiil kategorisinin görünüş ve zaman değerleri incelenecektir. Bu kategoriyi incelerken ele aldığımız örnekler Latin alfabesine aktarılarak incelenecektir. *Terimler ve Karşılıklar Listesi* bölümünde çalışmanın teori bölümünde geçen terimlerin karşılıkları, kullanılan kısaltmalar ise *Kısaltmalar* bölümünde verilecektir.

Çalışmanın amacı ve yöntemi ile ilgili bilgi verildikten sonra Kazakçadaki sıfat-fiil kategorisinin zaman ve görünüş işlevlerini daha iyi anlayabilmek için 1.4. Teorik ve Kavramsal Çerçeve bölümünde zaman, görünüş, kılınış kategorileri ele alınacaktır. Kazakçada sıfat-fiil kategorisinin görünüş işlevi Lars Johanson'un *Görünüş* (Aspect) kuramına ve terminolojisine göre incelenecek, diğer dil bilimcilerin çalışmaları da ele alınacaktır. Çalışmamız sonuç bölümüyle sonlanacaktır.

1.3. SINIRLILIKLAR

Bu çalışmada zaman, görünüş ve kılınış konuları ayrı başlıklar altında ve kronolojik sıra ile ele alınacaktır. Zaman bölümünde sırasıyla Jespersen, Reichenbach, Comrie, Declerck, Cook ve Aydemir'in çalışmalarına yer verilecektir. Görünüş bölümünde ise Comrie, Dahl, Koç-Aksu, Bhat, Johanson, Göksel ve Kerslake, Crystal, Aslan-Demir ve Erdem'in çalışmalarına yer verilecektir. Kılınış bölümünde ise Vendler, Comrie Dahl, Koç-Aksu, Bhat, Johanson, Crystal ve Aslan-Demir'in çalışmalarına yer verilecektir. Kazakçada sıfat-fiil kategorisi ve sıfat-fiil kategorisinin zaman, görünüş ve kılınış işlevlerinin incelendiği örneklerde Standart Kazakça ele alınmış, Kazak ağızlarına yer verilmemiştir. Çalışmada Türkiye Türkçesi ile karşılaştırma yapılmamış yalnızca Kazakçadaki sıfat-fiil kategorisinin zaman, görünüş ve kılınış işlevleri ele alınmıştır. Çalışmamızda art zamanlı bir inceleme yapılmamıştır. Çalışmadaki örnekler –*GAn*, *AtIn*, *-Ar/ -r* sıfat-fiil biçim birimleri üzerinden incelenmiştir. İncelenen Kazakça örnekler Latin alfabesi ile verilmiştir. Çalışmada örnek seçiminde yararlanılan temel eserler Kazak Destanları ve Abay Kunanbayev'in eserleridir.

1.4.TEORİK VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.4.1. Zaman

Keşegi künnen alış joq, yerteñgi künnen jaqın joq

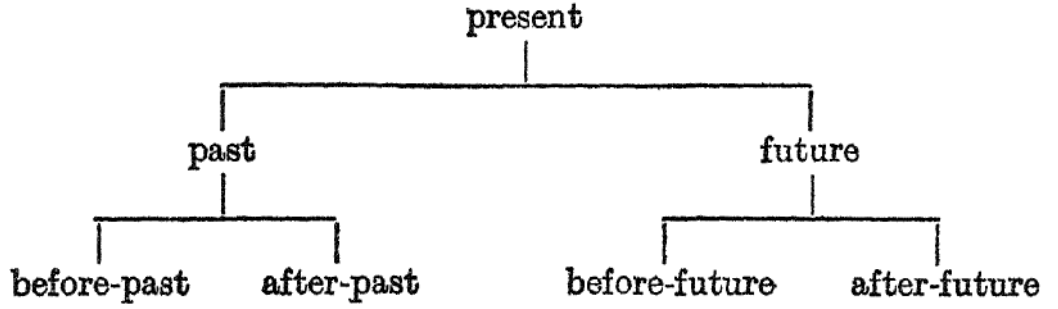
Dünden uzak yok, yarından yakın yok.

Kazak atasözü

Zaman, insanın evreni, kendini sorgulamaya başladığı andan itibaren; Antik Mısır'dan, Antik Yunan'dan günümüze kadar hep bir merak konusu olmuştur. Zaman, felsefe, mantık, matematik, edebiyat, psikoloji, sosyoloji, filoloji gibi farklı disiplinlerde sorgulanmış ve araştırılmıştır. Zaman kavramı konusunda fikirler yürüten Aristoteles, zamanın bitmeyeceğini, hep başlangıç içinde olduğunu söylemiştir. Augustinus *İtiraflar* adlı kitabında zaman için aşağıdaki tanımlamayı yapmaktadır (Heiddeger, 1996: 29-47):

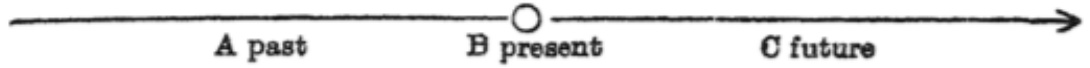
“Hiçbir şey olmamış olsaydı, geçmiş zaman olmazdı; hiçbir şey olacak olmasaydı gelecek zaman olmazdı; hiçbir şey olmasa şimdiki zaman olmazdı. O halde şu iki zaman -geçmiş ve gelecek- geçmiş artık olmadığına göre, gelecek de henüz olmadığına göre ne biçimde vardır? Yine şimdiki zaman eğer hep şimdi olsaydı, geçmişte kaybolmasaydı, artık ‘zaman’ olmazdı, bengilik olurdu. O halde şimdinin ne zaman olması için geçmişte kaybolması gerekiyorsa, hangi anlamda ona vardır diyebiliriz? Mademki var olmasının nedeni var olmayı bırakması oluyor, bu durumda var olmamaya gittikçe zaman olduğunu söylememiz doğru oluyor.”

Dil bilimciler ise zamanı *gramatikal zaman* (tense) ve *zaman* (time) olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Gramatikal zaman (tense) ile zaman (time) kavramı yakından ilişkili olmasına rağmen birbirinden farklılık göstermektedir. Dilden bağımsız olan zaman (time) kavramı dil dışı bir kategoridir, gramatikal zaman (tense) ise genel olarak geçmiş zaman, şimdiki zaman ve gelecek zaman olarak ele alınan dilsel bir kategoridir. Gramatikal zaman ve görünüş ile ilgili en eski kapsamlı çalışma, Otto Jespersen'a aittir. Tablo 1’de Jespersen’in 1924 yılında *seven tenses* (yedili zaman) adını verdiği zaman grafiği gösterilmektedir. Yazar bu grafikte birbirleriyle yakından ilişkili olan gramatikal zaman ve zaman ayrımını göstermeyi amaçlamıştır. Çalışmamızın bu kısmından itibaren gramatikal zaman (tense) “zaman” şeklinde ele alınacaktır.

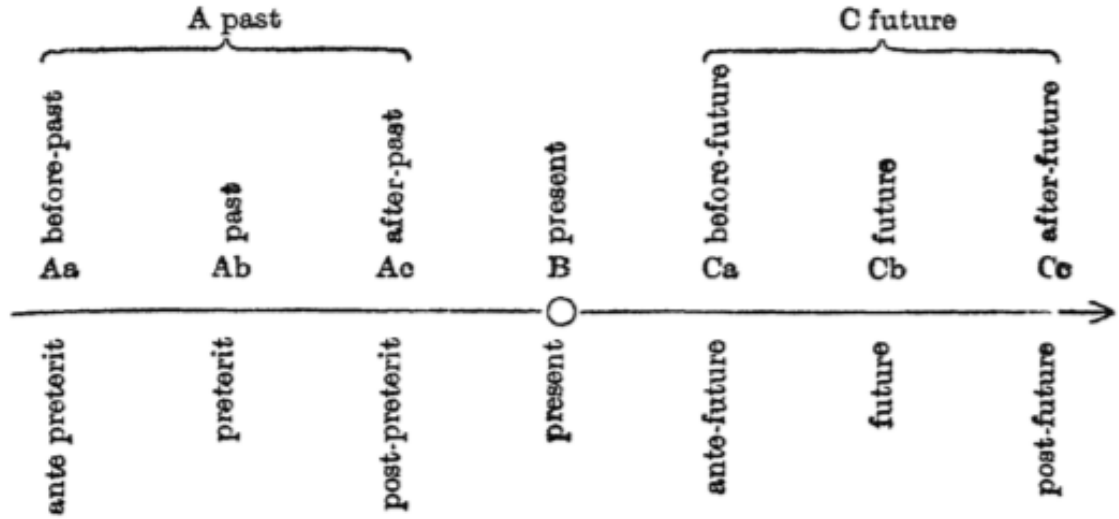
Tablo 1. (Jespersen'in Yedili Zaman Gösterimi)

Jespersen yukarıda verilen yedili zaman gösterimini yeterli bulmayarak zamanı düz bir çizgi üzerinde göstermiş ve geleneksel dil bilim ile modern dil bilim arasında bir köprü kurmuştur. Jespersen'in zaman çizelgesinde *geçmiş* (past), *şimdi* (present) ve *gelecek* (future) şeklinde üç temel zaman yer almaktadır (1924: 257).

Tablo 2. (Jespersen'in Zaman Çizelgesi)

Jespersen daha sonraki süreçte yukarıdaki zaman gösterimini daha detaylı ele alarak *evrensel gramatikal zaman* (universal tense) grafiğini sunmuştur (1924: 257). Aşağıda verilmiş olan bu grafikte her bir harf yedi noktanın zaman değerini sunmaktadır.

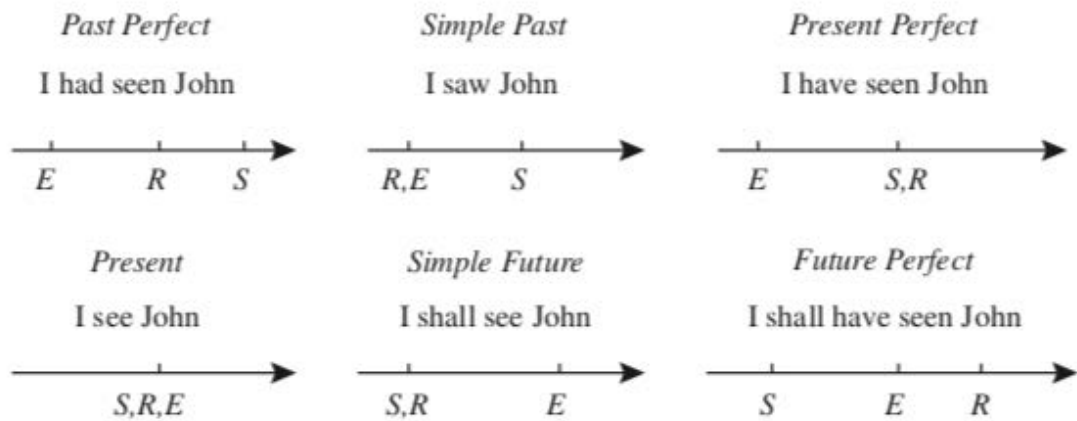

Tablo 3. (Jespersen'in Evrensel Gramatikal Zaman Kategorileri Modeli)

Merkezi bir şimdiki noktaya bağlı olarak zamanlar, -geçmiş (Ab), gelecek zamanı (Cb)-; (A ve C) ve şimdiki zamanı (B) göstermektedir. Jespersen, sunmuş olduğu bu modelin tüm olası zaman kategorilerini göstermediğini de ifade etmektedir (1924: 257).

Jespersen zamanı geleneksel bakış açısıyla ele almaktadır. Reichenbach ise 1947 yılında sunmuş olduğu *The Tenses of Verbs* adlı çalışmada zamanı geleneksel kalıpların dışında ele aldığını, sunmuş olduğu zaman teorisinin Jespersen'dan farklı olduğunu ifade etmektedir. Jespersen'dan farklı olarak Reichenbach, *olay noktası* (point of event) ile *referans noktası* (point of reference) arasındaki ayrımın önemini, Jespersen'ın *ileriye dönük* (prospective) ve *geriye dönük* (retrospective) zaman kavramlarının görece önemsizliğini ve belirsizliğini kabul etmesi şeklinde yorumlanmaktadır. Reichenbach, *konuşma noktası S* (point of speech), *konuşma noktasından önce* (before the point of speech), *konuşma noktasıyla eşzamanlı* (simultaneous with the point of speech) ve *konuşma noktasından sonra* (after the point of speech) olmak üzere vermiş olduğu zamanları düz çizgi üzerinde göstermektedir. Yazarın vermiş olduğu *Peter had gone* "Peter gitmişti" örneğinde *olayın gerçekleşme noktası* (point of event "E") Peter'ın gittiği zaman, *referans noktası* (point of the reference "R") ise bu nokta ile konuşma noktası arasındaki zamandır. Olay, konuşma noktasına göre belirlenmektedir. Örnekte referans noktası olarak hangi zaman noktasının kullanıldığı açık değildir. Referans noktasının belirlenmesi daha çok konuşma bağlamı tarafından verilmektedir. Konuya daha da açıklık getirmek isteyen yazar örnek olarak, bir hikâyede, anlatılan olaylar dizisi, konuşma

noktasından bakıldığında, bu durumda geçmişte olan referans noktasını belirler demektir. Bu noktanın dışında kalan bazı bireysel olayların daha sonra doğrudan konuşma noktasına değil, hikâye tarafından belirlenen referans noktasına yönlendirildiğini ifade etmektedir. Bazı zaman gösterimlerinde üç noktadan ikisinin eş zamanlı olduğunu iki noktanın da konuşma noktasından önce olduğunu ifaden eden yazar *I have seen Charles* “Charles’ı gördüm.” örneğini vererek konuya açıklık getirmiştir. Örnekteki olayın gerçekleşme noktası konuşma noktasından önce gelmekte ancak konuşma noktasıyla eşzamanlı bir noktaya atıfta bulunmaktadır. Yazar, zamanlar arasında *eşzamanlılık* (simultaneity) ve *öncelik* (precedence) şeklinde iki temel ilişki bulunduğunu ifade etmektedir. Burada konuşma noktası ile referans noktasının birbiriyle çakıştığı görülmektedir. Dolayısıyla basit bir örnek üzerinden yüzeysel bir değerlendirmede de sadece iki zaman noktasıyla ilgili gibi görünen zamanların ayrımı için bile üç noktaya ihtiyaç vardır. Reichenbach’ın referans zamanları kavramı Jespersen’in kavramlarından daha açıktır. Reichenbach’ın zamanda ifade ettiği noktaların düz bir çizgi üzerinde gösterimi tablo 4’te verilmektedir (Reichenbach, 1947: 71- 289).

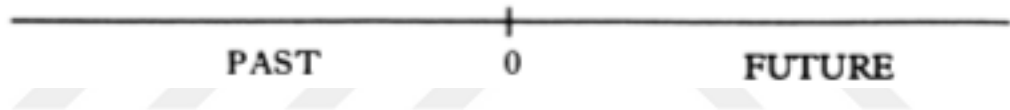
Tablo 4. (Reichenbach’ın Zaman Gösterimi)

Tablo 4’te verilen zaman gösteriminde *E* olayın gerçekleşme noktasını, *R* referans noktasını *S* konuşma noktasını ifade etmektedir. Zamanın yönü okların ucunu temsil etmekte ve soldan sağa doğru gösterilmektedir. Açıklamamıza ilk grafik üzerinden devam edeceksek Reichenbach’ın sunmuş olduğu *Past Perfect* gösteriminde referans noktası *R*,

konuşma noktası S'den önce işaretlenmiştir. Konuşma noktasının merkez alındığı bu gösterimlerde R, S'den önce işaretlenmişse geçmiş zamanı; S, R'den önce işaretlenmişse gelecek zamanı; R ile S denk düşerse şimdiki zamanı ifade etmektedir (1947: 72).

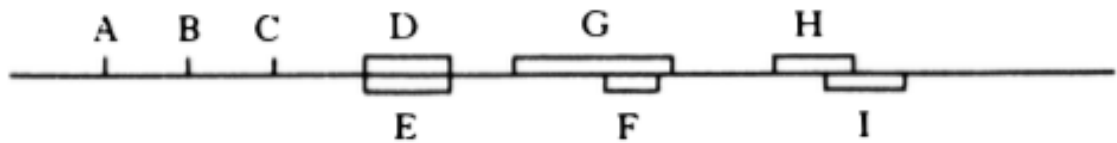
Reichenbach'tan sonra Comrie'nin çalışması ile devam edelim. Comrie, Reichenbach'ın zaman teorisini reddetmekte ve Reichenbach'ın eşzamanlılık diye tanımladığı noktanın referans noktası içermediğini, burada sadece görünüşsel bir anlam olduğunu söylemektedir. Yine de yazarın 1985 yılında sunmuş olduğu zaman teorisi modeli, Jespersen ve Reichenbach'ın modelleriyle bağlantılıdır. Comrie, gerçekleşen ve henüz gerçekleşmeyen olayların zamanda herhangi bir konum bildirmediğini söylemekte ve zamandaki bu bilinmezlikten dolayı, zamanın içindeki olayları belirleyebilmek için bazı referans noktalarının oluşturulması gerektiğini ifade etmektedir (1985: 13-14).

Zamanı düz bir çizgi olarak ele alan Comrie'nin zaman gösterimi şu şekildedir:

Tablo 5. (Comrie'nin Zaman Gösterimi)

Yukarıdaki zaman çizgisinde 0 *konuşma noktası* (point of speech), 0'ın sol kısmı geçmiş zamanı (past); 0'ın sağ kısmı gelecek zamanı (future) ifade etmektedir. Comrie, bu çizginin zamanının akışını doğrudan temsil etmediğini söylemektedir. Olayı konuşma noktasına göre ele aldığı bir başka zaman modelinde, anlık olan ya da öyle olduğu düşünülen eylemler noktalarla gösterilmekte; belirli bir zamanı ifade eden eylemler ise zaman çizelgesinin uzantıları olarak gösterilmektedir (1985: 6):

Tablo 6. (Zaman Çizelgesinde Konuşma Noktasına Göre Olayların Gösterimi)

Tablo 6’da A olayının, B olayından önce gerçekleşmekte olduğu gözlemlenmekte; C olayının B olayını takip etmekte olduğu ve olayın, D ve E noktalarında birleştiği gözlemlenmektedir. D ve E tam olarak aynı zaman uzantısını kapsamaktadır. F olayı G olayının içinde meydana gelmekte; H olayının uzantısı bir yandan I olayının uzantısını da kapsamaktadır. Comrie eserinde zaman zarflarının bir referans noktası oluşturduğuna da dikkat çekmektedir. Yazar, *John had left: Mary came to visit John at 10 o’clock; but John had already left at ten o’clock* “John gitmişti: Marry John’u ziyaret etmek için saat 10’da geldi: ama John saat 10’da çoktan ayrılmıştı.” örneğinde saat 10’u geçmiş zamanda referans noktası olarak almaktadır. Konuşma noktasıyla referans noktasının eşzamanlı olduğunu ifade eden Comrie, zaman zarflarının tümcedeki referans noktalarını belirlemek için önemli bir unsur olduğunu söylemektedir (1985: 5-6-8-66). Comrie’ye göre geçmiş zaman basitçe S’den önce E şeklinde tanımlanmaktadır. Hayali bir zaman şemasında E’yi zaman içinde olayın kapsadığı alan ya da aralıkta konumlandırabiliriz. Yazar da E’nin sadece durumun bulunduğu zaman olduğuna ve bunun bir nokta ya da noktadan daha uzun bir zaman aralığı olduğu konusunda tarafsızdır. Geçmiş zaman, atıfta bulunulan durumun yalnızca geçmişte yer aldığı, yani konuşma anında artık devam etmediği anlamına gelmektedir (1985: 122).

Declerck, zaman (time) içinde gönderme yapılan durumu bulmak için fiilin aldığı biçimlerin gramatikal zamanı (tense) belirttiğini ifade etmektedir. Olayın zamanı genellikle *konuşma zamanı* (time of speech) ile belirlenmektedir. Kimi durumlarda da konuşma zamanı dışında *yönelim zamanı* (orientation time) ile işaretlenmektedir. *John confessed that he had stolen the money* “John parayı çaldığını itiraf etti” örneğinde *confessed* “itiraf etti” itirafı geçmiş zamanda konumlandırmaktadır. Hırsızlık itiraftan önce gerçekleştiği için itiraf zamanı tümcede yönelim noktasını işaretlemektedir (2006: 22).

Cook, Jespersen ’ın *yedili zaman ayrımı* (seven tenses) gösterimi ile üç temel zamandan “şimdi”yi bölünmez bir nokta veya sınır olarak ele aldığını söylemektedir. Jespersen’in *önce* (before) ve *sonra* (after) kategorileri, göreceli zaman kuramından türetilmiştir. Bununla birlikte, zaman kategorilerini doğrusal, merkezi bir şimdiki noktaya sabitlenmiş

bir biçimde sunan Jespersen, tüm zaman kategorilerini doğrudan veya dolaylı olarak şimdiki zamanla ilişkilendirmiş ve göreceli zamanı mutlaklaştırmıştır. Ancak yazar Jespersen ‘ın zaman modelinde birkaç hata olduğunun da altını çizmekte ve bu hataları şu şekilde açıklamaktadır (2012: 6-7):

1. Jespersen, Aristoteles’in zaman kuramına bağlı kalmış, şimdiki zamanın bölünmez bir nokta olduğu görüşünü savunmuş ve bundan dolayı şimdiki zamanı geçmiş (past) ve gelecek (future) şeklinde ikiye bölememiştir.
2. Jespersen, zamanın geriye doğru devam ettiği genellemesini sürdürmek için (varsayımsal ifadeler ve dolaylı anlatımlar gibi) şimdiki zamandan önce bir zaman kategorisine izin vermemiş, onu tek ele almıştır.

Aydemir, *Türkçede Zaman ve Görünüş Sistemi* adlı çalışmasında olayların zaman çizgisinde belirlenmesindeki parametreleri şu şekilde açıklamaktadır (2019: 5-6-7): *Olay (O)*: Çekimli eylem tarafından hareket, olgu, kılış, oluş ifade eden bir kavramdır. Her olayın bir başlangıç sınırı, bitiş sınırı ve süreci bulunmaktadır. *Konuşma Anı (K Noktası)*: Konuşmacının konuştuğu zamanı göstermekte ve K noktası temel alınarak geçmiş, gelecek ve şimdiki zaman belirlenebilmektedir. K noktası ile örtüşen zaman şimdiki zamanı göstermektedir. *Yöneliş Noktası (Y Noktası)*: Konuşmacının bulunduğu zamansal noktayı göstermektedir. Aydemir, Johanson’un terminolojisinde bu terimi *Orientierungspunkt* “konuşmacının zamansal bakış açısını belirleyen nokta” şeklinde ifade etmekte ve K noktasının doğrudan gösteriminin Y noktasını oluşturduğunu ve bu durumun zaman-görünüş sistemlerinin çıkış noktası olduğunu söylemektedir. Belirleme Noktası (B noktası): Olayların oluş itibarıyla zaman çizgisinde belirlendikleri noktayı göstermektedir.

Yukarıdaki açıklamalara dayanarak şunları söyleyebiliriz: İmge olarak zaman, başlangıcı ve sonu olmayan bir sonsuzluktur ancak gramer olarak zamanı ele aldığımızda onu düz bir çizgi üzerinde gösteriyorsak eylemin başlangıç noktası ve bitiş noktası olmak zorundadır. Gramatikal zaman gerçek zaman içinde konuşma noktası temel alınarak belirlenen zamandır. Bu belirlemede konuşma noktası şimdiki zamanı, konuşma

noktasının sağ kısmı gelecek zamanı, sol kısmı ise geçmiş zamanı ifade etmektedir. Zaman; görünüş, kılınış ile yakından ilişkilidir. Bir sonraki bölümde görünüş kategorisi ve yapılan çalışmalar incelenecektir.

1.4.2. Görünüş

Bölüm 1.4.1’de zaman kategorisini ele aldık. Bu bölümde ise *görünüş* (aspect) kategorisi ele alınacaktır. Görünüş (aspect), engeller, tuzaklar ve dolambaçlarla dolu karanlık ve vahşi bir ormana benzetilmiştir. Zaman (tense) gibi geleneksel bir kavram olmadığından dil biliminde yer alan pek çok çalışmada zaman kipi veya zaman kayması şeklinde ele alınmıştır. Görünüş, zamansal ifadelerin dildeki durumunu anlamak için önemlidir. Zaman (tense) gibi görünüş (aspect) de ilk olarak Yunanlar tarafından tartışılmıştır. En eski Yunan gramercileri, gramatikal zamanların yanı sıra ikinci bir kategoriye, görünüşü fark etmişlerdir. Kavram eski olduğu halde görünüş (aspect) yeni bir terimdir. İlk olarak 17. yy. da Meletiy Smetritskiy görünüşü *vid* olarak adlandırmış, *bitmişlik* (perfective) ve *bitmemişlik* (imperfective) olarak ele almıştır. *Vid*, Slav dillerinden çeviri ile alınan ödünç bir terimdir ve köken olarak *view*, *vision* kelimeleriyle aynı kökten gelmektedir. *Aspect*’in kökeni de görmek, bakmak, görünüm anlamlarında olan *spect* kökünden gelmektedir (Binnick, 1991: 135-136; Benzer, 2008: 105). Türkçenin erken tarihli dil bilgisi incelemelerinde görünüş çalışmaları bulunmaktadır. Bu çalışmalara baktığımızda farklı kategorilerin görünüş adı altında verildiğini görmekteyiz, örneğin Emre (1946), *Türk Dilbilgisi* adlı gramer kitabında görünüş kavramını; *başarma görünüşü* “yazabilmek”, *apansızlık görünüşü* “çıkı geldi”, *süreklilik görünüşü* “ola gelen işler”, *yaklaşma görünüşü* “düşe yazdı” şeklinde incelemektedir.

Görünüş tanımlarımıza temel çalışmalardan biri ve pek çok dil bilimciye yol göstermiş olan Comrie’nin çalışması ile başlayalım. Comrie; durumları, olayları zaman içinde konumlandırabildiğimiz için zamanın *gösterimsel* (deictic) bir kategori olduğunu; görünüşün ise durumun iç zamansal yapısıyla ilgili olduğundan gösterimsel bir kategori olmadığını söylemektedir. Görünüş kategorisini genel olarak bitmişlik (perfective) ve bitmemişlik (imperfective) ayırımına dayandıran Comrie, bitmişlik ve bitmemişlik arasındaki farkın iç-dış yapı ile ilgili olduğunu söylemektedir. Bitmişlik (perfective), bir

durumun herhangi bir içyapısını ayırt etmeden ona dışarıdan bakarken, bitmemişlik (imperfective) duruma içeriden bakmaktadır şeklinde ifade etmektedir. Bitmişlik (perfective) ve bitmemişlik (imperfective) görüşlerinde durumlar arasında mutlaka nesnel bir fark olmak zorunda değildir. Aynı konuşmacının, bir durumu bitmişlik ve bitmemişlik görüşüyle ifade etmesi olağandır. Örneğin, *John read that book yesterday; while he was reading it the postman came* “John dün bu kitabı okudu; bunu okurken postacı geldi” tümcesinde *read* (okumak) eyleminin farklı biçimlerinin tümü, aynı okuma durumuna atıfta bulunmaktadır. *Okudu* (read) eylemi bitmişlik, *okuyorken* (while he was reading) eylemi ise bitmemişlik ifade etmektedir (1976: 4).

Dahl da Comrie gibi zamanın gösterimsel (deictic) olduğunu, görüşün ise temsili bir gösterim noktası olmadığını ifade etmekte ve görüş ile zaman kategorilerinin arasındaki ayrımı gösteren iki örnek vermektedir (1985:24): *When I got your postcard, I was writing a letter to you* “Kartpostalını aldığında sana bir mektup yazıyordum”. *When I got your postcard, I wrote a letter to you.* “Kartpostalını aldığında sana bir mektup yazdım.” Yazarın vermiş olduğu ilk örnekte kartpostalın varış anında mektup yazma sürecinin devam ettiği *-ing* biçim birimi ile gözlemlenmektedir. Mektubun tamamlandığı, eylemin bitmişlik gösterdiği gözlemlenmemektedir. İkinci örnekte ise *wrote* eylemi ile mektup yazma eyleminin tamamlanarak bitmişlik (perfective) gösterdiği gözlemlenmektedir. Yazar bu iki örnek üzerinden görüş için tümce tarafından tanımlanan durumda devam eden veya meydana gelen olayların yapısı ile ilgili olduğunu ifade etmektedir (1985: 24).

Koç, *The Acquisition of Aspect and Modality* (1988) adlı kitabında görüşün bir olayın içsel zamansal bileşeni hakkında bilgi vererek ilgili olayın referans noktasıyla simgesel olmayan ilişkisini gösterdiğini söylemektedir. Ayrıca yazar görüş kategorisinde bir olayın diğerine göre ilişkisine dâhil olan *öncelik* (anteriority), *eşzamanlılık* (simultaneity) veya *sonralık* (posteriority) gibi zamansal kavramların ön planda olduğunu da söylemektedir (1988: 12-13).

Bir diğer dil bilimci Bhat, görüş kategorisini üç grupta incelemektedir. Yazar ilk grupta bitmişlik (perfective) ve bitmemişlik (imperfective) kavramlarını vermekte, bu

kavramlarla olayın bir bütün olarak dışarıdan ve içeriden görünüşü arasındaki ayrımı gözlemlemektedir. İkinci grupta *başlangıç* (ingressives), *sürekli* (progressive), *çıkışlar* (egressives) ve *sonuçsal* (resultatives) kavramları ile olayın farklı evreleri arasında ayrım yapmaktadır. Son grupta ise *anlık gerçekleşim* (semelfactives), *yinelemeler* (iteratives), *alışkanlıklar* (habituals) ve *tekrarlayanlar* (frequentatives) kavramları ile bir olayın çeşitli nicel yönleriyle ilgili ayrımlarını gözlemlemektedir (1999: 44).

Bhat, en önemli görünüşsel ayrımın, perfective (bitmişlik) ve imperfective (bitmemişlik) arasındaki ayrım olduğunu söylemektedir. Yazar, perfective (bitmişlik) gösteren yapının bir bütün olarak dışarıdan gözlemlenebildiğini imperfective (bitmemişlik) gösteren yapının ise içeriden bir görünüş sağladığını ifade etmektedir. Perfective (bitmişlik) kategorisinde olayın bir sınır noktası vardır ve içsel zamansal yapısıyla ilgilidir; imperfective (bitmemişlik)'de ise devam eden veya alışılmış olaylar yer almaktadır. Konuşmacı dışarıdan durumu bir bütün olarak bitmişlik (perfective) gösteren yapıda veya içeriden devam eden bitmemişlik (imperfective) gösteren yapıda görebilir; başlangıcı, sürekliliği veya sonu ya da olayın durağanlığı açısından atıfta bulunabilir; ayrıca bir alışkanlığın ya da bir dizi olayın, niceliksel özelliklerinden birini ya da diğerini vurgulayan bir parçası olarak tanımlayabilir. Bhat, konuşmacının bir duruma atfedebileceği bu durumun görünüş veya bakış açısı yönü olarak kabul edilebileceğini söylemektedir (1999: 45-46- 59).

Yukarıda 2000 yılına kadar yapılan bazı görünüş çalışmaları verilmiştir. Çalışmamızda inceleyeceğimiz Kazakça tümcelerdeki sıfat-fiil kategorisinin görünüş işlevleri Johanson'un görünüş kuramı ve terminolojisi doğrultusunda ele alınacaktır. Johanson'un *Aspekt im Türkischen* adlı çalışması Türkçenin yapısını temel alan en kapsamlı çalışmadır. Bu çalışmadan sonra Türk dil biliminde görünüş ve kılınış çalışmalarına olan ilgi artmış ve dil biliminde önemli çalışmalar ortaya çıkmıştır. Johanson, geleneksel yaklaşımlardan farklı olarak, görünüş ve zaman gibi belirli kategorilerin birbiriyle olan ilişkisini ve tümceye kattığı anlamları karşılaştırarak bir model olarak sunmaktadır. *Aspectotempora* şeklinde adlandırdığı zaman-görünüşü bir bütün olarak ele alan Johanson, *viewpoint* (bakış açısı) terimi yerine *aspect* (görünüş) terimini kullanmayı tercih etmektedir. Yazar, görünüşün; olayları ve sınırları gözlemlediğini, olayların

içyapılarına daha derinden bakıp farklı seçenekler sunduğunu ifade etmektedir (2000: 27-31-34). *Görünüş* (aspect) kavramında olayların *başlangıç* (initial), *süreç* (cursus) ve *son* (final) şeklinde üç safhası bulunmaktadır (Johanson, 2007: 188). Johanson, görünüşle eylem kategorilerinin aynı türden anlamsal ayrımları temsil etmediğini söylemekte ve görünüş terminolojisini üç boyutta incelemektedir: *Intraterminality*, *Postterminality*, *Terminality*:

1.*Sınırlar arası bakış / Intraterminal* [Intraterminality, +INTRA]: Kendi sınırları içinde, bir süreç içinde gözlemlenen olaylar +INTRA ögeleri ile gözlemlenmektedir. Örneğin, *yazıyordu, yazıyor* (was writing, writing). +INTRA ögeleri *O orientation point* (yönelim noktası) ile gözlemlenen süreçleri ve durumları tanımlamak için kullanılmaktadır. Olay ve yönelim noktası olay zamanına dâhildir. Bu bakışta olayın kalıcı olması ya da tekrarlanması önemli değildir çünkü olay kesintisiz bir şekilde devam edebilmektedir. Johanson, intraterminal gözlemlenen yapıların *sürerlik* (durative) ve *anlık olmayan* (nonpunctual) gibi terimlerle ifade edildiğini ve bu terimlerin olayın süresinin geçici olarak uzatıldığı yorumuna açık olduğundan doğru olmadığını ifade etmektedir. +INTRA, daha yüksek veya daha düşük odak noktalarını göstermektedir. +INTRA O da dâhil olmak üzere bir aralık içindeki olaylara atıfta bulunmaktadır. Türkiye Türkçesindeki +INTRA işaretleyicileri *-(X)yor, -mAktA, -Ar*'dir (2000: 77-85, 2021: 624).

2.*Sınır sonrası bakış/ Postterminal* [Postterminality, +POST]: Olay ilgili sınır aşıldıktan sonra gözlemlenmektedir. Örneğin, *yazdı* (has written). Türkiye Türkçesindeki *-DI* ve *-mİş* geçmiş zaman işaretleyicileri bu bakışa aittir. Postterminal bakış açısında *öngörülük* (prospectivity) de bulunmaktadır.

3.*Terminality* [TERM]: Doğrudan açıklanan olayın tamamına atıfta bulunan terminal bakış açısında olay, ilgili sınıra ulaşıldığında gözlemlenmektedir. Türkiye Türkçesinde terminal bakış açısını *-DI* biçim birimi işaretlemektedir. *-DI* işaretleyicisi, INTRA ve POST değerlerinden yoksundur. Görünüş sisteminde en az niteliğe sahip olan *-DI* genelde “*x gel-di*” şeklinde *preterital* (geçmiş zaman) işaretleyicisi olarak kullanılmaktadır. Bu bakış açısı Slav dillerinde görülen *adterminality* ile karıştırılmamalıdır. *Adterminality* 'de (+AD) olay ilgili sınıra ulaşıldığında tam olarak gözlemlenmektedir ve yalnızca Kuzey,

Doğu ve Güneybatı Slav dillerinde bulunmaktadır. Rusçada *sovershennyi vid* “bitmişlik görünüşü” ve *nisovershennyi vid* “bitmemişlik görünüşü” şeklinde eylemin kendisinde direkt gözlemlenebilen bu yapılar Türkçeden farklıdır. Örneğin, *Anton otdykhal na more, on khorosho otdokhnul*. “Anton denizde dinleniyordu, o iyi dinlendi.” tümcesinde *otdykhal* “dinleniyordu” eylemi herhangi bir sonuç ifade etmediğinden bitmemişlik görünüşü sergilemektedir. Diğer eylem *otdokhnul* “dinlendi” ise bir sonuç ifade etmekte ve bitmişlik görünüşü sergilemektedir. Johanson’un ifade etmiş olduğu adterminality terminolojisi Rusça ve diğer Slav dillerinde kesin bir bitmişlik ifade etmesine karşın Türk dillerinde böyle bir kesinlik gözlemlenmemektedir. Johanson’un bu üç terminolojisi *perfective*, *imperfective* ve *perfect* kategorileri ile birbirine yakındır. *Intraterminal* bakışında şimdiki zaman ve sürekli geçmiş zaman gözlemlendiğinden burada eşzamanlılık söz konusudur; *postterminal* bakış; sonucu, durağanlığı ve bitmişliği göstermekte ve önceliklik şeklinde yorumlanmaktadır (2000: 29-135; 2007: 191; 2017: 92; 2021: 625).

Tümcede bir olay başka bir olayla aynı zaman aralığı içinde gözlemlendiğinde eşzamanlılık (simultaneity) belirtmektedir, örneğin *Ali piyano çalarken Ahmet girdi* tümcesindeki zamansal ilişki iki olay arasında herhangi bir bağlantı oluşturmamakta, dâhil edilen olayın zaman noktası ile bakış noktası arasında bağlantı oluşturmaktadır (Johanson, 2007: 191). Öngörülü bakış (prospectivity) ise amaçlanan, tahmin edilen henüz gerçekleşmemiş olayları belirtmektedir. Örneğin, *Günün birinde nasıl olsa isyan edecek ve reddedilecekti* (S-98) tümcesindeki *edecek* ile tahmin edilen henüz gerçekleşmemiş bir durumdan bahsedilmektedir. Kiplik belirtmesine rağmen geleceğe yönelik bu yapı, tasarlanan zaman şeklinde yorumlanmaktadır (Johanson, 2000: 36).

Johanson, görünüş alanındaki *odaksıllık* (focality) parametresine oldukça önem vermektedir. Belirli bir bakış noktasındaki görüş aralığının darlığına ve genişliğine bağlı olarak, INTRA ve POST değerleri, daha yüksek veya daha düşük odak dereceleri göstermektedir. Bağlamsal olarak ifade edilen olayda tek bir zaman dilimi varsa ve bu zaman dilimi eylemin gerçek anlamda başlamasından ibaretse odaksıllık söz konusudur (Demir, 2016: 139- 140). Johanson odaksıllığın üç derecesinden bahsetmektedir: yüksek odaksıllık (^{HF}), düşük odaksıllık (^{LF}) ve odaksızlık (^{NF}). Yazar, yüksek odaksıllık

içeren intraterminallerin, eylemde o anda neler olup bittiğine odaklandığını, *X şu anda işin tam ortasında* anlamına geldiğini ifade etmektedir. Türkçenin tarihi boyunca, intraterminal (gidiyor) ve postterminal (gitti) bakış açıları zamanla daha az odak ifade ederek düşük odaklılıktan uzaklaşma eğiliminde olmuştur. Postterminal bakış açısında, odaklılığın azalması *yüksek odak > düşük odak > odaksız* sürekliliği boyunca hareket ederek ardışık işlevsel kaymalardan geçmiştir. Bu durum yüksek odaklılık ifadesinin *dolaylı anlatıma* (periphrastic) dönüşmesiyle gerçekleşmiştir. Yazar geliştirmiş olduğu bu sınıflandırmanın 1971'deki kurama dayandığını ve bu sınıflandırmada yüksek odaklılığın *progressive*, düşük odaklılığın *nonprogressive continuous*, odaksızlığın da *habitual*'a karşı geldiğini söylemektedir. (2000: 86; 2021: 625-626).

Johanson, progressivity ve habituality terimlerinin odak derecelerinin az olmasından dolayı düşük odaklılık gösterdiklerini söylemektedir. Düşük odaklı intraterminaller, geniş bir şimdiki zamanı, alışılmış ve zamansız olaylar dizisini veya tekrarlanan olayları ifade etmektedir. Alışkanlık, tekrar eden bir durum ya da genel bir durum belirten düşük odaklı yapıların daha çok kiplik anlamları mevcuttur. Elbette ki bu yapıların bir O noktası vardır ancak bunlar +INTRA belirtmemektedir. Postterminal görünüş tümcede bitimli eylemler dışında bitimsiz eylemlerde de görülmektedir. Sıfat, isim ve zarf olarak kullanılan bu yapılar fiil çekiminin bir parçası olmayan öngörülü yapılardır (2000: 87-124).

Literatürde geniş zaman eki olarak adlandırılan -Ar, -r ve kimi durumlarda -AcAk biçim birimleri zaman ekinden ziyade kipsellik bildirmektedir. Genel ifadeleri, alışılmış durumları veya kipsel anlamları ifade etmekle sınırlı, düşük odaklı öğeler şeklinde gözlemlenmektedir. Türkçede geçmiş zaman dışında, sürece yayılmış (alışkanlık olarak yorumlanabilir), eğilimler, niyetler, epistemik ve olasılık gibi kipsel içerikleri ifade etmek için kullanılmaktadır. Johanson, gelecek (future), *belirsiz gelecek* (indefinite future) veya *varsayımsal/ tahmini gelecek* (presumptive future) olarak ifade edilen gelecek zaman kategorilerinin, görünüşsel değerlerini neredeyse kaybettiğini söylemektedir (2021: 628).

Kazakçadaki sıfat-fiil biçim birimlerinin zaman değerleri incelenirken kimi zaman odaklılık değerlerinden de söz edilecektir. Bu noktada genel şimdiki zaman (odaklı

olmayan şimdiki zaman, alışkanlık içeren şimdiki zaman) öngörüsellik kavramlarına değinilecek ve yeri geldiğinde bu ifadeler geniş zaman tabiri yerine kullanılacaktır.

Göksel ve Kerslake, *Turkish A Comprehensive Grammar* adlı kitabında görünüş için, eylemde durumun tamamlanmış, devam eden veya yinelenen bir kalıbın parçası olarak sunulup sunulmadığını belirten kavram şeklinde ifade etmektedir. Örneğin, *Ahmet ate an apple* “Ahmet bir elma yedi” örneğinde bitmişlik (perfective); *Ahmet was eating an apple* “Ahmet bir elma yiyordu” yapısında ise bitmemişlik (imperfective) gözlemlendiğini söylemektedir (2005: 283).

Crystal, *aspect (asp)* maddesinde görünüş için, eylem tarafından belirtilen zamansal faaliyetlerin süresini veya türünü işaretleme biçimine atıfta bulunan bir kategoridir, şeklinde ifade etmektedir (2008: 38).

Korkmaz, görünüşün nesnel değil öznel olduğunu, çekimli eylem şekillerinde görüldüğünü ve çekime giren eylemin taşıdığı kavramın, süreç bakımından konuşanın özel bir başkalaşma yapmış olması, yani eylemin iç anlamı şeklinde ifade etmektedir. Yine yazara göre görünüş dil psikolojisinin ürünüdür. Bir yandan anlamı etkilediğinden anlam bilimiyle ilgili, diğer yandan şekil yapısı ve işlev kayması dolayısıyla şekil bilgisinin de sınırları içine girmekte böylelikle morfosentaktik bir nitelik taşıdığını söylemektedir (2009: 576).

Aslan Demir, *Görünüş Kategorisi: Türkmence Örneği* adlı çalışmada görünüş ve zaman kategorilerinin birbiriyle yakından ilişkili olduğunu söylemektedir. Yazar görünüş kategorisinde zaman ile açıklanamayan gramatikal yapıların yer aldığını ve Türkçede görünüş kategorisinin çekim morfolojisine dayandığını ifade etmektedir (2016: 12-13).

Erdem, Dilâçar’ın 1974’te Johanson’u ve Johanson’un (1971) *Aspekt im Türkischen* (Türkçede Görünüş) adlı eserini tanıtmayla görünüş ve kılınış kavramlarının Türk dili gramerlerinde dikkat çekmeye başladığını ve görünüşe olan ilginin 2000’li yıllardan sonra arttığını söylemektedir. Görünüş kategorisinde Türk dil bilimi için önemli olan çalışmaların, Aydemir’in (2010) yazmış olduğu *Türkçede Zaman ve Görünüş Sistemi*;

Aslan Demir'in (2016) *Görünüş Kategorisi (Türkmençe Örneği)* ve Demir (2016)'in Johanson'dan çevirmiş olduğu *Aspekt im Türkischen* (Türkçede Görünüş) eserleri olduğunu ifade etmektedir (2016: 194).

1.4.3. Kılınış

Bir önceki bölüm 1.4.2'de dil bilimdeki bazı görünüş tanımlarına ve çalışmalarına yer verilmiştir. Kılınış kategorisi ile görünüş kategorisini tek bir çatı altında ele alan dil bilimciler olmasına rağmen birbiriyle yakın ilişkili ve iki ayrı kategori olan kılınış kategorisini Johanson'un terminolojisine bağlı kalarak ayrı bir kategori olarak ele alacağız. Öncelikle kılınış kategorisinin başlangıcına değineceğiz.

Kılınış (lexical aspect) kategorisinin kökenleri Aristo'nun *Metaphysics* adlı kitabına dayanmaktadır. Yazar, kitabında eylemleri *kinêsis* "hareket" ve *energia* "eylem" olmak üzere ikiye ayırmıştır. Bu bağlamda Aristotelesçi düşünce yirminci yüzyılın ortalarından sonuna kadar devam etmiştir. Dil bilim alanında gelişen kılınış (Alm. aktionsart) çalışmasının kökleri ise Proto Hint-Avrupa (Sanskrit, Yunan, Slav vb.) ve Sami çalışmalarına dayanmaktadır. Aristoteles'in sınıflandırmasına benzer şekilde, kılınışın sınıflandırılması da temel olarak, çeşitli eylem türlerinin (sonlandırıcı, sonuçsal, yinelemeli, yarı etkin, vb.) özellikleri ile ilgilidir (Filip, 2012: 721-722; Pang, 2016: 29).

Kılınış terimi Slav dil geleneğine, Argell'in çalışmasıyla tanıtılmıştır. İlgili tartışma ile kılınış ve görünüş arasındaki ayrım ortaya çıkmaya başlamış, bu da dil bilimcilerin dikkatini bir bakış açısı kategorisi olan görünüş ile durumların zamansal özellikleriyle ilgilenen kategori olan kılınış arasında bir ayrım yapmaya yönlendirmiştir. Bununla birlikte, kılınış çalışmaları başlangıçta İngiliz felsefesinde, sonraları eylem sınıflandırma çalışmalarıyla 1970'lerden itibaren gelişme göstermeye başlamıştır. Kılınış çalışması sözlüksel anlambilim alanına girmiş ve açık türetimsel morfolojiye olan bağımlılığını hafifleterek ve diğer yandan Aristotelesçi anlamda görünüşsel sınıflarla birleşerek kendisini dil bilimsel görünüş tartışmalarından ayırmıştır. Eylemlerin sınıflandırılması İngiliz filozofların; *Gilbert Ryle*, *Anthony Kenny* ve *Zeno Vendler*'in eserlerine

atfedilmektedir. Ryle, Aristotelesçi düşünceye farklı eylem türleri arasında bir karşıtlık çizen ilk kişi olarak karşımıza çıkmaktadır (Pang, 2016: 29-30-31).

Görünüş ve kılınış arasındaki ayırmadan bahseden bir başka dil bilimci ise Comrie'dir. Yazar, görünüş ve kılınış kategorilerini ayırt etmek için iki gruba ayırmaktadır: (1) *dil bilgisel görünüş* (grammatical aspect) ve *kılınış* (aktionsart/ lexical aspect) ve (2) *çekimsel morfoloji görünüş* (inflectional morphology) ve *türetimsel morfoloji kılınışı* (derivational morphology aktionsart). Comrie 2.grubun Slav yaklaşımı olduğunu kabul etmektedir (Pang, 2016: 35).

Genel olarak kılınış teriminin tanımı ifade ettik. Kılınış ile ilgilenen ilk felsefeci ve kılınış çalışan dil bilimcilerden kısaca bahsettik. Bu kısımdan sonra kılınış çalışmalarını kronolojik olarak ele alacağız. İlk olarak Vendler ile başlayalım. Vendler eylemlerin zamanlarının sadece geçmiş, şimdi ve gelecekle sınırlı olmadığını, eylemlerin zaman kavramının anlam bilimsel bir yönü olduğunu söylemektedir. Aristo'dan sonra dil bilimde en yaygın sınıflandırma Vendler'e aittir. Yazar, eylemleri *faaliyetler* (activities), *durumlar* (states), *başarmalar* (achievements), *tamamlamalar* (accomplishments) şeklinde dört grupta ele almıştır. *What are you doing?* “Ne yapıyorsun?” örneğini veren yazar, bu sorunun *I'm running/ I'm working* “Koşuyorum /çalışıyorum” şeklinde cevaplanabileceğini ancak *I'm knowing* “biliyorum” şeklinde cevaplanamayacağını söylemektedir. Çünkü *koşmak* ve *çalışmak* eylemleri bir süreç ve hareket bildirmektedir ancak *bilmek* eylemi herhangi bir süreç bildirmemektedir (1967: 100-106). Bazı eylemler tek bir zaman dilimi içinde gösterilirken bazı eylemler daha kısa bir zaman diliminde ya da bir süreç içinde gösterilmektedir. Vendler, *yarışı kazanmak, bir şeyi fark etmek, birini tanımak, bir tepeye ulaşmak* gibi başarma (achievement) eylemlerinin anlık gerçekleştiğini; *sevmek, bilmek, inanmak* gibi durum (state) eylemlerinin belirli bir süre devam ettiğini; *kitap yazmak, resim yapmak, ev yapmak* gibi tamamlama (accomplishment) eylemlerin bir süreç içinde gerçekleştiğini söylemektedir. *Koşmak, çalışmak, yürümek* gibi faaliyet (activity) eylemlerinde de bir hareket gözlemlenmektedir. Alışkanlıkların da durum eylemlerine dâhil olduğunu söyleyen Vendler, iki örnek vermektedir. İlk olarak, *Are you smoking?* “Sigara içiyor musun?” sorusu ile faaliyet (active) eylemini göstermektedir. Verilen soruda anlık olarak ya da K noktasının içinde

olduğu zaman referansında eylemin gerçekleşip gerçekleşmemesi önemlidir. Bahsedilen anda sigara içilmesi faaliyet eylemidir. İkinci örneğinde ise yazar, *Do you smoke?* “Sigara içer misin/ kullanır mısın?” sorusu ile bir durumdan bahsetmektedir. Sigara içme eylemi anlık olarak değil yani, kişinin o an sigara içerek eylemi gerçekleştirmesi değil; genel olarak sigara kullanımı sorulmakta dolayısıyla belirli bir durum ifade edilmektedir (1967: 107-108). Vendler’ın vermiş olduğu bir diğer örnek ise şöyledir (1967: 110-111): *Jones’u düşünüyor*. “He thinking about Jones.” ve *Jones’un serseri olduğunu düşünüyor*. “He thinks that Jones is rascal.” İlk örnekte *düşünme* (think) eylemi, zaman içinde devam eden bir süreç (process) bildirmekte, birinin ne yaptığını anlatmak için kullanılmaktadır; ikinci örnekte ise düşünme eylemi bir durum (state) bildirmektedir.

Comrie ise Vendler ’dan farklı olarak kılınış kategorisinde *telic* (tamamlanmış) *atelic* (tamamlanmamış) kavramlarından bahsetmektedir. Bu iki kavramın açıkça anlaşılması için *John is singing* “John şarkı söylüyor” ve *John is making a chair* “John bir sandalye yapıyor” örneklerini veren yazar, şarkı söylemenin ve bir sandalye yapmanın uzun ya da kısa bir süre devam edebileceğini söylemektedir. Yazarın vermiş olduğu bu iki örnek arasında eylemlerin içyapıları açısından önemli bir fark bulunmaktadır. İlk örnekte John, şarkı söyleme eylemini bıraksa da bu eylem bir süreç içinde gerçekleştiğinden eylemde tamamlanmamışlık (atelic) durumu gözlemlenmektedir. İkinci örnekte ise John’un *sandalye yap* (make chair) eylemi tamamlanmışlık (telic) ifade etmektedir (1976: 44).

Comrie ilk bakışta, tamamlanmış (telic) durumlara işaret eden eylemler ile tamamlanmamış (atelic) durumlara işaret eden eylemlerin kolayca seçilebilir olduğunu ancak bu durumların görüldüğü kadar basit olmadığını söylemektedir. Eylemleri salt olarak ele almak doğru değildir. Bir eylem tamamlanmışlık (telic) gösterirken özne ve nesne aracılığıyla tam tersi tamamlanmamışlık (atelic) da gösterebilmektedir. Yazar bu ifadesini şu örneklerle desteklemektedir: *John is singing* “John şarkı söylüyor” tamamlanmamışlık (atelic) durumunu; *John is singing a song* “John bir şarkı söylüyor” tümcesi tamamlanmışlık (telic) durumu tanımlamaktadır, çünkü ikinci örneğin bir bitiş noktası vardır. John bir şarkı söyleyecek ve sonra şarkı söyleme eylemi bitecektir. Yukarıdaki iki örnekte yer alan *şarkı söyleme* (sing) eylem ayrımı *bir şarkı* (a song) ile yani nesne ile belirlenmektedir (1976: 45).

Konuyla ilişkin boğulmak eylemini ele alan Comrie, bu eylemin ilk bakışta tamamlanmışlık (telic) anlamı gösterdiğini söylemektedir. *Kedi boğuluyor* tümcesinde boğulma eyleminin tamamlanmışlık; *kedileri suya koyarsanız boğulur* tümcesinde ise anlamsal olarak tümcede genel bir yargıdan, süresiz olarak devam eden bir durumdan bahsedildiği için tamamlanmamışlık (atelic) ifadesi görülmektedir. *Şarkı söyleme* ve *boğulmak* eylemleri iki farklı tümcede farklı eylem durumlarını yansıtmaktadır. Eylemlerin aynı olmasına rağmen durumların farklılığı nesne ile açıklanmaktadır. Tamamlanmış (telic) durumlara atıfta bulunan ifadelerde son noktaya giden bir süreç ve bir son nokta vardır (1976: 47).

Bir başka dil bilimci Dahl kılınış için *içsel görünüşsel anlam* (inherent aspectual meaning) demektedir. Bu kategoride eylemler, işaret ettiği olaylara göre (durum, süreç vb.) sınıflara ayrılmaktadır. Araştırmasındaki en göze çarpan ayrımın, faaliyet (activite) ile durum (state) eylemleri arasında olduğunu söyleyen yazar, değişim veya hareket içeren eylemlerin faaliyet eylemleri, değişim ve hareket içermeyen eylemlerin durum eylemleri olduğunu söylemektedir. *Beş kilometre koş* ile *hızlı koş* tümceleri arasında sınırlılık farkı olduğunu söyleyen yazar, ilk tümcenin sınırlı, ikinci tümcenin sınırsız olduğunu söylemektedir (1985: 27-29).

Koç- Aksu da *durum görünüşü* (situation aspect) diye nitelendirdiği kılınış kategorisi için eylemin içsel zamanına atıfta bulunmakta ve bu kategorinin anlambilim ile ilgili olduğunu söylemektedir. Yazar, eylemlerin anlamsal karakterine dayalı sınıflandırmanın iki temel durum tipini varsaydığını şu şekilde açıklamaktadır (1988: 14):

1) *Durumlar* (States): Zaman içinde değişmeyen nitelikler veya durumlar bu sınıfa girmektedir. Bu tür durumların bir süresi vardır. Başlangıç veya bitiş gibi durumu değiştirecek bir şey olmadıkça durum devam etmektedir. Bu sınıflandırma için beğenmek, istemek, bilmek eylemleri gösterilmektedir.

2) *Durumsal Olmayan Durum Kategorisi* (Nonstative Situations): Mutlaka değişiklik içeren olaylar ve süreçler olarak alt sınıflara ayrılan durumları kapsamaktadır, bunlar

olaylar, süreçler, tamamlamalar, başarmalar (events, processes, accomplishments, achievements) şeklinde gözlemlenmektedir. Olaylar (events), zaman içinde anlık veya dakik olarak meydana gelen, dinamik durumlardır. Süreçler (Processes), durumların aşamalarının birbirinden farklı olabileceği, zamana dayanan genişletilmiş dinamik durumlara örnektir. Süreçler veya faaliyetler süresiz olarak devam edebilir veya herhangi bir noktada kesintiye uğrayabilir. Örneğin, oyun oynamak, dans etmek, çalışmak vb. Tamamlamalar (Accomplishments), bir süreç içinde bitiş noktası olan durumlardır. Örneğin, bir ev inşa etmek, bir şarkı söylemek vb. Başarmalar (Achievements), süreç ve bitiş noktasının yakından bağlantılı olduğu dakik olaylardır. Olay başladıktan sonra, gerçekleşmesi engellenemez ve bir son noktaya veya olaya yol açar. Örneğin, kırılma, yırtılma, ölme, unutma vb. Burada eylemler arasındaki fark, sürecin ve son noktanın ne kadar yakından ilişkili olduğu ile alakalıdır.

Bhat ise dillerde temsil edilen üçüncü tip görünüşsel ayrımın, olayların niceliksel özellikleriyle ilgili olduğunu ve kılınış kategorisi için görünüşün bir ayrımı olduğunu söylemektedir. Yazar, konuşmacının, bir olayı yalnızca bir kez veya birkaç kez gerçekleştiğini bildirebildiğini; bunu belirli bir olay olarak veya benzer olayları gerçekleştirmeye yönelik genel bir alışkanlığın parçası olarak görebildiğini; ayrıca olayın meydana geldiği farklı sıklık dereceleri arasında ayrım yapabildiğini söylemektedir. Yazar, bunun sonucunda belirli bir dilin bu anlam ayrımlarından bir veya daha fazlasını sağladığı ifadelerin tümü ilgili olayın nicel görünüşüne atıfta bulunur demektedir. Yazar, kılınış kategorisinde her zaman bir nesnellikten söz edilemeyeceğini bu kategorinin, konuşmacının duruma ilişkin içsel bakışını yansıttığını ifade etmektedir. Yazara göre kılınış kategorisi dil bilgisel ayrımlardan ziyade sözcüksel ayrımlarla ifade edildiğinden zaman ve görünüş kategorilerinden belirgin biçimde farklılık göstermektedir (1999: 53-59).

Johanson'un kılınış sınıflandırması yukarıda incelemiş olduğumuz dil bilimcilerin kılınış sınıflandırmasından farklıdır. Johanson, eylemleri *dönüşümlü* (transformativa) [+t], *dönüşümsüz* (nontransformativa) [-t] olarak ikiye ayırmaktadır. *Dönüşümlü* eylemler *başlangıç dönüşümlü* (initiotransformative) [+ti], *bitiş dönüşümlü* (finitransformative) [+tf] olmak üzere kendi içinde ikiye ayrılmaktadır. Johanson doğal dillerdeki temel

sınıflandırma kıstasının *dönüşüm* (transformative) olduğunu söylemektedir. Dönüşümlü eylemlerde ilk ve son sınır bulunurken dönüşümsüz eylemlerde ilk ve son sınırdan söz edilmemektedir. Başlangıç dönüşümlü eylemlerdeki dönüşüm ilk evrede gerçekleşmektedir. Bu eylemler tamamlanmış (telic) ve tamamlanmamış (atelic) olmak üzere iki yapı göstermektedir. Bitiş dönüşümlü eylemlerin bazen anlık (momentaneous) [+mom] ya da bir süreç sergileyebildiğini ancak her zaman kritik bir sona ulaşmak zorunda olduğunu ifade eden Johanson, dakik (punctual) ve sürekli (durative) gibi terimlerin kafa karışıklığına neden olduğunu bundan dolayı çalışmasında bu terimleri kullanmayacağını belirtmektedir (2000: 59-61).

Crystal, kılınış kategorisini aspect maddesi içinde ele almakta ve görünüş ile kılınışın arasında bir karşıtlık olduğunu söylemektedir. Yazara göre görünüş, dil bilgisel durumlara; kılınış sözcüksel durumlara atıfta bulunmaktadır (2008: 38).

Aslan-Demir, *Görünüş Kategorisi Türkmence Örneği* adlı kitabında kılınış için eylemlerin iç zamansal yapısına dayalı leksikal bir kategori demektedir. Bu leksikal kategoride *ölmek*, *boğulmak* gibi eylemlerde durum değişikliği gözlemlenirken *okumak*, *yaşamak* gibi eylemlerde durum değişikliği gözlemlenmemektedir. Yazar, durum değişikliği bildiren eylemlerin kritik dönüşüm evresi başlangıç sınırında ise *yatmak*, *oturmak*; bitiş sınırında ise *bitirmek*, *ölmek* örneklerini vermektedir. Yazar, süreçli eylemlerin bazılarında devamlı bir süreç gözlemlenirken bazı eylemlerde ise sadece zaman içinde tekrarlayan olaylar gözlemlendiğini ve bu durumun eylemlerin, eylem içi zaman algısından kaynaklandığını ifade etmektedir (2016: 15-16).

1.4.4. Dil Bilim Çalışmalarında Sıfat-fiil Kategorisi ve Sıfat-fiil Kategorisinin İşlevleri

Gramer terimi olan sıfat-fiil, Türk dillerinde açık bir şekilde işaretlenen yapılardır. Türkçede oldukça sık kullanılan sıfat-fiil için çeşitli gramer kitaplarında *kılın adı*, *sıfat-fiil*, *eylemsi*, *partisip*, *sıfat-fiil*, *ortaç*, *sıfat-eylem*, *fiilimsi*, *isim-fiil* gibi terimler kullanılmıştır. Lewis “participles” (2000), Kornfilt, Schaaik, Johanson, Csató “relative

clauses, adnominal” (2008-2020-2022) gibi terimlerle ifade etmişlerdir. Bu terim çeşitliliği, Türk dillerindeki sıfat-fiil kategorisinin kendine özgü olmasından kaynaklanmaktadır. Eraslan ise, *sıfat-fiil* terimini kullanmaktan kaçınmıştır çünkü yazara göre Türkçede isim ve sıfat ayrımı Hint-Avrupa dillerindeki gibi şekle dayalı bir ayrım değil, işlevlerine dayanan bir ayrımdır (1980: 3).

Tümcede özne, nesne, tümleç ve yüklem olabilen bu yapılar eylem köküne veya eylem tabanına eklenerek eylemdeki zaman ve hareketi bildirmekte, eylemin aldığı olumsuzluk ve çatı ekini kabul etmektedir. Eylem köküne ya da tabanına gelen bu ekler bir sonraki safhada isimleştiğinden isim çekim eklerini alabilmektedir. Hem isim hem eylem özelliklerini barındıran bu yapılar tümcede tam bir yargı bildirmemektedir. Yan tümce oluşturan bu yapılar tümceleri birbirine bağlama özelliğini de göstermektedir. Sıfat-fiil kategorisi geleneksel çalışmalarda hem isim hem eylem özelliği gösteren bir kelime grubu olarak ifade edilmektedir. Geleneksel çalışmalarda sıfat-fiil kategorisinin tanımı genel olarak Korkmaz’ın tanımına benzemektedir. Korkmaz, sıfat-fiil yapısını çekimsiz eylemler kategorisi (isim-eylemler, sıfat-fiiller, zarf-eylemler) içinde ele almakta ve bu kategorinin hem eylem hem de isim gibi kullanıldığını ifade etmektedir.¹ Sıfat-fiil yapısı; iyelik, çokluk ve isim çekim eklerini alabilmektedir ancak tümcede bir isim olmadan yalın halde bulunduğu bu isim eklerini alan sıfat-fiillerin artık isim görevinde olduğunu belirtmektedir. Sıfat-fiillerin eylemdeki zaman ve hareket kavramını bulundurmalarına değinen yazar, *gelecek yolcu* örneğinde gelecek ortacının yolcu adına, hareket ve zaman kavramı taşıyarak geçici bir görev üstlendiğini söylemektedir. Geçici bir hareket ismi kurmaları, isim ve sıfat gibi kullanılmaları, isim çekim eklerini alabilmeleri ve hem isimleşme hem de eylemleşme özelliklerine sahip olmaları sıfat-fiillerin önemli özellikleri olduğunu ifade etmektedir (2009: 909-910-964).

Geleneksel çalışmalarda bir kelime grubu olarak görülen sıfat-fiillerin farklı işlevlerine değinen Johanson *Fiilimsi Önermelerin Görevleri Üzerine* adlı makalesinde eylemsi önermelerin Hint-Avrupa dillerindeki yardımcı tümcelerin karşılığı olduğunu söylemektedir. Türkçedeki sıfat-fiil yapısının Avrupa dillerindeki karşılığının *adnominal*

¹ Korkmaz’ın sıfat-fiil tanımı gibi Doğan Aksan (1983), János Eckmann (2003), Muharrem Ergin (2009), Mariya Leontiç (2017) benzer tanımlamalarda bulunmuştur.

(tamlayıcı) olduğunu söyleyen yazar, sıfat-fiilla türetilen yan önermelere sınırlayıcı bir rol verilemeyeceğini belirtmekte ve sıfat-fiillerin görevinin çoğu Avrupa dillerinde olduğu gibi tümceleri birbirine bağlamak olduğunu söylemektedir. Türkçedeki sıfat-fiil içeren yapıların derecelendirilmediğini, miktar zarflarıyla birleştirilmediğini ve zarf olarak kullanılmadığını belirten yazar, sola dallanan tümce yapısında temel ögenin solunda yer alan sıfat-fiil eklerinin zaman ve görünüş anlamlarına sahip olduğunu da ifade etmektedir (1975: 525-527-529; 2020: 733).

Comrie, *Tense* adlı kitabında sıfat-fiil yapılarının zaman özelliğine dikkat çekmekte ve sıfat-fiil içeren yapılardaki eylem zamanlarının kısmen bağlamdan türetilen bir imadan ziyade, biçimin anlamının bir parçası olduğunu ifade etmektedir. Bu zaman anlamına uymayan tek durumun *anlatı* (narrative)' da bulunduğunu söyleyen yazar, anlatıda art arda sıralanan tümcelerdeki yan tümcelerin kullanılan zamandan ziyade anlatımdaki zamanı esas aldığını söylemektedir (1985: 61).

Göksel ve Kerslake 'nin *Turkish: A Comprehensive Grammar* adlı çalışmasında sıfat-fiil tümcelerinin isim öbeklerini değiştiren karmaşık sıfat yapıları olduğunu söylemektedir. Sıfat-fiil yan tümcelerinin en belirgin işlevi bitimsiz olmalarıdır diyen yazar, *the little girl* “küçük kız” ve *the little girl who breaks her toys* “oyuncaklarını kıran küçük kız” örneklerini vererek sıfat-fiil tümcesinin değiştirdiği baş ismin tümcede birkaç farklı işleve sahip olabileceğini söylemektedir. Sıfat-fiil işlevli yan tümceler, değiştirdikleri ismi sınırlamakta bu nedenle tanımlayıcı bir işleve sahip olmaktadır. Örneğin *trees that lose their leaves* “yaprakları dökülen ağaçlar” tümcesinde nitelenen ağaçların sınırlandırılması, ağaçlar içinden sadece yaprakları dökülenlerle ilgilidir. Türkçede sıfat-fiil tümcesi tipik olarak sınırlayıcı bir işleve sahiptir. Bununla birlikte, sıfat-fiil içeren yan tümcelerin bitimsiz tümcelerdeki bir başka işlevi de basit tümcelerin art arda gelmesini önlemek içindir. Bu işlev yazılı dilde oldukça yaygındır (2005: 381-389-390).

Csató da Uygurcadaki sıfat-fiil içeren yapıları ele aldığı çalışmasında bu yapıların genel olarak bitimsiz yan tümce yapıları oluşturduğundan bahsetmektedir. Bazı Türk dillerinde tümcedeki özne-yüklem uyumsuzluğunun sıfat-fiil biçim birimleriyle işaretlendiğini ve sıfat-fiil içeren yapıların sınıflandırılmasında uygulanan parametrenin, sıfat-fiil işlevli

yan tümce içindeki nitelendirilmiş ismin sözdizimsel durumu ile ilgili olduğunu söylemektedir (2010: 71).

Serebrennikov ve Gadjeva ise ele aldığımız çalışmalardan farklı olarak Türkçede yan tümce yapısının bulunmadığını söylemektedir. Yazar, Türk dillerinde karakteristik olarak iki basit tümcenin hiçbir araç olmadan birleşerek yine basit tümce oluşturduğunu ve yakınlaşma dediği bu hadisenin tümce ilişkilerini ifade etmenin en eski yollarından biri olduğunu ifade etmektedir. Birleşik tümcenin gelişim döneminde basit tümcenin üstünlük kazandığını söyleyen Serebrennikov ve Gadjeva bu savını Türk yazılı anıtlarından verdiği örnekle açıklamaktadır (2011: 233).

Türkiye Türkçesi ile Batı Avrupa'daki Türk göçmenlerin konuştukları Türkçe arasındaki farklılıkları gözlemleyen Valk-Onar ve Backus, Hollanda'da yaşayan Türklerin konuşma dilinde kurdukları yan tümceleri incelemekte ve Türkiye Türkçesi ile karşılaştırmaktadır. Dikkat çekici olan bu karşılaştırmalı sıfat-fiil işlevli yan tümceler çalışmasında Türkçedeki yan tümcelerin diğer araştırmalarda ifade edildiği gibi ağırlıklı olarak bitimsiz bir eylem yüklemi içermekte olduğunu ve üç tür yan tümcede gözlemlendiğini belirtmektedir: isim, sıfat-fiil, zarf-fiil. Sıfat-fiil yan tümcelerinin basit sıfatlar gibi isimden önce konumlandırıldığını ve zaman işlevleri olarak önceliklik belirten *-Dik* ve sonrakilik belirten *-AcAk* sıfat-fiil biçim birimlerinin tümcede nesne görevi; eşzamanlılık belirten *-An* sıfat-fiil biçim biriminin ise ilgili tümcedeki eylemin öznesi görevini üstlendiğini ifade etmektedir (2013: 13-16).

Keenan ve Comrie'nin 1977'de yazmış oldukları *Noun Phrase Accessibility* adlı çalışmada, sıfat-fiil yapıların tümcede nitelediği öğelerin bazı yapılara bağlı olduğunu ve bu bağlılıkların da evrensel olduğunu iddia etmektedirler. Aşağıdaki *Accessibility Hierarchy* "Erişilebilirlik Hiyerarşisi" (AH), tek isim konumlarının nitelendirilme aşamasını ve erişilebilirliği ifade etmektedir. AH ile sıfat-fiil içeren yapıların yan tümce oluşturduğunu söyleyen yazar hiyerarşiyi şu şekilde göstermektedir (2014: 6): *SU > DO > IO > OBL > GEN > OCOMP* "özne > dolaysız nesne > dolaylı nesne > araç tümlecisi > seçimlik unsur > tamlayan öge". Bu hiyerarşide düşük düzeydeki kategori nitelendiğinde hiyerarşideki bütün kategoriler nitelenmektedir. Örneğin, dolaysız nesne nitelenirse özne

de nitelenmekte özne nitelenirse diğer kategoriler de nitelenebilmektedir. Yazar, hiyerarşide verilen konumların, diller arasındaki dil bilgisel ayrımı belirtmek için bir ölçüt olduğunu ifade etmektedir (2014: 7).

Bir tümcedeki sıfat-fiil içeren yapının diğer öğelerle kurduğu ilişki sıfat-fiil işlevli yan tümceyi oluşturmaktadır. Bu yapılar kendi sınırları içinde hem yan tümce hem de üst tümce bağlamında incelenmektedir. Geleneksel dil bilgisi çalışmalarında ayrık bir birim olarak ele alınan sıfat-fiil, üretici-dönüşümsel dil bilgisi çalışmalarında sıfat-fiil işlevli yan tümcenin ögesi olarak ele alınmaktadır. Erkman Akerson ve Ozil, sıfat-fiil işlevli yan tümcelerde nitelenen kavramın sıfatlarda olduğu gibi kalıcı değil, geçici olduğunu söylemektedir. *Odaya giren binbaşı hiç bakmıyor* (AG 327) örneğinde binbaşı, esmer ya da sarışın olmak gibi kalıcı niteliklerle değil, odaya girmesi gibi geçici bir nitelik ile gösterilmektedir. Sıfat-fiil işlevli yan tümceler bağımlı yapıdadır ve tek ele alındıklarında kendi içyapıları, bağımlı oldukları üst tümceyle de sözdizimsel yapıları bulunmaktadır. Nitelenen ögenin hem yan tümce hem üst tümce ögesi olduğunu belirten yazar, bu anlamsal örtüşmenin yinelenmeyi engellediğini ifade etmektedir (2015: 29-79- 93).

Sıfat-fiil kategorisi tümcede bağlı oldukları özneyi nitelemektedir. *Sonra titreyen kolları yere düştü.* (H-7) örneğinde titreyen kolları sıfat tamlamasıdır. -An sıfat-fiil biçim birimi alan titreyen, kelimesi tümcede kolları kelimesini nitelemektedir. O halde kolları özne, titreyen de özneyi niteleyen sıfat-fiildir. Titreyen kolları sıfat-fiil grubu ise temel tümcenin öznesi görevindedir. Temel görevi sıfat olmalarının dışında sıfat-fiiller eylemler gibi olumsuzluk eki alabilmekte; isimler gibi çekimlenebilmektedir. Örneğin, *Çoktan beri insan ayağı değmemiş bir balkonda serçeler koşuşuyordu.* (GE 7) örneğinde değ-eylemine olumsuzluk eki -mA sonra da sıfat-fiil biçim birimi -Dİk eklenmiştir. Görüldüğü üzere sıfat-fiil yapısına önce eylem çekim ekleri daha sonra eylemsi biçim birimleri eklenmektedir. *Yaşımı göstermediğim doğru.* (S 72) örneğinde ise *göstermediğim* sıfat-fiil yapısında birinci kişi eki gözlemlenmektedir. Sıfat-fiiller, sıfat tamlamalarında tamlayan görevini üstlenmektedir. *Aşılamayan dağ gibidir gözleri* örneğinde, aşılamaayan, tamlayan görevini üstlenmektedir. Sıfat-fiiller, eylemlerin zaman özelliğini göstermektedir. *Solmuş yapraklar temizlenmeli* örneğinde -mİş biçim birimi alan solmuş sıfat-fiil yapısı geçmiş zamanı ifade etmektedir. *Kimi zaman da insanlar yüklenemeyecekleri ya da sürdüremeyecekleri masalları yaşamaya kalkışırılar* (ÜAKO

152) örneğinde ise *yüklenemeyecekleri* ve *sürdüremeyecekleri* sıfat-fiil yapılarında -AcAk biçim birimi gelecek zamanı ifade etmektedir. Sıfat-fiillerin görünüş değerleri de vardır ancak bu değerleri direkt sıfat-fiiller üzerinden göstermek pek mümkün olmamaktadır. Sıfat-fiillerin görünüş işlevi hem eylemin kılınış özelliği ile hem de bağlama göre belirlenmektedir. Sıfat-fiil yapılarındaki zaman ve görünüş işlevi direkt biçim birimler üzerinden belirlenmemektedir. Bağlama göre belirlenen bu biçim birimlerin çeşitli sıfat gruplarından yola çıkarak x zamanı x görünüşü gösterir demek tam olarak doğru değildir. Sıfat-fiiller tümcede özne, nesne, tümleç ve -Dir ek eylem ile yüklem olabilmektedir. Örneğin, *Çakırdikenliğin içinden koşan çocuk soluk soluğaydı.* (İM 2) örneğinde sıfat-fiil yapısının içinde bulunduğu çakırdikenliğin içinden koşan çocuk yapısı tümcede özne görevindedir. *Arada bir başını kaldırıp tezgâhın_üzerinde duran televizyona aynı ilgisizlikle göz atardı.* (ÜAKO 19) örneğinde ise dolaylı tümleç, arada bir başını kaldırıp tezgâhın üzerinde duran televizyona yapısı ile verilmektedir. Bazen sıfat-fiil yapılarında *baş* (head) olmadığı görülmektedir. Bu tarz *başsız* (nounhead) niteleme tümceleri isimleşmiş ilgi cümlecikleri şeklinde gözlemlenmektedir (Aydemir, 2020: 82). Bu gibi durumlarda tümcede sadece sıfat-fiil bulunmaktadır. Başsız sıfat-fiil yapısı şu şekildedir: *Kayığı temizleyenler sekiz kişiydi* (SK 71). Sıfat-fiiller tümceleri birbirine bağlama işlevine sahiptir böylelikle arka arkaya sıralanmış tümcelerden ziyade tek bir tümce içinde birkaç tümce verilebilmektedir. Örneğin: *Bugün yurda dönen Cumhurbaşkanı, saat 16'da bir basın toplantısı düzenleyecek* (TCG 389) örnekteki sıfat-fiil biçim biriminin işaretlendiği dönen yapısı olmasaydı tümce şu şekilde olurdu: 1.*Cumhurbaşkanı bugün yurda döndü.* 2.*Cumhurbaşkanı saat 16'da bir basın toplantısı düzenleyecek.* Kimi çalışmalarda sıfat-fiillerin çatı ekleri aldığı ve bu yapıların çatı özelliği gösterdiği söylenmektedir. Sıfat-fiil biçim birimleri çatı eklerini alır demek bizce doğru değildir çünkü çatı ekleri sadece eyleme eklenmektedir. Eyleme eklenen sıfat-fiil biçim birimleri kelimenin türünü değiştirerek isimleştirmekte ve dolayısıyla artık eylem işlevini kaybetmektedir. Eylem işlevini kaybeden yapı sıfat-fiil biçim birimlerinden sonra sadece isme gelen ekleri alabilmektedir. Bir örnek, üzerinden ele alırsak eğer: *Dolaplar kurulduktan bir saat sonra nemli bez ile siliniz* örneğinde altı çizili yapı *kur* (E)-*ul* (ÇE)-*duk* (SFBB)+*tan* (İDE) şeklinde incelenmektedir. Görüldüğü gibi sıfat-fiil biçim birimleri, çatı eki almış eyleme eklenebilmektedir.

Sıfat-fiil biçim birimleri kalıplaşarak yeni bir kelime türetmekte, kalıcı isim oluşturmaktadır. Salman, *Türkçede Sıfat-Eylem Eklerinin Kalıcı İsim Oluşturma İşlevleri* adlı makalesinde sıfat-fiil biçim birimlerinin, eylemin kök ve gövdelerine gelerek geçici sıfat yapma görevinde olduğunu söylemektedir. Bu biçim birimler yüklendiği isimde kalıplaşarak bir nesneyi, kavramı karşılamakta, bundan dolayı da yapım ekleri gibi görünebilmektedir. Burada önemli olan husus, isimleşmiş sıfat-fiil biçim birimlerin yeni bir kelime türetme amacıyla kullanılıp kullanılmamasıdır. Yazar, bu biçim birimlerin yapım eki görevinde kullanılmadığını söylemekte ve bazı örneklerde görülen kalıplaşma olayının, Türk dilinin zenginliğinden ve daha önceki bir zaman diliminde kullanım tasarrufundan kaynaklandığını ifade etmektedir (2003: 191). Salman gibi Gürbüz de *Eylemleri Sıfat-fiil Yapan Ekler Midir, Kullanım mı?* adlı makalesinde sıfat-fiil biçim birimlerin çekim eki görevini gösterdiğini ikinci bir fonksiyonları olmadığını söylemektedir (2010: 3).

Türk dili gramerlerinde sıfat-fiiller için çoğunlukla benzer tanımlar görmekteyiz. Çoğunlukla diyoruz çünkü terminolojide sıfat-fiil terimindeki çeşitlilik gibi tanımlarda da çeşitlilik mevcuttur. Kimi dilciler bu eklerin bir yapım eki görevi üstlendiğini, kimileri de çekim eki görevi üstlendiğini söylemektedir. Literatürdeki bu karmaşıklık eklerin birden fazla işlevinin olabileceği gerçeğinden kaynaklanmaktadır. Bilindiği üzere çeşitli zaman ekleriyle ortaklık gösteren sıfat-fiil ekleri birden fazla işleve sahiptir. Bizce bir ekin salt x işlevi var demek doğru değildir çünkü Türkçe çok zengin ve her an zenginleşmekte olan bir dildir. Bu yüzden Salman'ın ve Gürbüz'ün düşüncelerine katıldığımızı belirtmek isteriz. Bir kelime grubundan ziyade daha derin işlevlere sahip olan sıfat-fiil yapıları dikkat çekicidir. Örneğin, *kırmızı elma* ve *kırmızı olan elma* şeklinde iki niteleme belirten yapıdan ilki (*kırmızı elma*), genel bir niteleme ile elmanın çeşidini belirtmektedir. İkincisinde (*kırmızı olan elma*) ise genel bir nitelemeden ziyade elmalar içinden *kırmızı olanı* belirtmektedir. Birbirine çok benzeyen bu iki yapıyı şimdi de cümle içinde ele alarak inceleyelim: *Her gün kırmızı elma yiyordu* örneğinde genelleme yapılan ve ismi niteleyen bir sıfat gözlemlemekteyiz *Her gün kırmızı olan elmayı yiyordu* örneğinde ise içinde *ol-* eylemini gözlemlediğimiz bir niteleme görmekteyiz. *Her gün [kırmızı olan elma]-yı yiyordu* tümcesinin ayraçla gösterilen kısmı yan tümceyi oluşturmaktadır. Bu yan tümce bağımsız olmayan bir sıfat-fiil içermekte ve

temel tümcenin belirtili nesnesi görevinde yer almaktadır. O halde bağımsız eyleme sahip tümce çeşidine *temel tümce*; bağımsız olmayan bir eyleme sahip ve temel tümcenin ögesi olarak kullanılan dolayısıyla temel tümcenin alt birimi olan birimlere de *yan tümce* denilmektedir. Bir tümce de birden fazla yan tümce olabilmektedir. Görüldüğü gibi sıfat-fiil yapıları yan tümce oluşturmakta ve yan tümcede eylem ve isim ile ilişkisine göre tümcenin ögelerinden biri olarak gözlemlenmektedir.

2. BÖLÜM: KAZAKÇADA SIFAT-FİİL KATEGORİSİNİN ZAMAN VE GÖRÜNÜŞ AÇISINDAN İNCELENMESİ

2.1. Kazakçada Sıfat-fiil Kategorisi

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Kazakçada da sıfat-fiil kategorisi, isimlerin ve eylemlerin belirli özelliklerine sahip olan dilsel araçlardır. İsim olarak çekimlenebilen, tümcede belirleyici olan bu yapılar eylemin zaman ve hareket özelliğine sahiptir. Sıfat-fiil kategorisinin bu özelliklerinden dolayı A. Baytursınulı, bu dil birimine *esimşe* (isimlik) adını vermiştir. -şe eki isme küçültme anlamı vermektedir. Sıfat-fiiller, tümcede nitelik belirten, öğelerle uyumlu ve bağımlı olan eylemin bitimsiz şekilleridir. Belirli bir zamana ilişkin hareket ve olayı belirtmekte ve tümcede anlatıcı görevini üstlenmektedir. A. Salkınbay dil bilimsel sözlüğünde sıfat-fiil yapısı için eylemle ilişkili olan isim, eylemin bitimli olmayan yapısı demektedir. G. Kaliev ise sıfat-fiillerin hareket belirten, ismin karakterini ifade eden, tümcenin üyesi olabilen ve zaman ifade edebilen bir yapı olduğunu söylemektedir (Osmanova, 1991).

Türkçe gramerlerde olduğu gibi Kazakça gramerlerde de net bir sıfat-fiil tanımı bulunmamaktadır. Bir tanımda sıfat-fiil kategorisinin isim özellikleri dikkate alınmışsa bir başka tanımda sıfat-fiil kategorisinin eylemin göstermiş olduğu zaman özelliğine sahip olması dikkate alınmıştır. Elbette pek çok işlevi olan bu yapıyı bir tanıma sığdırmak kolay olmamaktadır. Genel olarak Kazakça gramerlere baktığımızda sıfat-fiil yapısının eylem kategorisi altında incelendiğini görmekteyiz. Eylem kategorisi de kendi içinde *esimşe* (sıfat-fiil) ve *kösemşe* (ulaç) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Sıfat-fiil ekleri, eylemin zaman işlevini korumakta ve onu devam ettirmektedir. Bu özelliğinden dolayı sıfat-fiil kategorisi (esimşe) eylem kategorisi içinde ele alınmaktadır. Kazak dil bilimciler, sıfat-fiil eklerini belirttikleri zaman işlevlerine göre gruplara ayırmaktadır.

Iskakov, sıfat-fiil kategorisini geçmiş zaman, şimdiki zaman ve gelecek zaman şeklinde üç grupta incelemektedir. Geçmiş zaman sıfat-fiilleri içinde -ğan -gen -qan, -ken; -atın -etin; şimdiki zaman sıfat-fiilleri içinde -atın -etin, -ytın, -ytin; gelecek zaman sıfat-fiilleri içinde ise -ar, -er, -r, -maq, -mek, -baq, -bek, -paq, -pek yer almaktadır (1991: 301). Kazak

dil bilimci İsayev, Kazakçada sıfat-fiil işaretleyicilerini dört grupta incelemektedir. Birinci grupta *ğan, -gen, -qan -ken*; ikinci grupta *-Ar -r*; üçüncü grupta *-atın/ -etin/ -ytin/ -ytın* dördüncü grupta ise *-maq, -mek, -baq, -bek, -paq, -pek* yer almaktadır. Krippes ise daha farklı olarak Kazakçada *-uşı, -r/-mas* ve *-GAn* biçim birimlerini ele almaktadır (Kaliev, 1995: 232; Sızdıkova, 2012: 86; 1997: 46). Bir başka Kazak dil bilimci Yergaliev de Kazakçada *-ağan/-egen; -ğalaq/-gelek; -şaq/-şek; -ğış/-ğış; -mış/-miş, -mıs/ -mis; -geş* biçim birimlerini ele almaktadır. Kazakçadaki kelime oluşumu sorunlarını araştıran Sarbalayev de Yergaliyev'in görüşünü savunmaktadır (Şaripzhanova, 2007). Melioransky, sıfat-fiil kategorisini iki grupta ele almaktadır (2014: 172): İlk grupta geçmiş zaman- *ğan, -gen, -qan, -ken* sıfat-fiil biçim birimleri; ikinci grupta şimdiki zaman *-ar, -er, -r* sıfat-fiil biçim birimleri yer almaktadır.

Rısbayeva, *Qazaq Tili* adlı kitabında sıfat-fiil kategorisinin tümcede herhangi bir öge olabildiğinden bahsetmektedir. Örneğin, isim durum eklerinden *yönelme, bulunma, ayrılma, vasıta* (barıs, jatis, şıqıs, kömektes) eklerini alan sıfat-fiil tümcede zarf tümleci olarak görev alır: *Biz úyden şığarda ol da keldi*. “Biz evden çıkarken o da geldi”. Sıfat-fiiller Türkiye Türkçesinde olduğu gibi isimlerin önüne gelerek niteleme işlevini yerine getirmektedir: *Men şahmat oynap otırğan balanı kördim*. “Satranç oynayan çocuk gördüm.” Kazakçada da öznesi düşen sıfat-fiil gözlemlenmektedir: *Ukimettiñ ideyası men cayacatına qarsı şıqqandar* “Hükümetin fikirlerine ve politikasına karşı çıkanlar”; *Alandağı kırğınğa aralaskandar* “Meydandaki katliama karışanlar” (2000: 136).

Aşırova ve Ömirbekova'nın *Esimşeli Qurılımdardıñ Tildik Tabiğatı* adlı çalışmalarında Kazakçadaki sıfat-fiil yapısı için söz dizimindeki en karmaşık sorunlardan biri olduğu ifade edilmektedir. Kazakçada eylem kategorisi içinde ele alınan bu yapı, Türkiye Türkçesinin söz diziminden farklı olarak tümce sonunda da kullanıldığından bu yapıların tümce içindeki kullanım yerleri tam netlik kazanamamıştır. Bazı eylemler tümcenin başında ve içinde anlatıcı görevinde kullanılmaktadır. Kazakçada sıfat-fiil yapısı, tümcenin sonundaysa her zaman yüklem olarak kullanılmaktadır. Örneğin, *Osı sälemdi estı sala Bazaralı atqa mingen*. “Bazaralı bu selamı duyar duymaz atına bindi.” Örnekte *-gen* sıfat-fiil biçim birimi tümcenin sonunda, yüklemde yer almaktadır. Türkiye Türkçesinde ise temel tümcenin sonunda yargı görevinde olan ögeye eklenen biçim birimlere işlevleri açısından zaman ekleri demekteyiz. Bu örnekte tümcenin yüklemde

bulunan *-gen* biçim birimi sıfat-fiil görevinde değil, zaman işlevinde kullanılmaktadır, dolayısıyla bu ek geçmiş zaman işaretleyicisidir. Kazak gramerlere baktığımızda adlandırma olarak aynı olan ve iki farklı görevde kullanılan bu biçim birime sıfat-fiil denildiğini görmekteyiz. *Oıı eñbekti jazwda köp oqıǵanın, köp izdengenin aytatın.* “Bu eseri yazarken çok okuduğunu, çok araştırdığını söylerdi.” Bu örnekte *-gen* ve *-atın* biçim birimleri gösterilmektedir. Çalışmada bu iki biçim birim sıfat-fiil olarak ele alınmaktadır. Oysaki *-gen* ve iyelik ekli yapı tümcede isim görevinde kullanılmakta, *-atın* ise zaman eki görevinde kullanılmaktadır. Sıfat-fiil kategorisinin sadece eylemlerle değil, isimlerle de etkileşime girerek tamlama oluşturduğunu söyleyen Balakaev, sıfat-fiil yapılarıyla isim tamlamalarının oluşumunu göstermiştir. Yazara göre bu yapılar sıfat-fiil ve isim birleşimiyle oluşmaktadır. Tümcedeki sıfat-fiil yapıları kendilerinden önceki sözcüklerle ilişki kurarak aynı gruba ait sözcüklerle bir tamlama oluşturmaktadır. Sıfat-fiil, temel tümcede çeşitli kelime sınıflarını bünyesine alarak yan tümcede hareket etmektedir. Örneğin, *Äkesi aytar äñgime äli tawsılmaǵanın sezgen Jamal] ülken adamşa alısqa köz tigip.* “Babasının konuşmasını bitirmediğini hisseden Jamal] yetişkin bir adam gibi uzaklara baktı” tümcesinde ayrıca gösterilen kısım yan tümceyi oluşturmaktadır. Yan tümcenin yüklemi *sezgen* “hisseden”dir (2014: 77).

Bölüm 1.4.4’te bahsettiğimiz Keenan ve Comrie’nin *Erişilebilirlik Hiyerarşisi* “SU> DO> IO> OBL> GEN> OCOMP. (Özne> dolaysız nesne> dolaylı nesne> araç tümlecisi> seçimlik unsur> tamlayan öge)” gösterimini Kazakça tümceler üzerinden incelersek eğer [*Äkesi aytar äñgime äli tawsılmaǵanın sezgen Jamal] ülken adamşa alısqa köz tigip* “[Babasının konuşmasını bitirmediğini hisseden Jamal] yetişkin bir adam gibi uzaklara baktı” tümcesindeki *-gen* sıfat-fiil biçim birimi yan tümceyi oluşturmakta ve tümcede özne (SU) görevinde bulunmaktadır. [*Qazaqtan soldat alǵanı*], *Patşanın müldem saskanı* (KD9-22). “[Kazaklardan asker alınacağı] haberi, Çar’ın tamamen saçmalaması.” Örnekte *-ğan* biçim birimi tümcede dolaysız nesne görevinde bulunmaktadır. [*Tamaǵı dämdi bolǵan*] *qızın jaqsı köredi.* “[Yemeği lezzetli olan] kızını seviyor” (QTG 88) örneğinde ise *-ğan* sıfat-fiil biçim birim tümcede dolaylı nesne görevinde bulunmaktadır. [*Qasqır mekendeytin*] orman “[Kurtların yaşadığı] orman” örneğinde *-ytin* sıfat-fiil biçim birimi tamlama ögesi görevinde bulunmaktadır.

Erdembekov, Şokım ve Biner'in yazmış oldukları *Kazak Dili Grameri* adlı kitapta sıfat-fiil kategorisinin iki şekilde kullanıldığından bahsedilmektedir. İlk olarak sıfat-fiil kategorisi çekim ekleriyle hareketin veya eylemin belirli bir zamanla ilgisini bildirmektedir. İkinci olarak nesnenin sıfatını bildirmekte veya isme dönüşerek ismin yerine geçmektedir (2019: 119).

Çalışmamızda incelenecek Kazakça sıfat-fiil biçim birimlerden *-GAn*, *-AtIn* ve *-Ar* biçim birimleri ele alınacaktır. Bu biçim birimler zaman işlevlerine göre sınıflandırılmaktadır. İlk olarak eklendiği eylemde geçmiş zamanı ifade eden *-qan*, *-ken*, *-ğan*, *-gen* sıfat-fiil biçim birimleri yer almaktadır. Kazakçada bu biçim birimler *burıñǵı ótken şaq esimşeler* “geçmiş zaman sıfat-fiilleri” şeklinde ele alınmaktadır. Bağlama göre genel şimdiki zamanı da ifade eden bu biçim birimler temel tümce yüklemine her zaman geçmiş zamanı işaretlemektedir. İkinci grupta *-atın*, *-etin*, *-ytın*, *-ytin* biçim birimlerinin oluşturduğu *osı şaq esimşeler* “şimdiki zaman sıfat-fiilleri” yer almaktadır. Bağlama göre genel şimdiki zaman ve gelecek zamanı işaretlemektedir. Üçüncü grupta ise *-ar*, *-er*, *-r* biçim birimlerin oluşturduğu *boljaldı keler şaq esimşeler* “tahmini gelecek zaman sıfat-fiilleri” yer almaktadır. *-Ar*, *-r* sıfat-fiil biçim biriminin olumsuzluk hali (bolımsızdıq) olarak ele alınan *-mAs* (*-bAs*, *-pAs*) biçim birimleri *tahmin edilen gelecek zaman sıfat-fiilleri* “boljaldı keler şaq esimşesi” şeklinde ifade edilmektedir.

Kazakça gramerlerde sıfat-fiil kategorisi uzun bir süre eylemin işlevsel bir eki olarak kabul edilmiştir. Eylemin zaman ve görünüş işlevlerini belirten ve isim eklerini alabilen bu yapı isimlere bağlı olarak onları nitelemektedir. Bu özelliklerinden dolayı tümcede sıfat ve yüklem anlamları bulunmaktadır. İsayev'in sıfat-fiil kategorisi tanımı şu şekildedir:

“Etistiktiñ erekşe türi. Sebebi esimşe söylemde eki türli mände, eki türli qızmette qoldanıladı. Birde jikteliip kelip, qımıldı, is äreketti belgili bir şaqqa baylanıstı bildiredi de söylemniñ bayandawıshı qızmetin atqaradı... Keyde esimşe tulǵalı etistik bütindey basqa mände, basqaşa qoldanıladı: etistikke tñ bolıp keletin belgili bir zattıñ qımılın emes, kerisinşe zattıñ sındıq qasietin, qatıstıq belgisin bildirip nemese zattanıp zattıq mände jımsaladı.”

“Sıfat-fiil, eylemin özel türü. Bunun sebebi sıfat-fiil tümcede iki farklı anlamda ve iki farklı işlevde kullanılmaktadır. Eylemin zamanını ve hareketini belirttiğinde tümcede yüklem görevini üstlenmektedir. Bazen sıfat-fiil farklı bir anlamda, farklı bir görevde kullanılmaktadır. Fille özgü olan belirli bir ismin hareketini değil, aksine

ismin niteliğini, ait olduğu kavramın özelliğini bildirmektedir.” (Kamalaşqızı, 2014: 173).

2.2. Kazakçada Görünüş Kategorisi

Bazı Kazak dil bilimcilerine göre Kazakçada, görünüş kategorisi bulunmamaktadır. Onlar, eylemin ifade ettiği hareketin sadece zamansal olduğunu savunmakta bu nedenle eylemin içeriğinde görünüş kategorisi hakkında bilgi bulmanın imkânsız olduğunu söylemektedirler. Yazarlara göre Kazakçada görünüş kategorisinin olmaması, geleneksel üç zaman şimdi, geçmiş, gelecek yerine daha çok zaman kategorisinin oluşmasına yol açmıştır. Kazakça gramer kitaplarında yedi zaman anlatılmaktadır. Görünüş kategorisi kavramsal olarak zaman kategoriyle yer değiştirmiştir. Eylemlerin ifade ettiği zamanlar sonuç, gerçek, süreç, uzun süreli olmak üzere dört grupta incelenmektedir. Her görünüşün bir içeriği bulunmaktadır. Kazakçada zaman kipleri *sentetik* (Rus.синтетически) ve *analitik* (Rus.аналитически) olmak üzere iki şekilde incelenmektedir (Kakzhanova, 2016: 12). Analitik yapılar, ana eylem ve yardımcı eylemlerden oluşmaktadır. Sentetik yapılar ise eylemlere eklenen belirli biçim birimlerle oluşmaktadır (Sabitova: 594).

Sauranbayev, Kazakça ve diğer Türk dillerinin eylemlerinde görünüş işlevinin olmadığını söylemektedir. Yazara göre Türk dilleri görünüşü ifade etmek için karmaşık fiiller oluşturmaktadır. Serebrennikov da Türk dillerinde bir gramer kategorisi olarak görünüşün olmadığını söylemektedir. Bazı dil bilimciler ise Kazakçada Rusçadaki gibi perfective ve imperfective yapılar bulunduğunu söylemektedir. Kazakçada görünüş kategorisi yardımcı eylemler aracılığıyla ifade edilmektedir. Eylemin sürecini ifade eden *jür-* “yürümek”, *jatır*²- “yatmak”, *otur-* “oturmak” eylemleri bitmemişlik göstermekte; bu eylemler ile birlikte kullanılan yardımcı eylemler ise bitmişlik göstermektedir. Kazakçadaki *-Ip + ber-* eylem formunun Rusçadaki karşılığı bitmişlik, *-A + ber-* eylem formunun karşılığı ise bitmemişliktir. Semantik eylem yardımcı eylemle birleştiğinde

² Jatır- eyleminin kökü -jat yapısının kullanılmamasının sebebi şudur: -jatır eylemi Türkçenin eski dönemlerinde geniş zaman-(x)r biçim birimi ile kalıplaşmış ve -jatır şeklini günümüze kadar korumuştur. (Detaylar için bk. Çakıroğlu, A. (2003). Kazak Türkçesinde Şimdiki Zaman. *U.Ü. Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5,4.).

perfective yapısını göstermek için görüldüğü gibi *-Ip* ulacına ihtiyaç duymaktadır (Sabitova: 595-596).

Kharisov 1944'te *Kategoriya glagolnoy formy v bashkirskom yazyke* "Başkurt Dilinde Eylem Formu Kategorisi" adlı çalışmasında eylemlerin sürekliliği ile ilgili olarak bir eylem veya durumu ifade eden başlangıç ve bitişin iki kutup noktası arasındaki yükselen bir çizgi boyunca gelişim gösterdiğini <...> şeklindeki gibi ifade etmektedir. Eylem, zamana bölünmeden uzun bir süreçte, süreklilik içinde gözlemlenmektedir. Geleneksel dil biliminde zaman, eylemin süresinin anlamını eylemin görünüş kategorisi içinde ele almaktadır. Eylemin süresi, görünüş, işlevsel-anlamsal kategori çerçevesinde değerlendirilmektedir. Bu kategori için Bondarko, sürenin görünüşsel alanla ilgili daha özel dilsel kategorilerden biri olduğunu söylemektedir. Bir eylemin süresinin değeri, iki karşıt anlamsal kategori biçiminde gerçekleşir: uzun süre, kısa süre (kısalık, anlık, geçici). Dış süre ise, zamansal sürenin değerini bağlamsal yollarla değiştirmektedir. Türk dillerinde bir grup kelimenin eylem sürelerini araştıran çalışmada görünüş kategorisinin anlamı, görünüşbilimsel türetmenin sözcüksel araçları ele alınmakta ve ele alınan bu değerler sınıflandırılmaktadır.³

Kakzhanova, *The Kazakh Language Has the Aspect Category in its Matrix* adlı çalışmasında görünüş (aspect) kategorisinin varlığının Kazakçada belirsiz olduğunu ifade etmektedir. Kimi dil bilimciler (örneğin Mamanov) Kazakçada görünüş kategorisinin olduğunu savunmakta, kimi dil bilimciler de (örneğin Sauranbayev) Kazakçada ve Türk dillerinde bu kategorinin olmadığını savunmaktadır. Kakzhanova ise Kazakçada görünüş kategorisinin olduğunu savunmaktadır. Yazara göre her eylem kategorisi görünüş, zaman, çatı, kip, kişi ve sayı özelliklerine sahiptir. Eğer görünüş kategorisi reddedilirse eylemin içkin olduğu zaman, çatı, kip, kişi, sayı kategorisi de reddedilmelidir çünkü hepsi bir bütündür. Tüm dillerde olduğu gibi Kazakça da eylem kategorisine sahiptir ve Kazakçada eylem anlamları üretici bir özelliğe sahiptir. Görünüş kategorisi de dâhil olmak üzere Kazakçada eylem kategorileri, tek bir ifade sürekliliği içinde işlev görmektedir. Yazar, görünüş kategorisi içinde *süreç* (process), *uzun süreli* (protracted), *sonuç* (result) ve

³Abutalipova R.A (2013). *Aspektologicheskaya derivatsiya v tyurkskikh yazykakh*. Mir Nauki Kultury, Obraza. N, 3 (40).

gerçek (fact) şeklinde olmak üzere dört ana eylem türünden bahsetmektedir. Kazak gramerlerinde görünüş kategori olmamasına rağmen Kazakçada görünüş kategorisinin sentetik ve analitik yapılarda gözlemlendiğini söyleyen yazar, bu kategorinin sentetik yapılarda ekler vasıtasıyla, örneğin *aytamın* “söylüyorum” ifadesinde –a şimdiki zaman işaretleyicisi ile analitik yapılarda ise ekler ve yardımcı eylemler vasıtasıyla, örneğin *oqıpturmin* “okuyorum” *Ip tur-* ile işaretlendiğini söylemektedir. 1956'da Almatı'da SSCB Bilimler Akademisi ve Kazak SSR Bilimler Akademisi Dil ve Edebiyat Enstitüsü tarafından gerçekleştirilen Türk dillerindeki görünüş kategorisi ve kılınışı gibi netlik kazanamamış konuların tartışıldığı bir konferans düzenlenmiştir. Konferansta görünüş kategorisinin Türk dillerindeki varlığı önemli Türkologlar⁴ ve Kazak dil bilimciler tarafından tartışılmıştır. Bazı dil bilimcilere göre görünüş kategorisi Türk dillerinde yer alırken; bazı dil bilimciler ise Slav dillerine özgü olan bu kategorinin Türk dillerinde yer almadığını savunmuştur. Konferansta, Türk dillerinde görünüş kategorisinin olmadığı, ulaçların yardımcı eylemlerle birleşerek oluşturdukları analitik yapıların görünüş ifade etmediği söylenmiştir. Türk dillerinde bazı geçmiş zaman işaretleyicilerinin görünüş değerleri olduğu, ancak bu değerlerin oldukça soyut olmasından dolayı görünüş adı altında ele alınamayacağı ifade edilmiştir. Türk dillerindeki görünüş kavramı teorisi Baskakov, Kononov, Serebrennikov, Meschaninov, Dmitriyev, Nasilov, Tikhonov, Shcherbak, Kharitonov, Bogoroditsky, Dyrenkov ve Johanson gibi Türk dillerinin araştırılmasında oldukça önemli katkılar sağlayan değerli Türkologlar tarafından geliştirilmiş ancak kategorinin Türk dillerindeki varlığı netlik kazanmamıştır. Türk dillerinde görünüş kategorisinin ifade edileceği kapsamlı bir zaman sistemi olduğunu savunan yazarlar (örneğin Bogoroditsky) Türkçedeki görünüş kategorisinin zaman kategorisine bağımlı olduğunu ve görünüşteki anlamın kip (mood) tarafından oluşturulduğunu ifade etmektedir (2018: 129; 2019: 515-518).

Mamanov'a göre Kazakçada sürme görünüşü ve bitmişlik görünüşü şeklinde iki tür görünüş gözlemlenmektedir. Sürme görünüşü *otur-, tur-, jür-, jatır-* (oturmak, durmak, yürümek) gibi eylemlerle ifade edilmektedir. Kendi içyapısında bir süreç ifade eden bu eylemlerin ifade ettiği zaman şimdiki zamandır. Sürme görünüşü de şimdiki zaman içinde

⁴ B.A. Serebrennikov, N.A. Baskakov, L.N. Kharitonov, N.T. Sauranbayev, M.B. Balakayev, I.E. Mamanov, A.I. Kharisov, N.Z. Gadzhieva, M.Sh. Shiraliev, S.A. Amanjolov, G.G. Musabaev, A.A. Yuldashev, E.N. Shipova, I.P. Pavlov, V.G. Karpov, Yu. D. Desheriyev, G.D. Sanzheev, I. Uykbaev vd.

ele alınmaktadır. Bitmişlik görünüşü *kal-*, *basta-*, *sal-*, *jiber-bol-*, *bit- ber-* (kalmak, başlamak, salmak, göndermek, olmak, bitmek, vermek) gibi yardımcı eylemlerle oluşturulan tasvir eylemlerin ifade ettiği bitmişlik görünüşüdür (Gençer, 2021: 2836-2851).

2.2.1. -GAn Sıfat-fiil Biçim Biriminin Zaman ve Görünüş İşlevi

Kıpçak ve Uygur dillerinde eskiden beri oldukça işlek olan ve Kazakçada *burıñǵı ötken şaq* “geçmiş zaman” diye ifade edilen bu kategori, *-qan*, *ğan*, *-ken*, *-gen* biçim birimleri aracılığıyla yapılmaktadır. Eski Türkçe metinlerinde sadece kalıcı isim yapma görevinde olan *-GAn* biçim biriminin zaman görevinde kullanılmasına ilk olarak Uygurlar döneminde rastlanılmaktadır. *-GAn* biçim birimi bu dönemde hem geçmiş zamanı hem de şimdiki zamanı işaretlemektedir. Karahanlı Türkçesi döneminden itibaren ise oldukça sık gözlemlenen *-GAn* biçim birimi, Oğuz grubu yazı dillerinde *-An* yapısına karşılık gelmektedir. Türkiye Türkçesinde sadece kalıcı isim yapma görevinde gözlemlediğimiz bu biçim birim, sıfat-fiil işlevini *-An* biçim birimine devretmiştir. Kaliev, *-GAn* sıfat-fiil biçim biriminin her zaman geçmiş zamanı gösterdiğini söylemektedir (Akar, 2003: 105-106; 1991: 301; Tekin, 2003: 171).

Kazakçada oldukça işlevsel olan *-GAn* sıfat-fiil biçim birimi, eylemden türemiş sıfatın *-k* ve *-an* biçimiyle oluşmuştur. Bir üst yapıya altasıralı olarak bağlanan bu yapı, üst tümce yüklemine öznesi, doğrudan nesnesi ya da dolaylı nesnesini oluşturmaktadır. Krippes, geçmiş zaman *-GAn* sıfat-fiil biçim biriminin *adlaştırma* (nominalization) işlevi dışında *sıfatlaştırma* (relativization) ve *niteleme* (modification) işlevleri de bulunduğunu söylemektedir (Aydemir, 2017: 188; Serebrennikov ve Gadjeva, 2011: 192; 1997: 52).

Johanson, *-GAn* biçim biriminin Türk dillerinde ana tümcelerde, yan tümcelerde ve tamamlayıcı tümcelerde çok sık kullanıldığını ve Türk dillerinde bu üç işlevin korunduğu söylemektedir. Örneğin, *Käl-gän* “X geldi” örneğinde *-GAn* biçim biriminin temel tümcedeki kullanımı verilmektedir. *Käl-gän kişi* “Gelen kişi” örneğinde *-GAn* biçim biriminin yan tümcedeki kullanımı verilmektedir. *Käl-gän-im* “Geldim” örneğinde ise tamamlayıcı tümcedeki kullanımı verilmektedir. Eylemlere eklenen, isimlere atıfta

bulunan bu yapı niteleme görevinde ve bağımsız olarak kullanılabilir. Yazar, çoğunlukla iyelik eki alan ve yan tümcede sözdizimsel işlevleri nesne veya edatlarla ilgi kurabilen bu biçim birimin genel yapılar atıfta bulunduğunu ve her zaman postterminal görünüş sergilediğini söylemektedir (1998: 46; 2021: 439). Bir üst sıraya altasıralı olarak bağlanan bu yapıların üst tümcede çeşitli görevleri yerine getirebildiğinden bahsettik. Abiş ise -GAn sıfat-fiil biçim birimin daha çok gerçek olarak sunulan nesnel olayların kullanımında gözlemlendiğini söylemektedir (1998: 345).

Iskakov *Qazirgi Qazaq Tili* adlı kitabında -GAn sıfat-fiil biçim biriminin her zaman geçmiş zamanı belirttiğini söylemektedir. Yazar, -ağan/ -egen biçim birimine de değinmekte ve bu biçim birimin sıfat-fiil anlamını yitirerek kalıcı isimler türettiğini söylemektedir: *alağan* “alan”, *beregen* “veren”, *ñaşağan* “yalnız” vb. Iskakov’un -GAn biçim birimi için verdiği örnekler ise şu şekildedir (1991: 301):

Men ol kisini talay körgeⁿmin, talay äñgimeleskeⁿmin. “O kişiyi çok gördüm, çok konuştum.”

Jazılğan xat, oqılğan kitap köp-aq, biraq solardıñ bäre de este qalmağan eken. “Yazılmış mektup, okunmuş kitap çok ama hepsi de hatırlanmıyor.”

Jiltırağanıñ bäre altın bola bermeydi. “Parlayan her şey altın değildir.”

Baskakov, Türk dillerindeki -GAn biçim biriminin bitmiş, tamamlanmış eylemleri ifade ettiğini ve geçmiş zamanı işaretlediğini söylemektedir. Johanson, Iskakov ve Baskakov gibi dil bilimciler -GAn sıfat-fiil biçim biriminin her zaman geçmiş zamanı ifade ettiğini söylemektedir. Orazov ise yukarıdaki üç dil bilimci gibi düşünmemekte ve Baskakov’ un görüşüne karşı çıkmaktadır. Baskakov’un görüşünü mantıksal olarak doğru bulan yazar, bu görüşü dilsel materyaller temelinde kanıtlamanın çok zor olduğunu ifade etmektedir. Bu zorluk bazı modern Türk dillerinde (örneğin Karacay-Balkarca) -GAn biçim biriminin geçmiş zaman dışında gelecek zamanı işaretlemesiyle ilgilidir (Kamalaşqızı, 2014: 172).

Muhamedowa *Kazakh A Comprehensive Grammar* adlı kitabında -GAn sıfat-fiil biçim biriminin birkaç işlevinden bahsetmektedir. İlk olarak bu biçim birimin zaman işlevine baktığımızda hem uzak hem de yakın geçmişte meydana gelen olayları göstermektedir.

Örneğin, *On bir minüt burın jazılğan kitap* “On bir dakika önce yazılmış kitap.” *Keşe cirkke bargam* “Dün sirke gittim”. Bitmişlik gösteren -GAn biçim birimin eklendiği eylemler geçmişte uzun bir süre boyunca elde edilen sabit bir durumu da belirtmektedir. Örneğin, *Papam Almatıda on jıl turğan* “Babam 10 yıldır Almatı’da yaşıyor.” Ayrıca bitmişlik ifade eden -GAn sıfat-fiil biçim birimi, semelfactive (anlık) eylemlerden birine eklendiğinde, geçmişte bir ya da birden fazla kez gerçekleşen ancak alışkanlık bildirmeyen eylemleri ifade etmektedir. Örneğin, *Asqar tüşkirgen*. “Askar hapşırdı.” Hapşıрма eylemi birden fazla olabildiği halde bu eylem alışkanlık göstermez, sadece anlık gerçekleşen bir eylemdir. Oldukça işlek olan bu biçim birim temel tümce yüklemindeyken, Kazak geleneklerini anlatan kitaplarda, kısa kitap özetlerinde, incelemelerde ve sabıka raporları gibi gerçeklerin kronolojik bir şekilde verilmediği metinlerin özetlenmesinde, resmi notlarda, başvurularda veya yazılı bir talebin onayında kullanılmaktadır. Bu tür metinlerde -DI biçim biriminin kullanımına pek rastlanmamaktadır. -GAn biçim biriminin bu kadar sık kullanımı, Rusçadaki geçmiş zaman kullanımı ile yakından ilgilidir. Bu noktada Rusçanın etkisi hissedilmektedir. Başsız bağıl yan tümcelerde belirli olmayan baş isimlere atıfta bulunmak için kullanılmaktadır. Baş isme eklenecek olan iyelik ve çoğul eklerini almaktadır. Örneğin, *Qazaqstanğa alğaş qonistanğan (adamdar) kimder?* “Kazakistan’a ilk yerleşenler (insanlar) kim?” tümcesinde -ğan sıfat-fiil biçim birimi isimylem ile karıştırılmamalıdır. Örneğin, *meniñ tapqan aylıgım* “kazandığım ücret” sıfat-fiil tamlaması iken *tapqanımnıñ jartısı* “kazandıklarımın yarısı” isimylem yapısıdır. Baş isim ile tümce arasındaki ilişkiye göre birbirinden farklılık gösteren bu iki örnekten ilkinde, *aylıq* “ücret”, *meniñ tapqan* “kazandığım” bir ismi nitelerken ikinci örnekte isim tamlaması görülmektedir.

-GAn sıfat-fiil biçim birimi *jat-* “yat-”, *otır-* “otur-”, *tur-* “dur-” veya *jür-* “git-” yardımcı eylemlere eklendiğinde görünüş işlevi bakımından konuşma anında gerçekleşen ve devam eden bir eylemi yani kendi sınırları içinde bir süreçte gözlemlenen *intraterminal* görünüşü ifade etmektedir. Örneğin, *kitap oqıp oturgan kız* “kitap okuyan kız”. Burada eylemin kılınış özelliği görünüşü belirlemek için öncüdür. Edilgen eylemlerde -GAn sıfat-fiil biçim birimi isimden önce gelerek tümcede nesne görevinde bulunabilmektedir. Örneğin, *Valiy Axun Yoldaşev calqızqan Jarkent meşiti*. “Jarkent’te Vali Ahun Yoldaşev tarafından yaptırılan cami.” Yan tümce oluşturan bu yapıda temel tümce, *Axun Yoldaşev*

Jarkent meşitin calqızdı. “Ahun Yoldaşev Jarkent camisini inşa etti.” şeklindedir (Kakzhanova, 2016: 38-42- 186- 190).

Kutalmış geçmiş zaman ifade eden birimlerin geçmiş zaman ortacı olarak kullanılmasının sebebini eklerin çekimli haldeki işlevlerinin çekimsiz haldeyken de aynı özellikleri göstermesinden kaynaklandığını belirtmektedir. Kazakçada -GAn sıfat-fiil biçim biriminin Muhamedova’nın tersine uzak geçmiş zamanı göstermediğini ve bu işlevi -GAn *EdI* ve -*Ip EDI* biçim birimlerin gerçekleştirdiğini söylemektedir. Yazar, Kazakçada -GAn biçim biriminin sıfat-fiil görevinde kullanıldığında evidensiyel işlevi olmadığını söylemektedir (2000: 196).

Kaliev, *Kazak Türkçesiyle Türkiye Türkçesinde Eylemler, Zarf-Eylemler ve İsim-Eylemlerin Karşılaştırılması* adlı yüksek lisans tez çalışmasında Kazakça -GAn sıfat-fiil biçim birimi ile Türkiye Türkçesindeki işlevsel karşılığı olan -*DIk* sıfat-fiil biçim birimi arasında çokluk ve iyelik eklerinin eklenmesiyle ilgili bir farklılık olduğunu söylemektedir. Türkiye Türkçesinde *eylem + sıfat-fiil işaretleyicileri + çokluk eki + iyelik eki* ve *isim* biçiminde gözlemlenen yapı Kazak Türkçesinde; *eylem+ sıfat-fiil işaretleyicileri* sonra *isim + çokluk eki + iyelik eki + durum eki* biçiminde gözlemlenmektedir. *Oturğan üylerin* örneğini veren yazar bu yapının Türkiye Türkçesinde *oturdıkları evi* şeklinde olduğunu söylemektedir (1995: 230).⁵

Turganbayev⁶, -GAn sıfat-fiil biçim biriminin Türkiye Türkçesinde karşılığının bağlama göre geniş zamanı, şimdiki zamanı, geçmiş zamanı ve gelecek zamanı karşıladığını söylemektedir (2000:272). Johanson, *Participles in Caucasus Turkic* “Kafkas Türkçesinde Sıfat-Fiiller” adlı makalesinde Türk dillerinde oldukça işlek kullanılan -GAn sıfat-fiil biçim biriminin zaman işlevi bakımından hem geniş (genel şimdiki zaman) hem de geçmiş zamanı işaretlediğini söylemektedir (2005: 151). Tekin, *Kazak Türkçesinde Sıfat-Fiil ve Zarf-Fiiller* adlı çalışmasında bağlama göre zaman işlevinde değişiklikler gösteren -GAn sıfat-fiil biçim biriminin Kazakçadan Türkiye Türkçesine çevrildiğinde

⁵ Bu konuyla ilgili yapılan bazı çalışmalar için bk. (Aygen, G. (2002). Subject Case in Turkic Subordinate Clauses: Kazakh, Turkish and Tuvan. *Proceedings of the North East Linguistic Society* 32. Ótót-Kovács, E. (2020). Restrictions on Genitive Subjects in Kazakh Relative Clauses. *Proceedings of the Workshop on Turkic and Languages in Contact with Turkic* 5. 110–124)

⁶ Turganbayev, C. (2000). Kırgız Türkçesindeki “-GAn/-GOn” Sıfat-Fiil Ekinin İşlevleri ve Türkiye Türkçesindeki Karşılıkları. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (9).

genel şimdiki zaman anlamı veren *-An* biçim birimini karşıladığını söylemektedir. Yazar, *-GAn* sıfat-fiil biçim biriminin tümcedeki üç zaman işlevine işaret etmektedir, bunlardan ilki *-GAn* sıfat-fiil biçim birimi geçmişte yapılmış bitmiş bir eylemi göstermektedir. İkinci zaman işlevinde ise eylemin hâlâ yapılmakta olduğunu göstermektedir. Sonuncusunda ise yapılan eylemin sınırlı bir zamanda değil, her zaman yapıldığını göstermektedir (2006: 15-16). Jankowski, *Ortak Asya Türk Dillerinin Bazı Ortak Özellikleri* adlı makalesinde *-GAn* biçim biriminin işlevlerinin Kazakça ve Kırgızcada ortak olduğunu ve bu biçim birimin eylemin belirsizliğini ifade ettiğini söylemektedir (2010: 135). Negiş ise, *Tarihi ve Çağdaş Türk Dillerinde -GAn (-An) Ekinin İşlevleri* adlı makalesinde *-GAn* sıfat-fiil biçim biriminin zaman işlevi için genel şimdiki zamanı ve geçmiş zamanı ifade eder demektedir (2017: 25). Tekin, bağlama göre zaman işlevinde değişiklikler gösteren *-GAn* sıfat-fiil biçim birimi Kazakçadan Türkiye Türkçesine çevrildiğinde genel şimdiki zaman anlamı veren *-An* biçim birimini karşıladığını söylemektedir. Bu durumda *-GAn* sıfat-fiil biçim birimi tümcede geçmişte yapılmış bitmiş bir eylemi, eylemin hâlâ yapılmakta olduğunu, yapılan eylemin sınırlı bir zamanda değil, her zaman yapıldığını göstermektedir (2006: 15-16). Hamad, *Kıpçak Türkçesinde Sıfat-Fiiller* adlı çalışmasında hem geçmiş zaman hem de genel şimdiki zaman ortacı olarak *-GAn* biçim birimini göstermektedir. Yazara göre bu biçim birim Türkiye Türkçesinde *-An*, *-Dık* ve *-mİş* biçim birimlerine karşılık gelmektedir. Örneğin, *bilgen* “bilen”, *atkan ir* “atan er” (2013: 46-51).

Dotton ve Wagner, *A Grammar of Kazakh* adlı eserinde *-GAn* sıfat-fiil biçim biriminin, tanık olunan geçmiş zamanı işaretlediğini söylemektedir. *-GAn* sıfat-fiil biçim birimi tümcede, konuşma anında tamamlanmış ve sonuçları hala geçerli olan eylemleri belirtmek için ve eylemin geçmiş zamanda olduğunu işaretleyen niteleme tümcelerinde kullanılmaktadır. Geçmiş zamanı ifade eden bu sıfat-fiil ayrıca, çok önceki geçmiş olayları yardımcı eylem *e-* aracılığıyla ifade etmektedir. Örneğin, *Telefon alğan edim.* “(önceden) Telefon almıştım.” (Dotton ve Wagner, 2018: 50). Yavuz, *Kazak Türkçesinde Yan Cümleler (Kazak Türkçesi- Türkiye Türkçesi Karşılaştırmalı)* doktora tezinde *-GAn* sıfat-fiil biçim biriminin Kazak Türkçesinde geçmiş zaman ifade eden yan tümceler oluştururken Türkiye Türkçesinde *-An* genel şimdiki zamanı ifade eden yan tümceler

oluşturduğunu, bu bakımdan bu iki dil arasında farklılıklar olduğunu söylemektedir (2018: 334).

Mettursun, *Uygur Türkçesinde -GAn Ekinin Zaman, Görünüş Anlamı ve Zamansal Atıf Bakımından İncelenmesi* adlı çalışmasında -GAn sıfat-fiil biçim biriminin kimi bağlamlarda geçmişte meydana gelen olayın şimdiki sonucunu gösterdiğinden *sonuçsal bitmişlik* gösterdiğini ifade etmektedir. Tümcenin odak noktası konuşma zamanı üzerindedir. Eylem geçmişte gerçekleştiği halde bahsedilen zaman konuşma zamanıdır. -GAn sıfat-fiil biçim birimi geçmişte meydana gelen eylemin referans zamanından önce gerçekleşip ve yine aynı referans zamanında sonlanmış olduğunu da göstermekte ve *geçmiş zamanda bitmişlik* sergilemektedir. -GAn sıfat-fiil biçim birimi geçmişte başlayıp şimdiki ana kadar devam eden bir sürekliliği de anlatmakta ve *sürekli durum bitmişliği* göstermektedir. Bağlama göre kimi zaman konuşma anını da kapsamaktadır. Son olarak -GAn biçim birimi geçmişte başlayıp belirli bir süre boyunca en az bir defa gerçekleşen durumları ifade etmekte ve *deneyimsel bitmişlik* sergilemektedir (Mettursun, 2020: 590-601).

Yavuz, *Kazak Türkçesinde Sıfat-Fiillerin Zaman Değerleri Üzerine* adlı çalışmasında -GAn biçim biriminde zaman kaymaları olduğunu ve bu ortacın bağlama göre genel şimdiki zaman ve geçmiş zaman ifade ettiğini söylemektedir (2021: 957). Kazakçadaki sıfat-fiil biçim birimlerinin zaman işlevlerini incelemek için Kazakçadan Türkiye Türkçesine çevirdiğimiz tümcelerde -GAn sıfat-fiil biçim biriminin bağlama göre Türkiye Türkçesinde -*mİş*, -*An* -*DIK* sıfat-fiil biçim birimlerinin karşılığı olduğunu görmekteyiz. Örnekleri incelerken kullanacağımız referans noktalarının kısaltmaları şu şekilde olacaktır: Olayın gerçekleşme noktası G, konuşma noktası K, yönelim noktası Y ile ifade edilecektir.

(1) *Uzak baştağan halıq: “Oy barekeldi, asıl pışaq qap tübinde jatpaydı degen emes pe?” dep süyindi. Sonda Qoyşibekulı Aldabergen “Sibirden hat jibergeñ bavırım Taylaq senbisin” dep qolın alıp körisip: “Zarlı hatındı umıtpaymını ali esimde” dedi. Sonda köpşilik ne dep jazğan eken dep Aldabergennen suradı.* (KD9-14)

“Uzak’ın yönettiği halk: “Oy, çok şükür, asıl bıçak çuval dibinde durmaz.” diyerek sevindi. O zaman Koyşibekul Aldabergen “Sibirya’dan mektup

gönderen kardeşim Taylak sen misin?” diyerek selamlaşarak: “Kederli mektubunu unutmuyorum hala aklımda.” dedi. O zaman toplanan halk “Ne yazmıştı?” diyerek Aldabergen’den soruyordu.”

Yukarıdaki örnekte altı çizili *-gen* biçim biriminin işaretlediği *jiberüw* “göndermek” eylemi bitiş sınırlı bir eylemdir. Sıfat-fiil yapısının tümcede ifade ettiği zaman ve görünüş işlevleri, K noktasının dışında ikincil gösterim noktası olan Y noktası referans alınarak incelenmelidir. Bölüm 1.4.2.’de ifade ettiğimiz gibi Johanson bu noktayı *orientation point* (yönelim noktası) şeklinde tanımlamaktadır. Y noktasında olayın gerçekleştiği ana tanık olunan zaman değil, konuşmacının gözlemlediği zaman öncüdür. Tümcede Y noktasını temel aldığımızda olayın G noktasının Y noktasından önce olduğunu ve olayın kritik sınırının aşıldığını gözlemlemekteyiz. Bitiş sınırlı olan *jibergen* “gönderen” ortacı zaman işlevi bakımından geçmiş zamanı işaretlemektedir. Sıfat-fiil, postterminallik görünüş sergilemektedir.

(2) *Endi qarap tursam, sarttıñ ekpegen egini joq, sawdageriniñ jürmegän jeri joq, qılmağan şeberligi joq. Özimenen özi äwre bolıp, birimenen biri eşbir şaharî jawlacpaydı. Orısqa qaramay turğanda qazaqtıñ ölisiniñ ahirettigin, tirisiniñ kiyimin sol jetkizip turdı. Äke balağa qıymaytuğın malındı kirelep, sol aydan ketip turdı ğoy. Orısqa qarağan coñ da orıstıñ önerlerin bizden olar köp üyrenip ketti.* (N-19)

“Şimdi bakıyorum da; Tacik’in ekmediği ekini yok, tacirinin yürümediği yeri yok, yapmadığı ustalığı yok. Kendi kendileriyle uğraşmıyor, birbirlerinin şehrine hasımlaşmıyor... Ruslara bağlanmadan önce, onları temin ettiler bize, dirimizin giyimini, ölümünün kefenini. Baba oğla kıyamadığından, malını kiraladı da; onlar sürüp durdu ya. Ruslara bağlandıktan sonra; onların sanatlarını bizden çok onlar öğrenip gitti ya.”

Örnekteki altı çizili *-gen* sıfat-fiil biçim birimi *jürw* “yürümek” eylemini işaretlemektedir. *-jür* “yürü-” eylemi içyapısında bir devamlılık ifade etmekte ve eylemde gerçekleşen olay kendi sınırlarında bir süreç içinde gözlemlenmektedir. *Jatır-, otur-, tur-, jür-* “yat-, otur-, dur-, yürü-” eylemlerine eklenen *-GAn* sıfat-fiil biçim birimi eylemin kılınış özelliğinden dolayı bitmişlik ifade etmez. Tam tersine bu yapılarda konuşma anında gerçekleşen bir eylem ya da konuşma anından önce başlamış ve süreç içinde hâlâ devam eden eylemler gözlemlenmektedir. Bu yapılar intraterminal bir görünüş sergilemektedir. Örneğe baktığımızda eylemdeki olayın G noktasının K noktasından önce başladığını ve

bir süreç içinde devam ettiğini gözlemlemekteyiz. Bitmemişlik gösteren bu eylem zaman işlevi bakımından genel şimdiki zamanı işaretlemektedir. Başlangıç ve bitiş sınırları arasında, bir süreç içinde gözlemlenen eylem intraterminal görünüş sergilemektedir.

(3) “Soldatqa bersek bozdaq bala öledi, bermesek patşağa qarsısın dep şal öledi”. Baribir bir ölüm, jas bozdaqtardın aldında biz- aq öledik, setten taymandar. Oyazğa cavap berüw üşin birmunşa adamdardı dayarlap, köpşilik qabıldadı. Jurttı basqaruw üşin Uzaq bastağan 25 adamdı sayladı. Tanerten osı töbege jıynaluwğa maquldasqan halıq qonağa taraştı. (KD9-22)

“Gençler askere göndersek ölecekler, göndermesek “Sen Çar’a karşısın.” diyerek ana babalar ölecek. Hepsi bir ölüm. Gençlerden önce biz ölelim. Şartınızdan vazgeçmeyin. Oyaz’a cevap vermek için Uzak, yirmi beş adam seçti. Sabah erkenden tepede toplanmayı kararlaştırıan halk konakladı, bekledi.”

Kazakların Dürliğüw “Zor Zaman Destanı”ndan alınan bu pasajda altı çizili -qan biçim biriminin işaretlediği maquldasuw “karşılıklı onaylamak” eyleminin bitmişlik gösterdiği gözlemlenmektedir. Kararlaştırma eyleminin G noktası K noktasından önce başlamış ve eylem tamamlanmıştır. Bitmişlik ifade eden bu yapıda olayın kritik sınırının aşıldığı gözlemlenmektedir. Sıfat-fiil, zaman işlevi bakımından geçmiş zamanı işaretlemekte ve postterminal görünüş sergilemektedir.

(4) Qaraşaş Toman menen aralastı, köp bolsa da olardan qayratı astı. On besin urıp jıǵıp tastap edi. Toǵızı “El qayda?” dep tura qaştı. Qaşqanmen qutqarmadı quwıp jetti. Köp bolsa atın aldı, urıp jıqtı. Jıyırma tört batırdı olar urıp tastap. Jılqıǵa atın qosıp jeberipti. Qoşambay men Taylaqqa közin saldı. Alısqa kördibular şıqqan şandı. Taylaq alıp Qoşambaydı qoydı ma? dep alısa almay jürgen jerge jetip bardı. (KD9- 84)

“Karaşaş ile Toman beraber çarpıştı, çok olsalar da düşmanı yendiler. On beşini vurup yere yıktılar. Dokuzu da “Memleket nerede?” diyerek kaçtı. Kaçanlar kurtulamadı ikisinin elinden. Çok olsalar da vurup atlarını aldılar. Yirmi dört yigidi onlar yıktılar. Yılkılarına atları eklediler. Koşambay ile Taylak’a gözünü saldı. Çıkan toz dövüş tozuydu. Taylak, Koşambay’ı yendi mi? diyerek uzaklaşmadan biraz ileride durdular.”

Örnekteki altı çizili -qan sıfat-fiil biçim birimi ile işaretlenen şıǵuw “çıkmak” eylemi, bitiş dönüşümlü [+tf] bir eylemdir. Bitiş dönüşümlü eylemler bir süreç bildirdiği halde geçmiş zamanı işaretlemektedir. Olayın G noktası K noktasından

önce başlamış ve süreç içinde olan eylem tamamlanmıştır. Bitmişlik gösteren eylemin kritik sınırı aşılmıştır. Sıfat-fiil, postterminal görünüş sergilemektedir.

(5) *Men bala kwnimde estwşı edim, bizdin kazak sarttı körse, külwşı edi: «eneñdi wrayın keñ qoltıq, şüldiregen täjik, arkadan wy tebesine salamin dep qamıs artqan, bwtadan korıkkın, kez kergende «äke-üke» desip, şıgıp ketse, kızın boqtasqan sart-surt degen osı dep. Orıska da kwlwşı edi: «awıldı kerse şapkan, jaman sasır bas orıs» dep. Orıs oyına kelgenin qıladı degen... Ne aytsa soğan nanadı, «wzın kwlaktı tawıp ber depti dep. Sonda men oylawşı edim: ey, kwday-ay, bizden basqa xalıqtın bari antwrgan, jaman keledi eken, eñ täwir xalıq biz ekenbiz dep, älgı ayılmış sezderdi bir wlken kızık kerip, kwanıp kwlwşı edim. Endi karap twrsam, sarttın ekpegen egini (1) jok, sawdageriniñ jwrmegen jeri (2) jok, qılmağan şeberligi joq. Özimenen öziawre bolıp, birimenen biri eşbir şaharı jawlaspaydı. (N-19)*

“Ben çocukluğumda işitirdim. Bizim Kazaklar, aşağılardı Tacik görünce; kaynanasını sattığının ikiyüzlüsü, eveleyip geveleyici Tacik; “evin damına, arkadan kamış atayım” der, dalından korkar, gözünün önündeyken “ağabey, amca” der, arkayı dönünce kızına küfreder; Tacik-Macik dediğin bu işte” diye. O zamanlar ben: “Ey Tanrım ey, bütün halklar bozulmuş, bizden başka, hepsi kötü yola düşmüş, iyi halkımdan başka” diye düşünürdüm deminki söylenmiş sözleri. Büyük bir nimet görerek övünür, başkalarını aşağılar idim. Şimdi bakıyorum da Tacik’in ekmediği ekini (1) yok, tacirinin yürümediği yeri (2) yok, yapmadığı ustalık yok. Kendi kendileriyle uğraşmıyor, birbirlerinin şehrine hasımlaşmıyor.”

Yukarıda 1 numaralı örnekte verilen altı çizili *-gen* biçim biriminin işaretlediği *egüw* “ekmek” eyleminde olayın G noktası K noktasından önce başlamakta ve olay G noktası itibariyle kritik sınırını aşmaktadır. Kritik sınırı aşılın eylem geçmiş zaman belirtmektedir. Tacik, ekinini geçmişte ekmeye başlamış ancak yazarın farkındalığı yeni gerçekleşmiştir. Sıfat-fiil, bitmişlik ifade ederek postterminal görünüş sergilemektedir. 2 numaralı örnekte verilen altı çizili *-gen* sıfat-fiil biçim biriminin işaretlediği *jürüw* “yürümek” eylemi kılınış yapıyla bir süreç ifade etmektedir. Bitmemişlik gösteren bu yapı bir süreç içinde gözlemlenmektedir. Kazakçada *jür-* (*jatır-*, *otur-*, *tur-* vb.) eylemi sürme görünüşü ifade etmektedir. Sürme görünüşü ifade eden bu eylemler içerdiği zamana göre şimdiki zaman içinde ele alınmaktadır. *Jürüw* “yürümek” eylemi de tümcede eşzamanlılık belirtmektedir. “Şimdi bakıyorum da” ifadesi ile içinde bulunulan zamanda da eylemin devam ettiği ve K noktası dışında ikincil gösterim Y noktasının referans alındığı görülmektedir. Burada eylemin G noktası ile Y noktasında eşzamanlılık

görülmektedir. Eylem geçmişte başlamış ancak bir süreç içinde devam etmektedir. Kakzhanova (2016), bu eylemlere eklenen -GAn biçim biriminin intraterminal bir görünüş ifade ettiğini söylemektedir. Bizce de eylemin kendi içyapısında ifade ettiği süreçsel anlamdan dolayı postterminalden ziyade, bir süreç içinde gözlemlenen intraterminal görünüş gözlemlenmektedir.

(6) *Qoca Ahmet Yasawı- 1903 jılı tuwılğan turkistandıq ğulama. Qoca Ahmet Yasawıdıñ arǵı tegi qojalar äwleti. Äkesi- İsfidjabta dañqqa boleñgen Äziret Äliniñ urpaǵı Şeyh İbrahim. Anası- Musa şeyhtiñ qızı Aysa. Ahmet Yasawı Buhara qalasında Yusuf Hamadanıdan dini bilim alǵan. Onıñ bügingi urpaqqa (1) jetken kölemdi şıǵarması – Dıywanı Hikmat. Bul şıǵarma alǵaş ret 1878 jılı jeke kitap bolıp basılıp şıǵadı. Sodan keyin ol Stambul, Qazan, Taşkent qalalarında birneşe ret basıldı. Sonıñ biri 1901 jılı Qazanda Tınıstıqulınıñ qazaqtarǵa arnap (2) şıǵarǵan musqası bolatın. Tört tarmaqtı ölenmen (3) jazılǵan bul şıǵarmasında aqın öziñiñ bala küinenen payǵambar jasına kelgende deyingi ömir jolın bayandaydı, tirşilikte tartqan azabın, körgeñ qayǵısın aytadı, buqara halıqqa üstemdik jürgizüşi handardıñ, bekterdiñ, qazılardıñ jibergeñ kemşiliklerin sınaydı. Onıñ jolın quǵan şakirtteri köptep sanaladı. (KTG-261)*

“Hoca Ahmet Yesevi, 1093’te doğmuş Türkistanlı ulemadır. Hoca Ahmet Yesevi, İmam Ali’nin oğlu Muhammed Hanefi’nin soyundan gelir. Babası ise Hz. Ali’nin soyundan olan, ünü İsticab’a yayılmış Şeyh İbrahim’dir. Annesi, Musa şeyhin kızı Ayşa’dır.

Ahmet Yesevi Buhara şehrinde Yusuf-i Hamadani’den eğitim almıştır. Ahmet Yesevi’nin günümüze ulaşan (1) en büyük eseri Divan-ı Hikmet adlı eseridir. Bu eser ilk kez 1878’de kitap olarak basılmıştır. Onlardan biri de 1901’de Kazan’da, Tınıstıkulı’nın Kazaklar için yayımladığı (2) nüshası idi. Dörtlüklerden oluşan şiir şeklinde yazılmış (3) bu eserde şair çocukluğundan peygamber yaşına gelene kadarki hayatını, yaşadıkları zorlukları, üzüntülerini dile getirmiş; halkı yöneten hanlar, beyler ve kadıların eksiklikleri ve yanlışlarını eleştirmiştir. Onun yolundan giden öğrencilerin sayısı çoktur.”

1903’te dünyaya gelen Ahmet Yesevi’nin hayatını anlatan bu pasajda altı çizili (1) numaralı -ken sıfat-fiil biçim biriminin işaretlediği jet- “ulaşmak” eyleminde olayın G noktası K noktasından öncedir. Başlangıç ve bitiş sınırı olan eylem geçmiş zamanı belirtmektedir. Konuşur, geçmiş zamanda bitmişlik gösteren eylemi, konuşma zamanı ile ifade etmekte ve olayın şimdiki zamanda sonucunu göstermektedir. Sıfat-fiil, postterminal görünüş sergilemektedir. (2) numaralı altı çizili -ğan sıfat-fiil biçim birimin işaretlediği şıǵar- “yayımlamak” eylemi zaman

işlevi bakımından geçmiş zaman belirtmektedir. Olayın G noktası K noktasından öncedir. Sıfat-fiil postterminal görünüş sergilemektedir. (3) numaralı altı çizili -*ğan* sıfat-fiil biçim birimi geçmiş zaman belirtmektedir. Sıfat-fiil postterminal görünüş sergilemektedir.

(7) *Alista avır azap şekken bavırım*
Quwarğan beyşeşektey keptirilgen bavırım
Qamağan qalıñ jawdın ortasında
Köl qılıp közdiñ jasın tökken bavırım. (KDBY- 307)

“Uzakta ağır azap çeken kardeşim
 Solmuş laleler gibi kuruyan kardeşim
 Bulanıp bir sürü düşmanın ortasında
 Göl gibi gözyaşı döken kardeşim”

Örnekte altı çizili -*gen* sıfat-fiil biçim biriminin işaretlediği *keptirüw*- “kurumak” eyleminde olayın G noktası K noktasından öncedir. Olay G noktası itibariyle kritik sınırını aştığı ve geçmiş zamanı ifade ettiği gözlemlenmektedir. *Keptirüw* “kurumak” eylemi bitiş sınırlıdır. Bitiş sınırlı eylemleri işaretleyen -*GAn* biçim birimi geçmiş zamanı ifade etmektedir. Eylemin kılınış özelliği görünüş işlevini belirlemek için önemlidir. Tümcedeki eylem kılınış özelliği bakımından bitiş sınırlıdır. Bitiş sınırlı olan *keptirilgen* ortacı postterminal görünüş sergilemektedir.

(8) *Jas jubaylar! Nekeleriñ berik şańıraqtarıñ biyik, keregeleriñ keñ bolsın.*
Ömirileriñ atqan tañday, şıqqan kündeý bolsın. Bakıttı, übirli-şübirli
bolıñızdar. (KDBY- 347)

“Genç evliler! Nikâhınız sağlam, mekânınız ferah ve geniş olsun!
 Ömürleriniz atan şafak, doğan gün gibi olsun. Çoluk çocuğunuzla birlikte mutlu olunuz.”

Yukarıdaki örnek Kazakların yeni evlenen çiftlere söylediği dilek ifadeleridir. Tümcedeki altı çizili sıfat-fiil biçim birimi -*qan* biçim biriminin işaretlendiği *şıq*- “çıkmak, doğmak” eyleminin G noktası K noktasından öncedir. Başlangıç ve bitiş sınırına sahip olan eylem zaman işlevi bakımından geçmiş zamanı sergilemekte ve postterminal görünüş sergilemektedir.

(9) *Osı künde meniñ körgeñ kisilerim uyalmaq tügil, kızarmaydı da. «Ol isten men uyattı boldım dedim ğoy, endi neñ bar?»- deydi. Ya bolmasa, «jä, jä, oğan men-aq uyattı bolayın, sen öziñ de süytpep pe ediñ»- deydi. Nemese «pälenşe de, tügenşe de tiri jür ğoy, pälen kılğan, tügen kılğan, meniki onıñ qasında nesi söz, pälendey, tügendey mänisi bar emes pe edi?»- dep, uyaltañın deseñ, jap-jay otırıp dawın sabap otıradı. Osını uyalğan kisi deymiz be, uyalmağan kisi deymiz be? Yalğan desek, xadıs anaw, jaqsılardan qalğan saz anaw. Osınday adamnıñ imanı bar deymiz be, joq deymiz be? (N-95)*

“Bu günlerde benim gördüğüm kişiler utanmak bir yana, kızarmayı da bilmezler. “O işte ben hatalıydım dedim ya, daha ne var?” derler. Ya da olmazsa “evet, evet, bunun ayıplısı ben olayım, sen kendin de öyle yapmaz mıydın(?)” diye üstelerler. Yahut “falanca da, filanca da hala başı dik dolaşıp duruyor ya; falan yapmış, filan yapmış, onun yanında benimki de laf mı (?), ya; falaninki, filaninki daha önemli değil miydi (?)” diye geçerler saldırıya. “Utandırayım” desen, raprahat oturarak tartışma sözlerini estirip gürletirler. Şimdi bunlara “utangaç adam” mı diyeceğiz, “utanmaz adam” mı diyeceğiz, bizler? Utangaç desek Hadis-i Şerif orada, iyilerden kalan söz burada! Böyle adamın imanı; “var” mı dersiniz, “yok” mu dersiniz, sizler?”

Yukarıdaki altı çizili *-gen*, sıfat-fiil biçim biriminin işaretlediği *körw* “görmek” eylemi başlangıç dönüşümlü bir eylemdir ve süreç belirtmektedir. Bağlamdaki *osı künde* “bu günlerde” zaman zarfı ile bir süreç içinde gözlemlenen olayın G noktası K noktasından öncedir ve süreç içinde gözlemlenen olay bitmişlik ifade etmektedir. Sıfat-fiil zaman işlevi bakımından geçmiş zaman belirtmektedir. Süreçli bir eyleme sahip olsa da eylemdeki olay itibarıyla bitmişlik sergileyen sıfat-fiil postterminal görünüş sergilemektedir.

(10) *Kökirek tolğan qayğı kisiniñ özine de biletpay, boydı şımurlatıp, bwındı qurtıp, ya közden jas bolıp ağadı, ya tilden sez bolıp ağadı. Qazaqtar: “Ä, Quday, jas baladay qayğısız qıla ker!” dep tilek tilegenin özim kördim. Onısı jas baladan ğori özi esti kisi bolıp, eskermes nârsesi joqsıp, qayğılı kisi bolğansığanı. Qayğısı ne deseñ, maqaldarınan tanırsıñ: “Tüwstik ömiriñ bolsa, kündik mal jı”, “Öziñde joq bolsa, äkeñ de jat”, “Mal adamnıñ bawır eti”, “Maldının beti - jarık, malsızdın beti şarık” (N- 28)*

“Göğsü dolduran kaygı, insanı kımıldatmaz olur; bedeni titretip halsizleştirir ya gözden yaş olur akar ya da dilden söz olur dökülür. Kazakların “Ey Tanrım çocuk gibi kaygısız kıl” diye dua ettiklerini gördüm kendi gözlerimle. Bunlar kendilerini çocuktan akıllı sayar, hatırlamadığı şeyi yok sanar, kaygılıyım diye ağlar. Kaygısı ne desen, deyimlerinden tanırsın. Öğleye kadar ömrün

olsa da bir günlük mal yığsana. Elinde yoksa baban da tanımaz. Mal canın yongası. Zenginin yüzü aydınlık, fakirin yüzü eski çarık.”

Örnekteki altı çizili -*ğan* sıfat-fiil biçim biriminin işaretlediği *toltırıw* “doldurmak” eylemi, niteleme işlevli bir altasıralama göstermektedir. Sıfat-fiil bitmişlik ifade etmektedir. Olayın G noktası K noktasından önce gözlemlenmekte ve zaman işlevi bakımından geçmiş zamanı işaretlemektedir. Sıfat-fiil postterminal görünüş sergilemektedir.

(11) *Jatqan julannıñ quyırığın baspa.* (QTG 330)
“Yatan yılanın kuyruğuna basma.”

Örnekteki altı çizili -*qan* biçim biriminin işaretlediği *jatw* “yatmak” eylemi kendi içsel yapısında sürekliliği olan bir eylemdir. Bitmemişlik (imperfective) gösteren eylem bir süreç içinde gözlemlenmektedir. Kazakçada ve Türk dillerinde -*GAn* biçim biriminin her zaman postterminal görünüş sergilediği görüşü yaygın olsa da, Kakzhanova -*GAn* biçim biriminin salt bir görünüş işlevi olmadığını, eylemde gözlemlenen görünüşün yine eylemin kılınış işlevi ile ilgili olduğunu söylemektedir (2016: 38-42). Bu durumda yukarıdaki örnekte altı çizili -*qan* sıfat-fiil biçim birinin işaretlediği *jatuw* “yatmak” eyleminde olayın G noktası K noktasından önce başlamakta ve bir süreç (process) içinde devamlılığı gözlemlenmektedir. Yatma eylemindeki olayın başlangıç ve bitiş sınırı vardır. Eylemin başlangıç sınırı aşılmış bitiş sınırı henüz aşılmamıştır. Genel şimdiki zaman içinde gözlemlenen eylem tümcede intraterminal görünüş sergilemektedir.

Kaliev, *Türkiye Türkçesiyle Kazak Türkçesindeki Sıfat-fiillerin Benzerlikleri ve Farklılıkları* yüksek lisans tezinde şöyle demektedir: Türkçedeki -*An* geniş zaman (genel şimdiki zaman) sıfat-fiil işaretleyicisi geçmiş zamanı ifade ettiğinde Kazakçadaki karşılığı -*ğan* geçmiş zaman sıfat-fiil biçim birimi ile yapılmaktadır (1995: 231). -*GAn* sıfat-fiil biçim biriminin bağlama göre farklı zaman referanslarına atıfta bulunduğunu gözlemledik. Sıfat-fiil biçim birimlerinin ifade ettikleri zaman bağlama göre belirlenmektedir ancak genel olarak geçmiş zamanı işaretleyen -*GAn* sıfat-fiil biçim birimi, *erteñ* “yarın” zaman zarfına sahip bir yan tümcede bulunamaz dolayısıyla gelecek zamana asla atıfta bulunmamaktadır. Geçmiş zamanı işaretleyen -*GAn* biçim birimi, sıfat-fiil görevindeyken bağlama ve eylemin kılınış işlevine göre farklı zamanlara ve

farklı görünüş işlevlerine atıfta bulunduğunu gözlemledik. Kendi içsel yapısında sürekliliğe sahip olan eylemler bitmemişlik ifade etmekte ve dolayısıyla intraterminal görünüş içinde gözlemlenmektedir. *Jat-*, *otur-*, *tur-*, *jür-* (yat-, otur-, dur-, yürü-) eylemlerine eklenen -*GAn* sıfat-fiil biçim birimi konuşma anında gerçekleşen ve bir süreç içinde gözlemlenen, devam eden olayları göstererek intraterminal bir görünüş sergilemektedir.

2.2.2. AtIn- Sıfat-fiil Biçim Biriminin Zaman ve Görünüş İşlevi

Sadece Kazakçaya özgü olan -*AtIn* sıfat-fiil biçim birimi, Kazakça gramerlerde *awıspalı ötken şaq, osı şaq esimşe*; yabancı kaynaklarda ise *habitual* şeklinde incelenmektedir. Kaliev, -*AtIn* biçim biriminin ilk halinin -*atağın/ -etugin /-ytuğın* olduğunu ve Türkiye Türkçesindeki karşılığının -*An* biçim birimi olduğunu söylemektedir. -*AtIn* sıfat-fiil biçim birimi tümcede geçmiş zamanı, gelecek zamanı ve her zaman yapılmış olan hareketi ifade etmektedir (1995: 230). Iskakov -*AtIn* sıfat-fiil biçim biriminin genellikle geçmişte ya da geçmişte olan bir eylemi şimdiki zamanmış gibi göstermek için ve nadiren şimdiki zamanda veya gelecek zamanda gerçekleşecek eylemi ifade etmek için kullanıldığını söylemektedir. Yazar, sıfat-fiil biçim birimin gelecek zaman işlevinin: [*Baratın jumısım] bar* “[Gitmem gereken bir işim] var” şeklinde olduğunu söylemektedir. Sıfat-fiil biçim biriminin yaygın zaman işlevinin ise: “*Bizder waqıt-waqıt jıñalatınbız da älewmettik jay, ädebiet mäseleleri jöninde pikir alısatınbız, tipti, keyde qattı talasatınbız.*” “Zaman zaman bir araya gelir, sosyal meseleleri, edebi meseleleri tartışırdık, hatta bazen hararetli bir tartışmamız bile olurdu.” örneğindeki gibi geçmişte meydana gelen eylemlerin tek seferlik olgular şeklinde değil, düzenli, alışılmış eylemler olduğu yönünde olduğunu ifade etmektedir. -*AtIn* sıfat-fiil biçim birimi geçmişte meydana gelen eylemleri tanımlamak için kullanılsa da hem alışkanlık haline gelen mevcut işleri hem de gelecekte yapılması gereken işleri ya da bir durumu ifade etmek için kullanılmaktadır (Iskakov, 1991: 303).

Iskakov -*AtIn* sıfat-fiil biçim biriminin şimdiki zaman işlevini tam olarak karşılamadığını söylemektedir. Yazar, bu biçim birimin tam olarak konuştuğumuz zamanı ifade etmediğini, alışkanlık haline gelen, yaygın olan veya yapılmakta olan bir eylemi yani genel şimdiki zaman içinde gerçekleşen eylemleri ifade ettiğini söylemektedir. -*AtIn*

sıfat-fiil biçim birimi süreç içinde gözlemlenen olayları ifade ettiğinden şimdiki zaman sıfat-fiili diye ifade edilmektedir (1991: 303). Koç ve Doğan ise, *-AtIn* biçim biriminin *tur-ğan* yapısının ekleşmiş şekli olduğunu söylemekte ve bu biçim birimin ifade ettiği zamanın daha eski bir zaman diliminde yapıp bittiğini, sıfat-fiil görevinde olduğunda ise gelecek veya geniş zaman anlamı taşıdığını söylemektedir. Örneğin, *keletin qonaq* “gelecek misafir” (2013: 257-313). *Ol burın bizge jyi keletin*. “Bizi sık sık ziyaret ederdi” örneğinde ise *keletin* yapısında bağlama göre geçmiş zamanı ifade ettiği gözlemlenmektedir. Öner, *-AtIn* sıfat-fiil biçim biriminin aslında geniş zaman ifade ettiğini, geçmişteki bir hareketi geniş zamana yayıp hikâye ederek geçmiş zamana karışmış olduğunu söylemektedir (2013: 224). Yavuz, *-AtIn* sıfat-fiil biçim biriminde zaman kaymaları olduğunu ve bu ekin geçmiş, gelecek, geniş zaman işlevinde kullanıldığını söylemektedir (2021: 958). *-Atın* sıfat-fiil biçim biriminin yan tümcede her zaman yapılan bir eylemi ifade ettiğini söyleyen Muhamedowa, *kitap oqıp oturatın qız* “(her zaman) kitap okuyan kız” örneğini vermektedir (2016: 37). Rısbayeva ise, *-AtIn* sıfat-fiil biçim biriminin *qazir* “şimdi”, *bugin* “bugün”, *erteñ* “yarın” *kelesi küni* “ertesi gün” zaman zarflarıyla kullanıldığında eylemin gelecekte gerçekleşeceğini ifade ettiğini söylemektedir (2000: 102).

Dotton ve Wagner ise, *-AtIn* sıfat-fiil biçim biriminin ya şimdiki zamanda alışılmış eylemler için ya da gelecekte gerçekleşecek olaylar için kullanıldığını söylemektedir. *-GAn* sıfat-fiil biçim birimi gibi *-AtIn* sıfat-fiil biçim birimi de genellikle ilgili yan tümcelerde kullanılmaktadır. Bununla birlikte bu biçim birim özellikle sürekli şimdiki zamandaki eylemlerle, ilgili yan tümcelerde temsil edilmektedir (2018: 50).

(1) *Men magistraturalıq dissertatsiyamdı “Qazaq maqal- mätelderi” kandidatıq dissertatsiyamdı “Qazaq tiliniñ fonetikasi” taqırıptarında jazıp, ulı qazaq xalqına arnağanmın. Qazaq tiline ğaşıqpın. Alayda, Qazaqstanda, elimizdin egemendik alğanına 13 jıl bolğanına qaramastan, basqa ulttardıñ qazaq tilin äli künge deyin sıylamaytın körip renjiymın.* (KTG 329)

“Ben yüksek lisans tezimi “Kazak Atasözleri”, doktora tezimi ise “Kazak Türkçesi Fonetigi” konularında yazdım ve Kazak halkına ithaf ettim. Kazak diline aşışım. Ne var ki, Kazakistan’da ülkemizin egemenliğini almasının üzerinden 13 yıl geçmiş olmasına rağmen, diğer milletlerden Kazak diline hâlâ saygı göstermeyenleri görüp üzülüyorum.”

Örnekteki altı çizili -AtIn sıfat-fiil biçim biriminin işaretlediği *sıylaw* “saygı göstermek” eyleminin zaman işlevine bakıldığında, olayın G noktası K noktasından önce gerçekleşmekte ve olay bir süreç içinde devam etmektedir. Geçmişte başlayıp devam eden olay genel şimdiki zamanı işaretlemektedir. Bağlamdaki *hâlâ* ifadesi ile bir süreç belirtilmektedir. Sıfat-fiil, intraterminal görünüş sergilemektedir.

(2) *Sayraysıñ muñdı küy men cüz qubılıp, keyde ayan keyde celis, keyde sıltıp. Deneni suwıtasıñ, ısıtasıñ, turasıñ mavcıratıp keyde cılıp. Qoyasıñ tätti dawıs damılıcılıp. Turadı cancanıwar dāmin cutıp. Uw-çuw coq qarq cıyq etken qarğa torğay. Uyalıp älde- qayda ketken cılıp. Usta söz, muñdı dawsın bastı baylar, toqtağan çabuwinan qulın taylar. Sizdiñ dawısıñızğa äser etpeytin närse bar ma? Dertime senen ğana därmen bolar.* (MCÖ- 64)

“Sen, dertli bir makamla yüz türlü, bazen yavaş yavaş bazen orta hızla bazen de kesik kesik ötüyorsun. Vücudunu soğutuyorsun, ısıtıyorsun, bazen ılıtıp bazen duygulandırıp duruyorsun. Sesini yükseltip tatlı ses çıkarıyorsun. Bütün hayvanlar senin sesinin tadını yutup duruyorlar. Gürültü patırtı yok. Gak gak eden karga ve cik cik eden serçe utanıp çoktan gitmiş. Senin vasiyet şeklindeki sözün ve dertli sesin insanı ölüme razı eder. Kulınlar ve taylar koşmalarını yavaşlatmış. Senin sesinden etkilenmeyen bir şey var mı? Derdime ancak sen derman olursun.”

Örnekte altı çizili örnekte *äser etw-* “etkilenmek” eylemini işaretleyen olumsuzluk eki almış -peytin sıfat-fiil biçim birimi tümcede geçmişte başlayan ve *hâlâ* devam eden, sürekliliği olan bir eyleme atıfta bulunmaktadır. Kuşun sesi geçmişten beri bir şeyleri etkilemeye devam etmektedir. Kuşun sesinden her canlı etkilendiği için genel bir zamandan bahsedilmektedir. Sıfat-fiiltaki olayın G noktası K noktasından öncedir ve K noktasını da kapsamaktadır dolayısıyla eylem genel şimdiki zamanı ifade etmektedir. Sıfat-fiil biçim birim tümcede bir kesit içinde gözlemlenen olaya atıfta bulunduğu intraterminal görünüş sergilemektedir.

(3) *Sol kezde alıp- qaştı ösek köbeydi, anıqtalıp küvelğen hat- habar da joq. Qazaq “soldattqa bala bermes bolıptı”-, dep halıq öz betimen angime jasap jür. Sol mezgilde oyaz ben pristoptın jarlığı qattı boldı. Soldatqa jüretin balalardı jastardı tez jürgizüw degen. Bul küni halıq barlıq elge haber jiberdi, “erten kün şığa osı töbege janalsın” dep.* (KD9- 12)

“Bu arada dedikodular arttı. İçinde bulunulan durumu izah edecek haberler de yoktu. “Kazak askere oğul vermez oldu” diye halk kendi arasında konuşur oldu. Bunun üzerine idareciler daha güçlü bir emir verdiler. “Askere gidecek

çocukları çabuk gönderin.” dendi. O gün halk “Yarın güneş doğunca tepeye toplanılsın.” diye bütün illere haber gönderdi.”

Örnekteki altı çizili *-etin* biçim birimine eklenen *jürw* “yürümek” eylemi bağlamda *gitmek* anlamında kullanılmaktadır. Sıfat-fiil tümcede gelecek zaman işlevinde kullanılmaktadır. Olay henüz gerçekleşmemiştir. Olayın G noktası K noktasından sonra gözlemlenmektedir. Tümcedeki sıfat-fiil biçim birimi Türkiye Türkçesindeki *-AcAk* biçim birimini karşılamaktadır. Johanson *-AcAk* biçim birimi için amaçlanan, hedeflenen, henüz gerçekleşmemiş olayları belirtir, demektedir. *Öngörülü bakış* (prospectivity) diye adlandırdığı bu yapının kiplik belirttiğini ifade eden yazar, geleceğe yönelik bu bakışın gramer kitaplarında tasarlanan zaman olarak yorumlandığını söylemektedir (2000: 36). Süreç içinde gözlemlenen *-AtIn* sıfat-fiil biçim birimi genel olarak intraterminallik sergilemektedir ancak bağlamdaki sıfat-fiil biçim birimin görünüş işlevi bulunmamaktadır. Sıfat-fiil, tümcede *öngörüsellik* bildirmektedir.

(4) *Köp jağdayda ömirdi özger tw üşin tübegeyli şeşimder qabıldawğa kerek. Sizge ziyan jaralatın nârselerdi elemew durıs emes. Keyde jaralardı jabw emes, aşw kerek. Özgerister negizinde şeşimder qabıldaw jâne sol şeşimderdi jüzege asırw mañızdı. (ÖS 26)*

“Çoğu durumda hayatı değiştirmek için radikal kararlar alınması gerekir. Sizi yaralayan şeyleri görmezden gelmek doğru değildir. Bazı yaraları kapatmak değil onları açmak gerekir. Değişikliklerin temelinde karar alınması ve bu kararların uygulanması önemlidir.”

Örnekte altı çizili *-AtIn* sıfat-fiil biçim biriminin işaretlediği *jaralaw* “yaralamak” eyleminin zaman işlevine bakıldığında yaralama eyleminin geçmişte başladığı ve bir süreç içinde devamlılığı olduğu gözlemlenmektedir. K noktası ile O eş zamanlı olmadığından bu yapıda herhangi bir odaklılık ve eşzamanlılık (simultaneity) söz konusu değildir. K noktasından önce başlayan ve K noktasından sonra devam eden, süreç bildiren bu yapı genel şimdiki zamanı işaretlemektedir. Tümcedeki sıfat-fiil biçim birimi intraterminal görünüş sergilemektedir.

(5) *Jaqsığa bitken ağayın
Öz üyinde kezeksiz
Şeşen keler sartıldap.
Biletin birew kez kelse,*

*Söz taba almas qaltıldap.
Qaljiñğa keler şorqaqtaw,
Jawğa keler qorqaqtaw,
Erkin jerde ızaqor,
Tomırıq keler tarqıldap. (§-91)*

“İyi günde gelen akrabalar
Sıra beklemez kendi evinde
Hatip kesilir ya patavatsızlar,
Sıra gelse bilen birine,
Söz bulamaz sıkıntıdan söylemeye.
Şakacı kesilir beceriksizce,
Korkaktır düşmana gelince,
Serbest yerde asabicesine,
Dik başlı kesilir, kükrer işte...”

Yukarıdaki örnekte altı çizili -*AtIn* sıfat-fiil biçim biriminin işaretlediği *bilüw* “bilmek” eyleminde olayın referansı Y noktasıdır. Y noktası temel alınan tümcede, olayın G noktası ile Y noktası kesişmektedir. Bu eşzamanlılık ilişkisindeki iki noktanın kesiştiği tümcede sıfat-fiil birimin biriminin işaretlediği eylem, kılınış işlevi bakımından süreçlidir. Y noktasının temel alındığı ve eşzamanlılık ilişkisinin gözlemlendiği bu yapılar görece zamanı işaretlemektedir (Aydemir, 2019: 14). *Biletin* “bilen” sıfat-fiil yapısının görünüş işlevini belirlemek için eylemin kılınış işlevine değinmemiz gerekir. *Bilüw* “bilmek” durum eylemidir ve içyapısında bir süreç bildirmektedir. Bir süreç içinde gözlemlenen bu yapı intraterminal görünüş sergilemektedir.

(6) *Maqsatımız -aşıq türde aytatın bolsaq, eşkimniñ aldında bas imey, eşkimge özin unatqızwğa tırıspay, eşkimdi aldamay, wniversitetiñ jäne türik-qazaq dostıgınıñ paydası üşin ne qajet bolsa, däl sonı ğılım, abıroy jäne qaysarlıq arqılı jasawğa tırısw. Sebebi, wniversitet üşin jasalatın ärbir ülestiñ, eñ aldımen türik-qazaq dostıgınan bastap, barlıq türik memleketteri menqawımdastıqtarı arasındağı dostıqqa üles qosatındıgın, al jasalğan ärbir qateniñ de tek wniversitetke ğana emes, munday dostıq köpirlerine de zıyan keltiretindigin bilemiz. Biz osınday sana-sezim boyınşa ülken jawapkerşilikpen äreket etüwdemiz. (AH-20).*

“Amacımız, hiç kimsenin önünde eğilmeden, hiç kimseyi aldatmadan, üniversitemiz ve Türk-Kazak dostluğu adına faydalı olan ne ise; bilgelik, erdem ve cesaretle, onu yapmaya çalışmaktır. Çünkü üniversiteye yapacağımız her katkının, başta Türk-Kazak dostluğu olmak üzere bütün Türk devlet ve toplulukları arasındaki dostluğa katkı olacağını; yapacağımız her yanlıştan da, sadece üniversitemize değil bu dostluk köprülerine zarar

vereceğini biliyoruz. Bizler, bunun bilinciyle, bu ağır yükün sorumluluğuyla hareket ediyoruz.”

Yukarıdaki örnekte altı çizili –*atın* sıfat-fiil biçim biriminin işaretlediği *jasaw* “yapmak” eyleminde olay henüz gerçekleşmemiş, gelecekte gerçekleşmesi düşünülmektedir. Bu durumda olayın G noktası K noktasından sonra gözlemlenmektedir. Sıfat-fiil zaman işlevi bakımından *gelecek zamanı* işaretlemektedir. Genel şimdiki zamanı ifade etmek için kullanılan –*AtIn* sıfat-fiil biçim biriminin gelecek zaman işlevinde kullanıldığı örnekler de oldukça yaygındır. Johanson tümcedeki –*atın* sıfat-fiil biçim biriminin Türkiye Türkçesindeki karşılığı olan –*AcAk* sıfat-fiil biçim biriminin herhangi bir görünüş değerinin bulunmadığını, bu biçim birimin sadece kipsel bir anlam bildirdiğini ifade etmektedir (2021: 628).

(7) *Şilde ayında torpaqtar üşin şeşilmegen mâceleler mn bitmegen jumistardıñ köp bolıp körinşi mümkün. Tipti eşteñege ülgermeytindey küy keşüwiñiz mümkün. Alayda bul üşin köñiliñizdi túsirmeñiz. Sebebi bul beriktik pen ustamdılığıñızdı tekserüwge arnalğan sınaq. Eger soñına deyin tözimdilik tanıtsanız juldızdar sizdin jağıñızda boladı. Sizge qoldaw körcetip aql aytatıp demew bildiretin adamlar janıñızdan tabıladı. Bastığıñız sizdin talpınısıñızdı köredi. Alayda mañızdı şeşimder qabıldawda acığıstıq tanıtpañız. (MG)*

“Temmuz ayında arazi için çözülmemiş birçok sorun var yarım kalmış işler var gibi görünebilir. Hatta hiçbir şey elde edemeyeceğinizi bile hissedebilirsiniz. Ancak bunun için sabrınızı kaybetmeyin. Çünkü bu gücünüzü ve ustalığınızı test etmek için bir sınavdır. Sonuna kadar sabredersen yıldızlar senin tarafında olacak. Size destek olacak, size tavsiyede bulunacak ve sizi destekleyecek insanlar bulacaksınız. Patronunuz çabanızı görecek. Ancak önemli kararlar alırken acele etmeyin.”

Yukarıda verilen pasaj burç yorumundan alınmıştır. Geleceğe yönelik tahminlerde bulunan metindeki altı çizili –*etin* sıfat-fiil biçim biriminin işaretlediği *demew bildir-* “desteklemek” eylemi, gelecek zamanı işaretlemektedir. Bağlama baktığımızda da genel olarak tümcelerin gelecek zamana atıfta bulunduğu görülmektedir. Altı çizili sıfat-fiil yapısında olayın G noktası K noktasından sonra gözlemlenmektedir. Sıfat-fiil biçim birimin tümcede görünüş işlevi bulunmamaktadır.

(8) *Aytqanı bul balanıñ durıs depti.*

*Awzina Alatawdıñ qosın keldi.
Dabırsız taw saǵalap tosin keldi.
Soǵıstı erteñ säri bastamaq bop
Jawına Abılay xan xabar berdi.
Abılay xabar berdi xan Suwanǵa:
Kelip tur qazaq qolı kek alǵanǵa.
Qaytarsa bar şıǵındı ayıbimen,
Tıymeymiz tınış bolar bitken janǵa.
Bolmasa turısatın jerge kelsin (KJBD 283)*

“Anlattığı bu oğlanın doğru demiş.
Aladağ’ın ağzına geldi ordu,
Gürültüsüz dağ eteğine yabancı olarak geldi.
Savaşı yarın sabah başlatmak için,
Düşmanına Abılay Han haber verdi.
Abılay haber verdi Han Suan’a:
Gelmiştir Kazak ordusu intikam almaya.
Geri verse tüm hasarı eksigi ile
Dokunmayız huzur içinde olur her bir can,
Olmazsa karşılaşacağımız meydana gelsin.”

Yukarıdaki altı çizili *-atın* sıfat-fiil biçim biriminin işaretlediği *туруw* “karşılama/ durmak” eyleminde olayın G noktası K noktasından sonra gözlemlenmektedir. Eylem, kritik sınırı aşılmamıştır. Eylemdeki olayın henüz gerçekleşmemiş olması itibariyle sıfat-fiil biçim birimi tümcede gelecek zamanı işaretlemektedir. Sıfat-fiil biçim birim kipsellik bildirmekte ve tümcede herhangi bir görünüş işlevi bulunmamaktadır.

(9) *Närestege: Kişkentay näresteleriñniñ säbiydiñ bawı berik bolsın! Ülken jigit bolsın! El qorǵaytın azamat bolsın! Jası uzak bolsın. (KDBY 347)*

“Çocuk doğumunda: Doğan çocuğunuzun göbek bağı sağlam olsun! Büyük yiğit olsun! Vatan koruyacak kahraman olsun! Ömrü uzun olsun.”

Yukarıdaki altı çizili *-ytın* sıfat-fiil biçim biriminin işaretlediği *qorǵaw* “korumak” eyleminin tümcede zaman ve görünüş işlevi yoktur. Sıfat-fiil biçim birimi tümcede kipsellik bildirmektedir.

(10) *Ne kelip, ne ketpegen bul ğalamnan,
Sw tartılǵan teñizden, jılǵalardan,
Neler urpaq attanǵan qwǵan arman,
Ne bar deysiñ, ömirge tulǵa bolǵan,
Ne kelip, ne ketpegen bul ğalamnan.
Waqtı toqtatar şamañ bar ma?
Bäri ötedi: däwirler, zamandar da.*

*Meniñ janım aşıdı mına ömirdi,
Ötpeytindey köretin adamdarğa! (MSŞ-450)*

“Ne gelip ne gitmemiş bu âlemden,
Sular çekilmiş denizden, nehirlerden.
Nesil, nelere yönelmiş uzak ülküden.
Ne var dersin, hayata asil güçlerden.
Ne gelip ne gitmemiş bu âlemden.
İmkânın var mı vakti durdurmaya?
Her şey geçer; devirler, zamanlar da.
Benim canım acır, bu ömrü asla
Geçmeyecekmiş gibi gören insanlara!”

Yukarıdaki örnekte altı çizili *-etin* sıfat-fiil biçim biriminde olay bir süreklilik ifade etmekte ve süreç içinde gözlemlenmektedir. Olayın kritik sınırı aşılmadığından sıfat-fiil tümcede genel şimdiki zamanı ifade etmektedir. Süreklilik ifade eden bu sıfat-fiil intraterminal görünüş sergilemektedir.

2. 2. 3. -Ar/ -r Sıfat-fiil Biçim Biriminin Zaman ve Görünüş İşlevi

Kazakça gramerlerde *boljaldı keler şaq* “öngörülebilir gelecek zaman” şeklinde ifade edilen bu biçim birim, tümcede gelecekte gerçekleşmesi muhtemel, olası, tahmine dayalı eylemi ifade etmektedir. *-Ar* sıfat-fiil biçim birimi, tümcenin neresinde kullanılırsa kullanılsın anlambilim açısından her zaman *gelecek zamanı* ifade eder diyen Iskakov, bu biçim birimin kullanımının diğer sıfat-fiil biçim birimlerine göre daha dar olduğunu söylemektedir. *-Ar* sıfat-fiil biçim birimi *eken, edi, emes* bağlaçlarıyla ve dilek kipiyle kullanıldığında şüphe, inanç, şart, zan gibi ek anlamlar ifade etmektedir. *-Ar* sıfat-fiil biçim birimi durum, iyelik ve çokluk eki almamaktadır (1991: 303-304; Kirchner, 1998: 327). *-Ar* sıfat-fiil birim biriminin olumsuz hali *-s* ile yapılmaktadır. Ortacın olumsuz hali, tahmin, şüphe, olasılıktan ziyade daha kesin bir anlam ifade etmektedir. Biçim birimin gelecek zaman işlevinde olduğunu düşünen dil bilimcilerden Kaliev, *-Ar, -r* gelecek zaman sıfat-fiil biçim biriminin Türkiye Türkçesindeki gibi geniş zaman fonksiyonunda olmadığını söylemektedir (1996: 232). Krippes bu biçim birimin ikili bir zaman anlamı taşıdığını, şimdi ve gelecek zamanı ifade ettiğini; yan tümcelerde temel tümcenin fiili tarafından yönetildiğini ve isim durum eklerini aldığını söylemektedir

(1997: 47). Kirchner de Iskakov gibi -Ar aorist (geniş zaman) biçim biriminin sıfat-fiil işlevinin nadir olduğunu söylemektedir (1998: 327).

Kazakçadaki -Ar, -r sıfat-fiil biçim biriminin Türkiye Türkçesindeki zaman işlevi karşılığı gelecek zamandır. Aydemir, *Türkçede Zaman ve Görünüş Sistemi* adlı eserinde Türkiye Türkçesindeki -AcAk sıfat-fiil ekinin birincil işlevinin cümle içindeki ögeyi nitelendirmesi olduğunu söylemektedir. Bu biçim birim bazı tümcelerde gelecek zamanı işaretlese de bazı tümcelerde olacak bir olayı değil, olan olayları aktarmaktadır. Dolayısıyla bu tarz tümcelerde biçim birim, öngörüsellik bildirmektedir (2019: 103).

Yavuz, Kazakçadaki -Ar sıfat-fiil biçim biriminin Türkiye Türkçesinde -An ve -AcAk sıfat-fiil biçim birimlerine karşılık geldiğini ve Kazakçada gelecek zamanı ifade eden yan tümceler kuran bu biçim birimin, Türkiye Türkçesinde genel şimdiki zamanı ifade eden yan tümceler kurduğunu söylemektedir (2018: 331).

Erdembekov, Şakır vd. *Kazak Dili Grameri* adlı eserde bu biçim birimin daima gelecek zamanı gösterdiğini söylemektedir (2019: 121). Yavuz ise *Kazak Türkçesinde Sıfat-Fiillerin Zaman Değerleri Üzerine* adlı makalesinde bu biçim birimde zaman kaymaları görüldüğünü dolayısıyla hem gelecek zamanı hem de geniş zamanı gösterdiğini söylemektedir (2021: 960).

(1) *XIX ғасырдың аяғындағы қазақ оқығандарының алдындағы өзекті мәcele Receydiñ otarlaw sayasatına qarsı küres, ultıq azattıqtı añcaw turdı. Qazaqtıñ bas köterer azamattarı täweldi elder qatarında kün keşüwdiñ qayşılığın jan-tänimen tüsindi. Qurcawdan bosap şıǵwdıñ jolın izdedi.* (KTG 346)

“XIX asrın sonundaki Kazak aydınlarının önündeki en temel mesele, Rusya’nın sömürge siyasetine karşı mücadele ve ulusal bağımsızlığa duyulan özlem. Kazak’ın başkaldırıcak evlatları tutsak milletlerle birlikte yaşamının çelişkisini iliklerine kadar hissettiler. Alındıkları kuşatmadan kurtulmanın yollarını aradılar.”

Örnekteki altı çizili -ar sıfat-fiil biçim biriminin işaretlediği *bas köterw* “başkaldırmak” eyleminde olayın G noktası K noktasından sonradır. Zaman işlevi açısından gelecek

zamanı işaretlemektedir. Öngörülü bakış (prospectivity) diye ifade eden Johanson bu biçim birimin görünüş işlevinin olmadığını, kiplik belirttiğini söylemektedir (2000: 36).

(2) *Endi “QazAqparattıñ” bul bastamasın elimizdegi basqa da qoğamdık uyımdar kötörip, onı odan damıtsa quba-qup. Sebebi, bir-birinen birtalay ajırap bara jatqan turki tildes halıqtardıñ bir-birin latin qarpi ayasında tawıpi birigüwin tabandı türde jolğa qoyğan jön. Qazaqstan da latin tilin – tamırı bir türki jurttarın birikterin til dep tanıpi özgelerden qalıs qalmağın oylawımız kerek. Osı arada nazar aydarar mesele, türki tildes memleketter arasında termihologiyalıq jumıstı birlese jürgizfi esten şıǵaruwǵa bolmaydı.* (KTG 344)

“Bundan böyle “Qazaqparat’ın bu girişimini ülkemizdeki diğer toplumsal kurumlar da destekler ve daha iyi duruma getirirse ne ala. Zira birbirinden epey bir ayrılmış ve ayrılmakta olan Türk dili halkların birbirlerini Latin harfleri üzerinden yeniden bulmalarını ve birleşme sürecine girmelerini istikrarlı bir şekilde sağlamak lazımdır. Kazakistan’ın da Latin harflerini aynı kökten gelen Türk topluluklarını birleştirecek yegâne alfabe olarak bilmesini sağlamamız ve diğer halklardan geri kalmasının yollarını düşünmemiz gerek. Bu arada, dikkat edilecek bir mesele daha odur ki; Türk dilli ülkeler arasında terminolojiye bağlı çalışmaları iş birliği içerisinde yürütmeyi hatırdan çıkarmamalıyız.”

Örnekteki altı çizili -ar sıfat-fiil biçim biriminin işaretlediği *nazar aydarw* “dikkat etmek” eylemi tümcede gerçekleşecek ya da gerçekleşmesi beklenen bir olayı anlatmamaktadır. -ar sıfat-fiil biçim birimi bağlama göre gelecek zamanı işaretlediği gibi öngörüsellik (prospectivity) de bildirmektedir. Bağlama bakıldığında -ar sıfat-fiil biçim biriminin öngörüsellik bildirdiği gözlemlenmektedir.

(3) *Siz biletindey, tosqawıldar, olar ömirmen, ğalammen jäne Qudaymenkimmen jiberilse de adamğa damuw üşin beriledi. Eger ol bul cabaqtı meñgerip durıs qoritındı jasasa jäne olardı jağımdı baǵalaytın bolsa, jaña küşti iemdeyip maqsatqa aparar jolda örleytin boladı* (ÖS 113)

“Bildığınız gibi engeller, kâinat ve Allah tarafından gelişim için kişiye verilir. Eğer bu dersi öğrenirse, doğru sonuçlara varıp onları takdir ederse güçlenir ve hedefe gidecek yolda yükselir.”

Yukarıdaki örnekte altı çizili -ar sıfat-fiil biçim biriminin işaretlendiği *maqsatqa aparar jol* “hedefe gidecek yol” sıfat-fiil tamlaması bir zaman ifade etmekten ziyade olayı

tanımlayarak kipsellik ifade etmektedir. Kipsel anlamı olan bu sıfat-fiil yapısının görünüş işlevi bulunmamaktadır.

(4) *Abay öleñ şığarudı bala kezinen- aq bastağan. Alayda jası qırıqqa kelgennen keyin ğana körkem ädebiyetke şındap ıqılas qoyıp, közqarası qalıptasıp, öz öneriniñ xalıq sanasına tigizer jağdaylardı uǵpalının tusinedi. Şığarmaları üş jüyemen örbidi: biri- öz janınan şığarğan töl Öleñderi, ekinşisi- ğaqlıya (nemese qara söz) dep atalatın prozası, üşinşisi- özge tilderden, äsirese orıssadan awdarğan ölenderi. (QTG 274)*

“Abay çocukluğundan itibaren şiir yazmaya başlamıştır. Ancak yaşı kırka gelince edebiyata gönül vermiş, kendine has bir stil oluşturmuş ve söz sanatının halkın bilincini etkileyecek durumları anlamıştır. Eserlerinde üç sistem vardır: Birincisi kendi çıkardığı şiirler, ikincisi hikmetler (veya kara sözler) adı verilen düz yazıları, üçüncüsü ise Rusçadan tercüme ettiği çeviri şiirleri.”

Yukarıdaki örnekte altı çizili –er sıfat-fiil biçim biriminin işaretlediği *tigizw* “etkilemek” eyleminde olay henüz gerçekleşmemiştir. Gerçekleşmesi amaçlanan, varsayılan, tahmin edilen bir olay belirtilmektedir. Olayın G noktası K noktasından sonra gözlemlenmektedir. Johanson, öngörülü bakış (prospectivity) +PRO ifade eden bu yapıların kiplik belirtmesine rağmen geleceğe yönelik olmasından dolayı tasarlanan zaman şeklinde yorumlandığını ifade etmektedir (2000: 36). Tümcedeki sıfat-fiil biçim birimin görünüş işlevi bulunmamaktadır.

(5) *Qayda bay maqtanşaqqa barğan tandap, jıca da bay bolmaıptı kanşa maldı ap. Qazaqqa elen degen bir qadirsiz, biljıraq körined, coladı andap. Eski bişe otırman bos maqaldap, eski aqınşa mal üşin turman zarlap. Söz tüzeldi, tındawşı sen de tüzel, senderge de keleyin endi ayandap. Batırdı aytsam el şawıp alğan talap, qızdı aytsam, qızıqtı aytsam qızdırmalap, änşeyin kün ötkizbek äñgime üşin, tındar edin bir sözün muñğa balap. Aqıl cözge intasız, jurt şabandap. Köngenim- aq coğan dep jür tabandap. Kicimcigen jep keter bilimsiz kep, jibersem ekpeleme köp jamandap. Amaldap qarağaydı talğa jalğap, ärkim jür alar jerdiñ ebin qamdap. Maqtan quğan mal qumar neni uğa alsın, şıqpasa muñnan birew talğan-talğan. (Ş-101)*

“Nerede zengin farfara oraya gider ayırmaz, o kadar mal alır, yığsa da zengin olamaz. Kazak için “şiir” dediğin değerli sayılmaz, boş laf görünür, sararıp solsa da anlamaz. Eski yönetici gibi oturuyorum boş deyimlerle. Eski şair gibi mal için feryat ediyorum ben de. Söz düzeldi, dinleyici sen de düzelsene, sizlere de gelmek istiyorum aheste aheste. El atıp yığidi anlatsam merak uyandırır, kadını; bahtı anlatsam sohbeti koyulaştırır. Öylesine gün geçirecek

laflar zamanımızı alır. Dinler idin bir sözü bin defa sorarak, anlattırır. Akıl sözüne ilgisiz, halk geçimsiz. “İnancım tek ona” der, direnirsiniz. Kibirlice yiyip gider, başı eğitimsiz. Kötüleyip anlatsam küsenlersiniz. Çözüm bulur çam ağacını yaş dala bağlar, herkes yürür alacağı malın kılıfını hazırlar. Övgü arayan mal düşkününü bunu ne anlar? Seç seç çıkmasa içinden binde bir adamlar.”

Yukarıdaki altı çizili –ar sıfat-fiil biçim biriminin işaretlediği alw “almak” eylemi tümcede belirliti nesneyi nitelemektedir. Normalde bu yapılarda sıfat-fiil biçim biriminin ifade ettiği olayın G noktası K noktasından sonra gözlemlenmekte ve zaman işlevi bakımından gelecek zaman bildirmektedir ancak bağlama baktığımızda gelecek zaman işlevinden ziyade bir öngörüsellik anlamı bulunmaktadır. Kipsel işlevi öne çıkan bu sıfat-fiil öngörüsellik bildirmekte görünüş işlevi bulunmamaktadır.

(6) *Berdiqojanıñ bul saparda öz köşin nıq senimmen bastap kele jatqan sebebi, ol osıdan bir ay şaması burın qasına bes-altı joldas ertip, jurt şolıp, barar jerin belgilep qaytqan.* (KTYC-331)

“Berdikojanın bu seferi çok güvenli bir şekilde yöneterek geliyor olmasının sebebi, o bundan yaklaşık bir ay önce yanında beş altı yoldaş götürüp yurdu inceleyip gideceği yeri belirleyerek geri dönmüş.”

Yukarıdaki örnekte altı çizili -ar sıfat-fiil biçim biriminin işaretlediği barw “gitmek” eylemi zaman işlevi bakımından gelecek zaman bildirmektedir. Olayın G noktası K noktasından sonra gözlemlenmektedir. Sıfat-fiil biçim biriminin tümcede görünüş işlevi bulunmamaktadır.

Türk dillerindeki -Ar sıfat-fiil biçim biriminin şimdiki zamanın anlamından zorunlu olarak kipsel çağrışımı ile gelecek zamanı işaretlediğini söyleyen Filippov ve Chirkoeva, bu biçim birimin genel bir yargıyla Türk dillerinde (örneğin Tofacada) hem gelecek zamanı hem de gelecekte ortaya çıkacak eylemi ve sabit bir durumu ifade ettiğini söylemektedir. -Ar, -r sıfat-fiil biçim birimi Azerice, Kırım Tatarcası, Türkçe, Hakasça ve Yakutçada şimdiki zamanı ifade etmektedir. Baraba Tatarcası, Karayca, Tofaca ve Şorcada ise *gelecek zamanı*; Gagavuzca, Karakalpakça, Kumukça, Nogayca, Türkmence, Sarı Uygurca ve Çulımcada *zorunlu gelecek zamanı*; Başkurtça ve Kazakçada *olası gelecek zamanı*, Karaçay-Balkarca, Kırgızca, Özbekçe, Uygurcada *belirsiz gelecek*

zamanı ifade etmektedir. (2019: 124-126). -Ar sıfat-fiil biçim biriminin ele alınan -GAn, -AtIn sıfat-fiil biçim birimlerinden farklı olarak görünüş işlevi olmadığını gözlemlemekteyiz. Daha çok kipsel anlam ifade eden bu yapı tümcedeki bağlı olduğu ögeyi nitelemektedir. Türkiye Türkçesinde -AcAk biçim birimini tam anlamıyla karşılayan bu yapı kimi tümcelerde tahmini gelecek zamanı, kimi tümcelerde ise kiplik anlamlar ifade etmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmanın temel amacını Türk dillerinden Kıpçak grubuna ait olan Kazakçada sıfat-fiil kategorisinin zaman ve görünüş işlevlerini belirlemektir. Bugüne kadar yapılan çalışmalardan farklı olarak bağımlı tümce kategorisi içinde yer alan sıfat-fiil tümcelerinin zaman ve görünüş işlevleri örnekler üzerinden ele alınarak incelenmiştir. Çalışmada ele alınan, zaman ve görünüş işlevlerine sahip olan biçim birimlerin, Türkçede olduğu gibi Kazakçada da işlevsel özellikleri farklılık göstermektedir. Bir kelime grubundan ziyade daha derin işlevlere sahip olan sıfat-fiil kategorisinin kimi işaretleyicileri zaman işaretleyicileri ile ortaklık göstermekte ancak işlevleri bakımından salt zaman işaretleyicilerinden ayrılmaktadır. Zaman, görünüş ve kılınış kategorileri ile bağlantılı olan sıfat-fiil kategorisinin incelenmesinde temel olarak aşağıdaki soruları cevaplandırmaya ve bu cevapların doğruluğunu göstermeye amaçladık:

1. Zaman nedir? Gramatikal olarak zaman nedir ve dil bilimciler gramatikal zamanı nasıl ele almışlardır?
2. Görünüş kategorisi nedir? Dil bilimciler görünüş kategorisini nasıl ele almışlardır?
3. Kılınış kategorisi nedir? Kılınış kategorisi, gramatikal zaman kategorisi ve görünüş kategorisi arasındaki farklar nelerdir?
4. Dil bilim çalışmalarında sıfat-fiil kategorisi nasıl ele alınmaktadır?
5. Sıfat-fiil kategorisinin bağımlı yan tümcelerdeki işlevleri nelerdir?
6. Sıfat-fiil kategorisinin işlevleri nelerdir?
7. Kazakçada sıfat-fiil kategorisi nasıl ele alınmaktadır?
8. Kazakçada sıfat-fiil kategorisinin işlevleri nelerdir?
9. Kazakçada sıfat-fiil kategorisinin zaman, görünüş ve kılınış işlevleri nelerdir?

Birinci soruda zaman kavramının dil bilgisi çalışmalarında *gramatikal zaman* (tense) ve *gerçek zaman* (time) şeklinde iki safhada incelendiğini ve iki zamanın ifade ettiği anlamın birbirinden farklı olduğunu ifade ettik. Gramatikal zamanının genel olarak dil bilgisi çalışmalarında geçmiş, şimdi ve gelecek şeklinde ele alındığını ve ele alınan bu üç

zamanın somutlaştırılarak bir zaman çizgisinde gösterildiğini ifade ettik. Bu bağlamda zaman tanımlarımıza ilk olarak Madvig'in *Latin Eylem Şeması* gösterimi ile başladık. Madvig'in şemasını hatalı bulan Jespersen'in zaman gösterimleriyle devam ettik. Jespersen'in yedi kısımda ve düz bir çizgi üzerinde ele aldığı zamanın geleneksel dil bilim ile modern dil bilim arasında bir köprü kurduğundan bahsettik. Yazarın kendi gösterimini yetersiz bulmasından dolayı bir sonraki grafiği olan *universal tense*'i de çalışmamıza dâhil ederek daha önceki gösterimindeki eksiklikleri ifade ettik. Jespersen'dan sonra Reichenbach'ın konuşma noktasını temel alarak açıkladığı zaman parametrelerinden bahsettik. Daha sonra Comrie'nin 1985 yılında sunmuş olduğu ve kendinden önceki dil bilimciler (Jespersen ve Reichenbach) ile bağlantılı olan zaman teorisi modelini ve Dahl, Crystal, Cook, Aydemir'in çalışmalarını bu tez kapsamında ele aldık. Konuşma noktası temel alınarak gösterim merkezinde belirlenen zaman kategorisinden sonra yine zaman kategorisi ile bağlantılı olan görünüş kategorisini çalışmamızda açıkladık.

Görünüş kavramı ilk olarak Yunanlar tarafından tartışılmış olsa da 17. yy.da ilk olarak Meletiy Smetritskiy tarafından bir terim olarak ele alınmıştır. Görünüş (aspect) kavramı eski ancak yeni bir terimdir. Smetritskiy ile başladığımız görünüş kategorisine Emre (1946), Johanson (1971, 2000), Comrie (1976), Dahl (1985), Koç (1988), Bhat (1999), Göksel ve Kerslake (2005), Crystal (2008), Korkmaz (2009), Aydemir (2010), Aslan Demir (2016), Erdem (2016) gibi yazarlarla devam ederek bu yazarların görünüş kavramı tanımlarına ve çalışmalarına yer verdik.

Görünüş kategorisinin durumun iç zamansal yapısıyla ilgili olduğunu söyleyen Comrie bu kategoriye *bitmişlik* (perfective) ve *bitmemişlik* (imperfective) ayırımına dayandırmaktadır. Dahl ve Bhat da Comrie'nin *perfective-imperfective* ayırımını savunan yazarlardandır. Çalışmamızda Kazakçada sıfat-fiil kategorisini incelediğimiz tümcelerdeki sıfat-fiil biçim birimlerin zaman ve görünüş işlevlerini Johanson'un *Aspect* (görünüş) kuramı ve terminolojisi doğrultusunda ele aldık. *Viewpoint* (bakış açısı) terimi yerine *aspect* (görünüş) terimini kullanmayı tercih eden yazar, yukarıdaki çalışmalardan farklı olarak zaman ve görünüş kategorisini bir arada *aspectotemporal* (görünüş- zaman) şeklinde ele almaktadır. Görünüş kavramında olayların *başlangıç* (initial), *süreç* (cursus), ve *son* (final) şeklinde üç safhası yer almaktadır. Görünüş terminolojisi genel olarak

intraterminality (INTRA), *postterminality* (POST) ve *adterminality* (AD) şeklindedir ve Johanson, Türk dillerinin yapısında Slav dillerinde bulunan *adterminality* gibi kesin bir bitmişliğin olmadığını, Türk dillerinde bitmişliği ifade eden bu yapının yerine *terminality* (TERM) terminolojisini kullanmaktadır. Çalışmamızda yeni bir kavram olan görünüşün ortak bir tanıma sahip olmadığını gözlemledik. İncelediğimiz tümcelerde işaretlenen sıfat-fiil biçim birimlerin zaman ve görünüş işlevlerini iki ayrı kategori şeklinde inceledik.

Görünüş kategorisinden sonra ele aldığımız bir başka kategori de kılınış kategorisidir. Kılınış kavramına ilk olarak Aristo'nun *Metaphysics* kitabında yer verildiğini gördük. Slav dil geleneğine Argell'in çalışmasıyla tanıtılan kılınış kavramını Comrie iki gruba ayırmıştır: 1. *Dil bilgisel görünüş*, 2. *Çekimsel morfoloji görünüş*. Yazar, ikinci grubun Slav yaklaşımı ait olduğunu belirtmektedir. Kılınış kategorisine Vendler (1967)'in çalışmasıyla başladık. Vendler'dan sonra Comrie (1976), Dahl (1985), Koç (1988), Bhat (1999), Johanson (2000), Crystal (2008), Pang (2016) ve Aslan Demir (2016) gibi yazarların kılınış tanımlarına ve çalışmalarına yer verdik. Yukarıda ele almış olduğumuz yazarlardan farklı olarak Johanson eylemleri *dönüşümlü* [+t] (transformativa) ve *dönüşümsüz* [-t] (nontransformativa) şeklinde ikiye ayırmaktadır.

Çalışmamızda Kazakçadaki sıfat-fiil kategorisini incelemekten önce dil bilim çalışmalarında sıfat-fiil kategorisinin nasıl tanımlandığına ve ele alınan yazarlar tarafından nasıl incelendiğini gösterdik. Geleneksel çalışmalarda hem isim hem eylem özelliği gösteren ve kelime grubu olarak ele alınan sıfat-fiil kategorisinin daha derin işlevlerini ele aldık. Bu kısımda geleneksel çalışmalar ile modern çalışmalar bir arada verilerek karşılaştırmalar yapıldı. Dil bilim çalışmalarında sıfat-fiil kategorisini Johanson (1975), Keenan ve Comrie (1977- 2014), Comrie (1985), Salman (2003), Göksel ve Kerslake (2005), Korkmaz (2009), Gürbüz (2010), Csató (2010), Serebrennikov ve Gadjeva (2011), Valk- Onar ve Backus (2013), Erkman- Akerson (2015) yazarların çalışmaları ve tanımları doğrultusunda ele aldık. Genel bir sıfat-fiil tanımı verdikten sonra sıfat-fiillerin işlevlerinden ve gramer kitaplarında kalıplaşmış şekilde verilen yanlışlardan bahsettik. Çalışmamızın temel bölümü olan *Kazakçada Sıfat-fiil Kategorisi ve Görünüş* kısmında A. Baytursınulı'nın Kazakçadaki sıfat-fiil kategorisi çalışmasıyla

başladık. Baytursınulı *esimşe* (sıfat-fiil) adını verdiği bu kategori için tümcede niteleme işlevi olan, tümcedeki ögelerle uyumlu olan ve eylemin bitimsiz şekilleridir diye ifade etmektedir. Baytursınulı'dan sonra Salkınbay ve Kaliev de sıfat-fiil yapılarının bitimsiz olduklarını, eylemin özelliklerinden hareket ve zaman özelliklerini gösterdiklerini, tümcede öge olarak görev alabildiklerini ve isim durum eklerini alabilen yapılar olduğunu ifade etmektedir. Kazakçada eylem kategorisi altında ele alınan *esimşe*, zaman işlevlerine göre Kazak dil bilimciler tarafından gruplara ayrılmıştır. Biz çalışmamızda Kazakçadaki sıfat-fiil kategorisini zaman işlevlerine göre geçmiş zaman sıfat-fiilleri (*-kan, -ken, -qan, -ğan*), genel şimdiki zaman sıfat-fiilleri (*-atın, -etin, -ytın, -ytin*) ve tahmini gelecek zaman sıfat-fiilleri (*-ar, -er, -r*) şeklinde üç grupta ele aldık. *-mas, mes; -pas, -pes* sıfat-fiil biçim birimlerini ayrı bir grupta değil, tahmin edilen gelecek zaman ortacı içinde ele aldık.

Kazak gramerlerinde görünüş kategorisi bulunmamaktadır. Bazı Kazak dil bilimciler, Kazakçada görünüş kategorisinin olmadığını savunmaktadır. Görünüş kategorisinin varlığını reddeden dilbilimciler (örneğin Sauranbayev) eylemin ifade ettiği hareketin sadece zamansal olduğunu ve görünüş kategorisinin kavramsal olarak zaman kategorisi içinde yok olduğunu savunmaktadır. Görünüş kategorisinin olmaması Kazakçada temel üç zaman -geçmiş, şimdi, gelecek- dışında daha çok zaman kategorisinin olmasına yol açmıştır. Kazakçada zaman kipleri sentetik ve analitik olmak üzere iki grupta incelenmektedir. Bazı dil bilimciler de (örneğin Sabitova, Kakzhanova) Kazakçadaki görünüş kategorisinin yardımcı eylemler aracılığıyla ifade edildiğini söylemektedir.

Çalışmamızda Kazakçadaki sıfat-fiil kategorisinde sınırlılığımız dâhilindeki *-qan, -ğan, -gen, -ken; -atın, -etin, -ytın, ytin; -ar, -er, -r* sıfat-fiil biçim birimlerinin zaman ve görünüş işlevlerini örnek tümceler üzerinden inceledik. Johanson, Kazakçada en sık kullanılan *-GAn* sıfat-fiil biçim biriminin Türk dillerinde üç şekilde kullanıldığını ifade etmektedir. Yazar ilk olarak ana tümcelerde bitimli işlevinde (örneğin, *käl-gän* “x geldi”), ikinci olarak yan tümcelerde bitimsiz işlevinde (örneğin, *käl-gän kişi* “gelen kişi”) son olarak tamamlayıcı tümcelerde (örneğin, *käl-gän-im* “geldim”) kullanıldığını söylemektedir. *-GAn* biçim biriminin bağlama göre Türkiye Türkçesinde *-mİş, -An, -DIK* biçim birimlerine karşılık geldiğini ve bundan dolayı *-GAn* sıfat-fiil biçim biriminin incelenen

örneklerde her zaman geçmiş zamanı ifade etmediğini, bağlama göre bazen genel şimdiki zamanı işaretlediğini gözlemledik. -GAn sıfat-fiil biçim biriminin tümcede postterminal ve intraterminal görünüş işlevlerini belirttiğini gözlemledik. Her zaman geçmiş zamanı ve bitmişlik ifade eden -GAn biçim biriminin sıfat-fiil tümcesindeyken işaretlediği eylemin kılınış özelliğine göre değerlendirdiğimizde, sıfat-fiil yapısının başlangıç ve bitiş sınırları arasında ve bir süreç içinde gözlemlenen intraterminal görünüşü sergilediğini gördük. *Jür-* “yürü-” eylemine eklenen -gen sıfat-fiil biçim biriminin ifade ettiği bu intraterminal görünüş eylemin içyapısında bulunan süreçten kaynaklanmaktadır. Hapşırma gibi anlık bir eylem olmayan *jür-* eylemdeki olayın konuşma anından önce veya eşzamanlı gerçekleşen ve devam eden bir süreçte gözlemlemektedir. Genel şimdiki zamanı ifade eden -AtIn sıfat-fiil biçim birimi Türk dillerinden sadece Kazakçada bulunmaktadır. Kazakça gramerlerde *awıspalı ötken şaq, osı şaq esimşe*; yabancı gramerlerde ise *habitual* şeklinde ifade edilen bu sıfat-fiil kategorisi zaman işlevi bakımından alışkanlık haline gelen eylemi ya da geçmişte başlayıp hâlâ yapılan eylemi ifade etmektedir. Türkiye Türkçesindeki karşılığı bağlama göre -An, -AcAk, -DIK biçim birimlerine karşılık gelmektedir. Bu biçim birim tümcede intraterminal görünüş sergilemektedir. İncelenen bazı tümcelerde -Atın sıfat-fiil biçim biriminin kiplik belirterek görünüş işlevinin olmadığı gözlemlenmiştir. *Boljaldı keler şaq* “öngörülebilir gelecek zaman” şeklinde ifade edilen -Ar/ -r sıfat-fiil biçim birimi tümcede gelecekte gerçekleşmesi muhtemel, olası, tahmine dayalı eylemi ifade etmektedir. Johanson, *öngörülü bakış* (prospectivity) ifade eden bu yapıların zamandan çok kiplik belirttiğini söylemiş ancak geleceğe yönelik olmasından dolayı tasarlanan zaman şeklinde yorumlandığını söylemiştir. İncelediğimiz örneklerde öngörülü bakış ifade eden bu yapıların görünüş işlevinin olmadığını söyleyebiliriz. Bitimsiz yapıların ifade ettiği zaman ve görünüş bazı durumlarda salt sıfat-fiil yapısı üzerinden anlaşılmamaktadır. Bu noktada sıfat-fiil yüklemine kılınış özelliği belirlenerek görünüş işlevi belirlenmektedir.

Sonuç olarak:

1. Zaman, görünüş ve kılınış kategorisi ile bağlantılıdır, dolayısıyla üç kategori ayrı ayrı ele alınarak arasındaki bağlantıların daha net bir şekilde görülmesi amaçlanmıştır.

2. Biçim birimlerin tek işlevleri olmadığı, Türk dillerinin zenginliğinden ve gerek türetimsel gerek çekimsel yapısından dolayı birden fazla işlevleri olduğu, sıfat-fiil biçim birimlerin zaman işlevleri dışında görünüş işlevleri de olduğu örnekler vasıtasıyla açıklanmıştır.
3. Kazakçadaki sıfat-fiil kategorisinin zaman ve görünüş işlevlerini anlamak için sadece biçim birimi ele almaktan ziyade tümcede bağlama bakarak ele alınmasının gereği açıklanmıştır.
4. Yukarıda bahsettiğimiz işlevler yalnızca verilen örnekler ile değerlendirilmiştir. Bahsettiğimiz bu biçim birimlerin farklı işlevlerinin olabileceği unutulmamalıdır.

Çalışmamız Kazakçadaki sıfat-fiil kategorisini ve bu kategorideki biçim birimleri ele almış olsa da teorik olarak zaman, görünüş ve kılınış kategorileri de incelenmiştir. Çalışmamızın Kazakça ve Türk dilleri bağlamında yapılacak diğer çalışmalara kaynaklık etmesini ve katkıda bulunmasını temenni etmekteyiz.

KAYNAKÇA

- Akar, A. (2003). -GAn Sıfat-Fiil Eki. *Türklük Bilimi Araştırmaları*: 2013/14: 103-115
- Aksu-Koç, A. (1988). *The Acquisition of Aspect and Modality: The case of past reference in Turkish*. Cambridge Studies in Linguistics Supplementary Volume. Cambridge: Cambridge University Press.
- Aristoteles, Augustinus, Heidegger. (1996). *Zaman Kavramı*. (Çev. S.Babür). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları. (Orijinal Yayın Tarihi, 1927).
- Aslan-Demir, S. (2016). *Görünüş Kategorisi Türkmençe Örneği*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Aşırova, A., Ömirbekova, R. K. (2014). *Esimşeli Qurılımdardıñ Tildik Tabıǵatı*. Almatı.
- Aydemir, İ. A. (2017). Tuvacada Ad İşlevli Yancümleler ve Türkiye Türkçesindeki Eşdeğerlikleri. *Bilig*, (81), 185-203.
- Aydemir, İ.A. (2019). *Türkçede Zaman ve Görünüş Sistemi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Bacanlı, E., Madiyeva, G. B. & Mambetova, M. K. (2015). Kazakçada Başlangıç-Dönüşümlü İnhoatif-Hâl Bildiren Fiiller ve Onlar Üzerinde Evre Belirleme: Kazakça Konuşurlarının Tutumları Üzerine Deneysel Bir İnceleme. *Türkbilig*, (29), 19-44.
- Benzer, A. (2008). *Eylemde Zaman Görünüş Kip/ Kiplik*. Marmara Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Doktora Tezi.
- Bhat, D. N. S. (1999). *The Prominence of Tense, Aspect and Mood*. John Benjamins Publishing Company: Amsterdam.
- Binnick, I. R. (1991). *Time and the Verb A Guide to Tense and Aspect*. New York: Oxford University Press.
- Chirkoeva, D. I. Filippov, G. G. (2019). Sinteticheskoye Formoobrazovaniye Prichastiya na -ar/-yyr/-bat i ikh Spryazheniye. *VESTNIK SVFU*, 2 (70), 2019.
- Comrie, B. (1976). *Aspect: An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Comrie, B. (1985). *Tense*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cook, J. A. (2012). *Time and the Biblical Hebrew Verb: The Expression of Tense, Aspect, and Modality in Biblical Hebrew*. Winona Lake Indiana: Eisenbrauns.

- Crystal, D. (2008). *Dictionary of Linguistics and Phonetics, Sixth Edition*. Blackwell Publishing.
- Csató, É. Á. & Uchturpani, M. A. (2010). On Uyghur relative clauses. *Turkic Languages* 14, 69-93.
- Dahl, O. (1985). *Tense and Aspect System*. New York: Basil Blackwell.
- Demir, N., Yılmaz, E., Gencan, N. T. (2013). *Türkçe Biçim Bilgisi*. Anadolu Üniversitesi.
- Dilaçar, A. (1974). Türk Eyleminde “Kılınış”la “Görünüş” ve Dilbilgisi Kitaplarımız. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 1973-1974/ 21-22: 159-171.
- Doğan, A. (1983). *Sözcük Türleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Doğan, O. ve Koç, K. (2013). *Kazak Türkçesi Grameri*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Dotton Z, & Wagner, J.D. (2018). *A Grammar of Kazakh*. Duke University Slavic and East European Language Resource Center.
- Eckmann, J. (2003). *Çağatayca El Kitabı*, (Çev. Günay Karaağaç), Ankara: Akçağ Yayınları.
- Eraslan, K. (1980). *Eski Türkçede İsim-Fiiller*. (Doçentlik tezi). İstanbul.
- Erdem, M. (2016). Türkçede Eylemler ve Sınıflandırma Sorunları. *Turkish Studies (Elektronik)*, 11(20), 185 – 200.
- Erdembekov, B., Şokım, G., Biner, İ. (2019). *Qazaq Tili GrammatİKası*. İstanbul: Akademi Titiz Yayınları.
- Ergin, M. (2009). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basın Yayım Tanıtım.
- Erkman-Akerson, F. ve Özil, Ş. (2015). *Türkçede Niteleme Sıfat İşlevli Yan Tümceler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Filip, H. (2012). *Tense and Aspect*. The Oxford Handbook.
- Gençer, Z. (2021). Kazakça Tasta- ve Japonca Dasu Yardımcı Fiillerinin Görünüş İşlevleri Üzerine. VIII. Uluslararası Türk Dili Kurultayı. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Göksel, A. ve Kerslake, C. (2005). *Turkish: A Comprehensive Grammar*. London and Newyork: Routledge.

- Gürbüz, F. (2011). Fiilleri Sıfat-Fiil Yapan Ekler Midir, Kullanım Mı? / Which One Makes The Verbs Participle? Suffix or Usage? *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 0 (44).
- Hamad, N. A. (2013). Kıpçak Türkçesinde Sıfat-Fiiller. *Journal of the College of Languages (JCL)*, (27), 46–62.
- Hirik, S. (2019). Türkçede Zamanüstülük. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, s.27, ss.209- 225.
- Iskakov, A. (1991). *Qazirgi Qazaq Tili*. Almatı: Ana Tili.
- Jankowski, H. (2010). Orta Asya Türk Dillerinin Bazı Ortak Özellikleri. *Türkoloji Dergisi*, 17 (2), 131-142.
- Jespersen, O. (1924). *The Philosophy of Grammar*. London: Allen-Unwin.
- Johanson, L. (1975). *Eylemsi Önergelerin Görevleri Üzerine*. I. Türk Dili Bilimsel Kurultayına Sunulan Bildiriler 1972, Ankara: TDK Yayınları, s. 525-529.
- Johanson, L. (2000). Viewpoint operators in European languages. O. Dahl (ed.), *Tense and Aspect in the Languages of Europe*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Johanson, L. (2005). Participles in Caucasus Turkic. *Haptačahaptāitiš*. Oslo: Novus forlag.
- Johanson, L. (2007). Aspectotemporal connectivity in Turkic: Text construction, text subdivision, discourse types and taxis. Rehbein, J., Hohenstein, C., Pietsch, L. (ed.). *Connectivity in Grammar and Discourse*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Johanson, L. (2021). *Turkic*. Cambridge University: Cambridge University Press.
- Kakzhanova, A. F. (2016). *K Voprosu O Kategorii Vida v Kazakhskom Yazyke*. f.ğ.k. KarGU im. Ye. A.Buketova. Nazarbayev University.
- Kakzhanova, A. F. (2019). Kazakh Language Has The Aspect Category in its Matrix. *Journal of Language Studies, Semiotics and Semantics*, 10 (2), 513-521.
- Kaliev, A. (1995). *Türkiye Türkçesiyle Kazak Türkçesindeki Sıfat-fiillerin Benzerlikleri ve Farklılıkları*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Kamalaşqızı, H. (2014). *Esimşeniñ Funktsionaldı- Semantikalıq Erekselikteri*. L.N. Gumilyev Atındağı Evraziyalıq Ulttıq Üniversitesi, Astana Qalası, Qazaqstan.
- Karadoğan, A. (2008). Türkiye Türkçesinde Yeni Bir Sıfat-fiil Eki: –I. *Bilig*, sayı 46.

- Karadaş, N. (2015). Zaman Kavramına Kuramsal Yaklaşımlar ve İnternet’te Şimdiki Zaman Olgusu. *Folklor/Edebiyat*, 21(83), 325 – 341.
- Keenan, L. E. (2014). *Universal Grammar*. London and New York: Routledge.
- Keskin, E. G. (2021). Kazak Türkçesinde Jat- (Yat-) Fiilinin Söz Varlığı: Türevler ve Kalıplaşmış Dil Birimleri. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 710-745.
- Kirchner, M. (1998). Kazakh and Karakalpak. Lars Johanson & Éva A. Csató (ed.). *The Turkic Languages*. London: Routledge.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: TDK.
- Kutalmış, M. (2000). Tanıtmalar: Janseyit Qanseytülü Tüymebayev. *İlmi Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri*.
- Leontiç, M. (2017). Türkçede Eylemsiler. *HİKMET*, XV, sayı 29. Makedonya.
- Mettursun, T. (2020). Uygur Türkçesinde -Gan Ekinin Zaman, Görünüş Anlamı ve Zamansal Atıf Bakımından İncelenmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* Sayı: 9/2, s. 589-604.
- Negiş, Z. (2017). Tarihî ve Çağdaş Türk Dillerinde –GAn (-An) Ekinin İşlevleri. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 56 (56), 23-40.
- Öner, M. (2013). *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Pang, H. G. F. (2016). *Revisiting Aspect and Aktionsart: A Corpus Approach to Koine Greek Event Typology*. Leiden / Boston: Brill.
- Reichenbach, H. (1947). The tenses of verbs. Jan Christoph Meister & Wilhelm Schernus (ed.). *Time: From Concept to Narrative Construct: a Reader*. Germany: Walter de Gruyter.
- Rısbayeva, G, K, (2000). *Qazaq Tili- Grammatikalıq Anıqtalıq*. Almatı: Sözdik.
- Sabıtova, L. *Kategoriya Vida v russkom i Kazakhskom yazıkakh*. Казахстан.
- Salman, R. (2003). Türkçede Sıfat-Fiil Eklerinin Kalıcı İsim Oluşturma İşlevleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten*, 47 (1999), 188-223.
- Serebrennikov, B. A. ve Gadjeva, Z. N. (2011). *Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı Tarihi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sızdıkova, O. G. (2012). *Qazırqi Qazaq Tili Morfologiyası*. Almatı.
- Stud. Kz. *Esimşelerdiñ Qurmalas söylem jasawdağı qızmeti*. Erişim: 7 Ağustos 2022, <https://stud.kz/referat/show/14154>

- Şaripzhanova, G. (2007). *Qazaq Tili Morfologiyası Jönindegi İlimderdiñ Qalıptasuwı Men Damuwı*. Doktora Tezi. Almatı.
- Tekin, T. (2003). *Orhon Türkçesi Grameri*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
- Topçu, Ç. (2011). *Türkçede Sıfat Eylem Kategorisi*. Sakarya Üniversitesi. Doktora tezi.
- Turgunbayev, C. (2000). Kırgız Türkçesindeki “-GAn/-GOn” Sıfat-Fiil Ekinin İşlevleri ve Türkiye Türkçesindeki Karşılıkları. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (9). Tuğluoğlu, F., Gökçe, M., Okumuş, o. (ed.). Ankara: Pegem Akademi.
- Valk-Onar, P. ve Backus, A. (2013). Syntactic Change İn An İmmigrant Language: From Non-Finite To Finite Subordinate Clauses İn Turkish. *ESUKA-JEFUL*, 4-2, Tilburg University.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dil Bilimleri Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- Vendler, Z. (1967). *Linguistics in Philosphy*. New York: Cornell University Press.
- Yavuz, E. (2018). Kazak Türkçesinde Yan Cümleler (Kazak Türkçesi- Türkiye Türkçesi Karşılaştırmalı). Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. Doktora Tezi.